

ISSN 1308-5069

DİL ve EDEBİYAT ARAŞTIRMALARI Dergisi

Hakemli ve Ulusal Dergi

02

DED
Yayınları

DİL VE EDEBİYAT
Araştırmaları Dergisi

The journal of Turkish language and literature studies

**Dil ve Edebiyat Araştırmaları
Dergisi** Dil ve Edebiyat Derneğinin
(DED) ilmi bir yayınıdır.

**The journal of Turkish language
and literature studies** is a
publication of DED (Language and
Literature Foundation).

Yayın türü type of publication	İlmi academical
Dizgi-mizanpaj typesetted-made by	Doç. Dr. Hakan TAŞ Dr. Üzeyir ASLAN
Kapak tasarım cover design by	Selçuk ESER
Yönetim yeri address for correspondence	Dil ve Edebiyat Derneği Feshane Nr. 3 Eyüp/İstanbul-Türkiye bilgi@ded.org.tr,www.ded.org.tr
Sahibi owner	Ekrem ERDEM
Sorumlu yazı işleri müdürü editor in chief	Av. Şevket CANKUR
Teknik sorumluluk technical responsibility	Doç. Dr. Hakan TAŞ Dr. Üzeyir ASLAN
ISSN	1308-5069
Tel	902125816912
Faks	902125811254
Abone servisi service of subscribe	902125816172
Makale gönderi article sending	hakanibrahim@hotmail.com aslanuz@hotmail.com bilgi@ded.org.tr

*Dil ve Edebiyat Araştırmaları
Dergisi*
Dergimizdeki yazılar kaynak
gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu
yazarlarına aittir.

*The journal of Turkish language
and literature studies*
Articles in this journal should be
used with showing of reference.
Every responsibilities of articles are
their authors.

The journal of Turkish language and literature studies
year 01 • issue 02 • summer 2010 • ISSN 1308-5069

DİL VE EDEBİYAT
Araştırmaları Dergisi

The journal of Turkish language and literature studies

Sayı
issue

02

Yaz
summer

HAKEMLİ DERGİ

DED

İstanbul 2010

Dil ve Edebiyat Derneği Adına Sahibi

owner in the name of DED

Ekrem ERDEM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

editor in chief

Av. Şevket CANKUR

EDİTÖRLER

editors

Doç. Dr. Hakan TAŞ Dr. Üzeyir ASLAN
hakanibrahim@hotmail.com aslanuz@gmail.com

YAYIN KURULU

editorial board

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR
Doç. Dr. Hakan TAŞ
Dr. Üzeyir ASLAN

DANIŞMA KURULU

advisory board

Prof. Dr. Hasan AKAY Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. N. Nazan BEKİROĞLU Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Âdem CEYHAN Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Çetin DİRDİYOK Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati DEVELİ Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARA İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. M. Dursun ERDEM Erzincan Üniversitesi
Doç. Dr. M. Esat HARMANCI Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KOÇ Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim TAŞ Bilecik Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. A. Melda ÜNER Yeditepe Üniversitesi
Dr. Mehmet GÜNEŞ Marmara Üniversitesi
Dr. Ozan YILMAZ Gaziantep Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

Contents

Orhan BİLGİN

Gökmenzâde'nin *İşâret-nümâ* Adlı Deprem Risalesi

[Gökmen-Zade's *İşâret-Nüma* Which Is About Earthquake].....1-32

Âdem CEYHAN

Kanunî'nin Bir Gazelinin Yankıları

[Repercussions Of Kanuni's A Ghazel].....33-60

Abdülkerim GÜLHAN

Levhî ve Bağdatlı Rûhî'nin Terkib-bend'ine Naziresi

[Levhi and His Answer-poem to Terkib-bend of Ruhi Baghdadi].....61-78

Meriç HARMANCI

Keloğlan'ın Hilebazlığı

[The Trickery of Keloğlan].....79-94

Gülşah Gaye ÖZTÜRK-FİDAN

Konya Mevlana Müzesi 2095 Numarada Kayıtlı Mevlevilikle İlgili

Bir Mecmuadan Hareketle Bâkî'nin Yayımlanmamış Bir Şiiri

[Baki's Unedited One Poem By Virtue Of The Mevlevian Poem

Collection Registered Konya Mevlana Museum Number 2095].....95-108

M. Nejat SEFERCİOĞLU

Divan Şiirinde Meyve Redifli Gazeller

[The Ghazels Rhymed with Fruit Names in Divan Poetry].....109-140

Musa TOZLU

Hikemî Şiir Geleneğine Mensup Bir Şair: Ebubekir Sâmî Paşa ve Divanı

[A Poet Who is A Member of Hikemi Poetry Tradition:

Ebubekir Sami Pasha].....141-158

Ozan YILMAZ

Cinas Usulüne Dayalı Farsça-Türkçe Bir Lügat *Ravzatü'l-Cinâs*

[A Persian-Turkish Dictionary Based On Pun Style *Ravzatü'l-Cinâs*].....159-182

Dil ve Edebiyat Derneği Adına Sahibi

owner in the name of DED

Ekrem ERDEM

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

editor in chief

Av. Şevket CANKUR

YÜRÜTME KURULU

executive board

Recep Garip

Mehmet Kamil Berse

Üzeyir İlbak

EDİTÖRLER

editors

Doç. Dr. Hakan TAŞ Dr. Üzeyir ASLAN

hakanibrahim@hotmail.com aslanuz@gmail.com

YAYIN KURULU

editorial board

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

Doç. Dr. Hakan TAŞ

Dr. Üzeyir ASLAN

DANIŞMA KURULU

advisory board

- Prof. Dr. Hasan AKAY Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. N. Nazan BEKİROĞLU Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Âdem CEYHAN Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Çetin DERDİYOK Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. Hayati DEVELİ Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARA İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. M. Dursun ERDEM Erzincan Üniversitesi
Doç. Dr. M. Esat HARMANCI Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KOÇ Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim TAŞ Bilecik Üniversitesi
Yard. Doç. Dr. A. Melda ÜNER Yeditepe Üniversitesi
Dr. Mehmet GÜNEŞ Marmara Üniversitesi
Dr. Ozan YILMAZ Gaziantep Üniversitesi

GÖKMENZÂDE'NİN İŞÂRET-NÜMÂ ADLI DEPREM RİSALESİ

Orhan BİLGİN*

ÖZET

Bu çalışmada, Milli Eğitim Bakanlığı Ankara Genel Kitaplık 1314/05 numarada kayıtlı İşâret-nümâ adlı deprem risalesi gün yüzüne çıkartılmıştır.

Anahtar Kelimeler
Gökmen-zâde, Bursa İşâret-nümâ, hareket-i arz

Bu çalışma, merhum hocam Prof. Dr. Nihad M. ÇETİN'in vasiyeti üzerine hazırlanmıştır. Yirmi yıl aradan sonra aziz hocamın vasiyetini yerine getirmenin manevi hazzını duyuyorum. Deprem risalesi Ankara Mili Kütüphanede bulunan tek yazmaya dayanılarak hazırlanmıştır. Yazmanın tamamı sunulan metne dâhil edilmemiştir. Nasip olursa yazmanın tamamı üzerinde daha teferruatlı bir monografi hazırlayıp yayımlamayı düşünüyorum. Bu vesile ile aziz hocamı bir kere daha rahmetle ve minnetle yad ediyorum.

İŞÂRET-NÜMÂ

(Gökmenzâde)

Milli Eğitim Bakanlığı

Ankara Genel Kitaplık 1314/05

İşbu kitâb-ı İşâret-nümâ Gökmen-zâde Seyyid el-Hâc Hüseyin Rif'at Efendi'nin kendi tertîbi olup, otuz altı senesinden bin iki yüz yetmiş altı senesine gelince vukû' bulan hareket-i arz tahrîr ve ba'zı letâif dahi ilâve olunduğu bu mahalde ifâde olundu.

* Prof. Dr., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Gökmen-zâde Hacı Çelebi Efendi demekle ma'rûfdur,
Burusevî'dir.

Bi-smillâhi'r-rahmâni'r-rahîm

*Besmeleyle eyle ey hâme kelâma ibtidâ
Besmeleyle hayr olur iş ibtidâ vü intihâ*

*Kul olan mevlâsını her anda zikr etmek gerek
Lutf [u] ihsânına hamd etmek gerekdir dâimâ*

*Lâ şerîk ü lâ nazîrdir Hâlık oldur Râzık ol
Nî'metine şükr edip virdin ola hamd ü senâ*

*'Abdin işi 'aciz ile noksân olur bu dünyâda
Bil kusûrunu niyâz et Hâlika subh u mesâ*

*Fahr-i 'âlem Mustafâ'ya kul salât ile selâm
Sâhib-i sadr-ı nübüvvedir Muhammed Mustafâ*

*Dâimâ bîmâr-ı 'isyâna kerem ondan olur
Bir nigâhu 'illet-i cürme olur bî-şek devâ*

*Enbiyâ vü murselînin seyyididir şüphe yok
Hem Muhammed Mustafâ'dır şâfi'-i rûz-ı cezâ*

*Hâsılı mahbûb-ı Hak'dır menba'-ı lutf [u] kerem
Mazhar-ı sırr-ı ilâhî mahrem-i bezm-i Hudâ*

*Hem dahi âline ashâbına da olsun selâm
Zikr olunca her birisin tarziyeyi kıl edâ*

*Cürm ile âlûde Gökmen-zâde'ye ola şefî
Rûz-ı mahşerde 'atâ vü lutfuna kıla sezâ*

Cenâb-ı Hazret-i Allâh celle şânuhu ve celle celâluhu
mükevvenâtı ketm-i 'ademden sahrâ-yı vücûda getirip kemâl-i
kudretini izhâr eyledi. Kâdir [ü] Kayyum'dur; dilerse bir ânda cümle
mevcûdatı yok eder, dilerse bir ânda nice bu dünyâ gibi dünyâlar halk

eder. On sekiz bin 'âlemi yaratmakla bir karınca yaratmak berâberdir. Erhemu'r-râhimîndir; rahmeti gazabına takaddum etmiştir. Lutf [u] 'inâyeti, kemâl-i kudreti ve şân [u] 'azamet-i ulûhiyeti 'ayân ve kahr-ı gazabı dahi nümâyândır. Nitekim ümem-i sâlifede vukû' bulmuştur; Tûfân-ı Nûh 'aleyhi's-selâm gibi ve kıssa-ı Âd ve kıssa-i Şeddâd gibi. Ve Firavn'un gark olması gibi ve Medâin-i Sâlih 'aleyhi's-selâm gibi. Ve dahi sâ'ir kıssalar gibi bâ-husûs Benî İsrâil kavmi zamânında vukû' bulan gazab-ı ilâhiyeden âfât-ı semâviye ve arâziye ve bunların cümlesinin tafsilâtı mahallerinde mufassalan mestûr ve mukayyedir. Bu kıssaları takrîr eylemek lâzım gelse söz uzar. Mahallinde manzûru olan zâtların ma'lûmlarıdır. Efdalü'l-enbiyâ ve'l-mürselîn, hâtemü'n-nebiyyîn *rahmeten li'l-âlemîn* habîb-i Hudâ şâfi-i rûz-ı cezâ fâhr-i 'âlem Hazret-i Muhammed Mustafâ sallallahu 'aleyhi ve sellem efendimizin hürmetine ümem-i sâlifeye vukû' bulan gibi gazab-ı İlâhiye'den ümmet-i Muhammed (s.a.v.) masûn ve mahfûzudur. Bu ümmetde kaht-ı galâ ve tâ'ûn ve vebâ ve çekirge ve ihrâk ve şiddet-i şitâ, vakitsiz kesret-i bârân ve hareket-i arz vukû'u vardır, ammâ ümem-i sâlifeye vukû' bulan gibi değildir. Zîrâ ümem-i sâlifede Medâyin-i Sâlih zîr [ü] zeber oldu; Şeddâd cennet yaptı, tekmûlünde bir fersah mahalde kalıp 'ale's-sabâh dâhil olacaklardı, emr-i İlâhi ile bir melek gelip bir sayha eyledi külliye helâk oldular. Yaptığı cennet ki *Bâğ-ı İrem* tesmiye eylemiş idi cenâb-ı Allah celle şânuhu çeşm-i âdemden nihân eyledi ve kavm-i Âd'ın helâk olması gibi ve sûret tebdîl olmak gibi, dahi sâ'irleri gibi zamân-ı ümmet-i Muhammedî'de 'aleyhi's-selâm bu derecede olmaz, Hazret-i Muhammed Mustafâ 'aleyhi's-selâm hürmetine; ba'zı gaflet gâlib olduğu zamân âfât zuhûr eder, gafleti terke 'alâmettir, gazab-ı İlâhî'dir, gâfil olmamak gerektir. Emr-i İlâhiye'ye imtisâl ve nehyinden ictinâb edip rızâ-i şerîfini tahsîl eylemek gerektir. Zuhûr eden âfâtın def'ini niyâz eylemek kâr-ı 'ukalâ ve kâr-ı ehl-i 'irfândır. Sû-i hallerini hüsn-i hâle tebdîle sa'y-i gayret eylememek gaflettendir. Nev'-i insânın ekserisi bister-i gafleti makâm-ı rahat 'addedip, dâimâ hâbîde olurlar; kendi nefislerinden gayriyi bilmezler, zevk [ü] safâyâ mecbûr olurlar, celb-i dünyâyâ hadden ziyâde sa'y-i gayret ederler; bunlar gafletten icâb eder. Dünyânın sebâtı yokdur, dünyâ mesken-i râhat ve makâm-ı istikâmet değildir.

Mümin olan kimseler 'illetten, killetden, zilletden hâlî olmazlar. Bir misafir kimse bir beldeye vardıkda ikâmet mulâhaza eylemez, esnâ-yı râhda lâzım olan eşyâ ne ise tedârik kaydında olur, tedârik kaydında olmamak dahi gaflettendir. Bir ahbâb fevt oldukda hîn-i definde berâber olurlar, bu makâm makâm-ı hüzündür, makâm-ı sürûr gibi sûret göstermek gafletten 'addolur. Zîrâ her kimse bu râha gidecektir, câm-ı mevî nûş edecektir. Dâr-ı bekâya irtihâl yalnız cenâzesinde hâzır olduğu müteveffâyâ münhasır değildir. Pederini ve vâlidesini ve akrabâ [vü] ta'allukâtı fevt oldukda kendi elleriyle defn edip yine bî-kayd olurlar, kendi encâmını mulâhaza etmeyip bî-kayd olmak bu dahi gaflettendir. Ve dahi hakk-ı cîrâna ri'âyet etmeyip, rencîde eylemek gaflettendir. Libâs-ı fâhire giyip fukarâyı tahkîr eylemek gaflettendir. Fakîr olup hâlınden şikâyet eylemek gaflettendir. 'Âlim olup 'ilmile 'amel eylememek gaflettendir. Rutûbet-i hâlî olup şükürünü edâ eylememek gaflettendir. Ümerâ fukarâyâ şefkat etmeyip ihsâna bedel zulum ta'addî eylemek gaflettendir. Rûz-ı cezâda su'âl ve muâheze olunurlar; her biri haddince cezâsını görürler; 'azâba lâyıık olanlar mu'azzeb olurlar. Gâfil olanlar dünyânın fânî olduğun bilir iken mecbûr olurlar gafletten îcâb eder. Mucîb-i gaflet olanı ta'dâd eylemek lâzım ve mümkün ise de, söz uzar. Cenâb-ı Hazret-i Rezzâk-ı 'âlem cümlelerin rızkını ihsân eder Rebbü'l-'âlemîndir, emrini tutup nehyinden ictinâb eylemek cümleye farz-ı 'ayndır. Lutf [u] ihsânına hadd ü pâyân olmaz. Hâlbuki, gâfillerin gafleti tezâyüd eyledikte gafleti terk eylemeleri için Allahu 'azîmu's-şân âfât-ı semâviye ve arziye halk eder, gâfillerin gafletlerini terk eylemelerine işarettir. Âfât zuhûr edip teselsül eylese hafazanallâh tâ'un, vebâ gibi ve zelzele gibi her kimseye lâzımdır ki sû-i hâllerin hüsn-i hâle tebdîl, birbirleriyle helâllaşalar, hukûk-ı ebeveyne ri'âyet edeler, üstâd ve hoca hakkına ri'âyet edeler, komşu hakkına ri'âyet edeler ve sâ'ir kimselerin hakkına ri'âyet edip bir kimsenin hakkını üzerine geçirmeye, birbirlerinin hâtırını yıkmayalar, birbirlerine şefkat ile nazar edeler. Ahz [u] 'atâda az şeye kana'ât edeler, kudretli olan fukarâyâ ihsân edeler, bî-kes hatunlara ve yetimlere elbiseler ve mekûlâtlar ihsân edeler. Ümerâ 'adâlet edip cümleye 'alâ haddihi ihsân edeler ve cümle beyinlerinde olan 'adâveti terk edip, birbirleriyle

muhabbet edeler. Bundan sonra ‘ulemâ olan efendiler ‘ilmile ‘âmil olup *Şifâ-i Şerîf* ve *Buhârî-i Şerîf* bilâ ‘ivaz riza’en li’llâh okuyup zuhûr eden âfâtın defini niyâz edip sıdk [u] ihlâs ile du’â edeler. Hâfız efendiler haftada bir hatm-i şerîf okuyup ihlâsile du’â edeler. Meşâyih efendiler ihyâ gecelerinde yetmiş bin kelime-i tevhîd ve sâ’ir namâzlar ‘akabinde ednâ mertebe yüz istiğfâr ve yüz salavât-ı şerîf ve beş yüz kelime-i tevhîd okuyalar; âfâtın def’ini niyâz edip bilâ-‘ivaz sıdk [u] ihlâsile du’âlar edeler. Ve sâ’ir kimseler cemâ’ata devâm edeler, câmi’-i şerîflerde beş vakit ezân-ı Muhammediye okuna. Ve gecelerde müezzin efendiler salât [u] selâm edeler ve imâm efendiler salât-ı işâdan [sonra] tecdîd-i îman ve tecdîd-i nikâh, yüz istiğfâr yüz salât-ı şerîfden sonra bir aşr-i şerîf okuyup sıdkile du’â ede ve cemâ’at sıdkile âmîn diyeler ve hoca efendiler, salât-ı ‘asrdan sonra Kudûrî kütüb-i fıkihtan okudalar ve ahad-ı nâs dâimâ cemâ’atle namâza devâmdan sonra salât u selâm ve istiğfâr edeler, âfâtın def’ini niyâz edeler. Cenâb-ı hazret-i Allah celle şânuhu ve celle celâlühü erhamü’r-râhimîndir, huzûr-ı kalbile bu sûretde du’â ve niyâz olunursa kabûl olması memüldür. Cenâb-ı Hak cümle ümmet-i Muhammed’i âfât-ı semâviye ve arzîyesinden masûn ve mahfûz buyursun âmîn. Yalnız âfâtdan mesmû’umuz mikdârı hareket-i arz kaleme alınıp bu kitâb *İşâret-nümâ* tesmiye olundu; sehv-i hâme-i ‘âcizânemizi hâme-i lutfile itmâm buyurular.

Bin iki yüz otuz altı (1820-21) senesinden yetmiş altı senesine (1859-60) kadar vukû’ bulan hareket-i arzdan biri sene-i mezkûrede Cezâyir’de Yenibeled nâm bir şehir Cezâyir’e altı sâ’at olup, bu cesîm şehirde bir şedîd hareket-i arz olup külliye münhedim ve haylî kimse telef olup üç buçuk mâh hareket-i arz munkatî’ olmayıp etrâfında olan kurâ ve kasabalarda zararlığı olmadığı menkûldür. Bin iki yüz otuz yedi senesi (1821) Haleb’de ve Antakya’da ve Cısr-i Şü’ûr’da ve etrâf-ı kurâlarda şedîd hareket-i arz zuhûr edip harâb eyledi. Hattâ Haleb bir cesîm şehirdir, kârgîr câmi’ ve mesâcid ve medreseler olup ra’nâ bir şehir, hânları hamâmları kârgîr çarşılar a’lâ hâneler vasfa şâyân bir belde olup târîh-i mezkürde şedîd hareket-i arz olup münhedim eylemiş, münhedim olmayan dahi ta’mîre

muhtâc çok nüfûs telef, sağ kalanlar dahi bahçelerde ve hâlî mahallerde, kulubelerde ve haymeler[de] sâkin olmuşlar, bir seneden mütecâviz hareket-i arz munkatı' olmayıp teselsül eylemiş ise de, sonra zuhûr eden hareket-i arz şedîd olmamış. Târîh-i mezkûrde Haleb'de zuhûr eylediği vakitte Antakya'da dahi hareket-i arz zuhûr eyleyip Haleb'den ziyâde şedîd hareket-i arz olup külliye münhedim olmuş, ba'zı münhedim olmayan varsa da ta'mîr-i külliyyeye muhtâc olmuş; Cîsr-i Şü'ûr Antakya'ya on beş on altı sâ'at kadar mesâfedir; külliye münhedim olup hiç binâ kalmamış. Otuz bir târîhinde hacc-ı şerîfe gelirken râh-ı râstımız olmakla Şü'ûr'u gördüm nehr-i 'Âsi kenârında bir kasaba idi; hânlar, câmi'ler, hamâmla var idi. Kırk bir târîhinde hacc-ı şerîfe giderken gördüm harâb olmuş, kulubelerde sâkinler idi. Antakya dahi kezâlik otuz bir târîhinde gördüm, bir güzel küçük şehir olup nehr-i 'Âsi kenârında cârî olur bir cesîm sudur. 'Âsi tesmiyesine sebep ne kadar nehir var ise şimâlden cenûba akarlar, 'Âsi suyu cenûbdan şimâle cârî olduğundan 'Âsi tesmiye oldu diye mervîdir. Kırk bir târîhinde gördüm harâb olmuş, çok nüfûs telef olmuş, sağ kalanlar kulubelerde sâkin olup, ba'zı i'mâra başlamışlar idi. Etrâf-ı kurâlarda dahi ba'zı harâb olmuşlar var idi. Antakya taş binâ olduğundan münhedim olup, taşlığa döndü. Bir seneden mütecâviz hareket-i arz munkatı' olmadığı menkûldur.

Bin iki yüz elli dört (1838) senesi ülke-i İran'dan hadd-i İran'da Hoy demekle ma'rûf şehirde bir kimse var imiş, vasiyyet eylemiş "fulân gece ben bekâya gideceğim, benim cenâzemi kaleden hâric fulân mahalde gasledin. Cenâzemi tehîr edip sabâha bırakman, kaleden çıkarın. Ahâlî-yi belde bi'l-cümle ve nisvân dahi cenâzemle çıksın" dedikten sonra haber verdiği gece fevt olmuş, i'lân eylemişler ahâlî ve nisvânlar Şâfi'-î vakti kaleden ol mahalle varmışlar, güneş doğarken bir şedîd hareket-i arz olmuş, Hoy dedikleri şehir külliye münhedim olup şehirde kalan kimseler telef olmuşlar. Kırk gün hareket-i arz munkatı' olmadığı mervîdir.

Bin iki yüz elli beş (1839) senesi Tosya'da ve İskilip'de ve Osmancık'da ve Hacı Hamza'da şedîd hareket-i arz olup İskilip külliye münhedim ve harâb olmuş, çok nüfûs telef olmuş, telef

olmayan kırlarda kulubelerde sâkin olmuşlar, hareket-i arz üç aydan ziyâde munkatı' olmamış, Tosya kezâlik harâb olmuş, civârında olan kurâ ve kasabalarda dahi vukû' bulmuş, ba'zısı harâb olmuş ve ba'zısı cüz'i zedelenmiş, ba'îd olan mahallerde hareket olduysa da zararı olmadığı ahâlîsinden menkûldur.

Bin iki yüz kırk dört (1828) senesi Rumelinde Doğan Yenicesi demekle ma'rûf şehirde Drama, Priştine'de Zihne'de Nevrekop'da Kavala'da hareket-i arz vukû' bulup Yenice külliye harâb olmuş çok nüfûs telef olmuş, telef olmayan dahi mahall-i âhere nakledip kulubelerde ve haymelerde sâkin olmuşlar ve ba'zısı kazâ-yı âhere nakleylemişler. Şiddet-i hareketden şehir kenârında yerden cesîm, siyâh boyalı gibi su çıkmış, Yenice'nin önü göl gibi olmuş, mezkûr su on beş gün cârî olup sonra munkatı' olmuş. Su şehrin ekser yerini basmış, hareket-i arzdan sonra ba'zı hânelerin duvarlarının temelleri kalmış ise de, onları da su harâb etmiş. Şiddet-i hareketden bayırlar ve tepeler dere gibi açılmış, hareket-i arz bir seneden mütecâviz munkatı' olmamış ise de sonra zuhûr eden hareket-i arz zararsız imiş, munkatı' oldukça herkes yerlerine gelmişler, sağ kalanlar yine evvelkinden ra'nâ binâ eylemişler diye menkûldur. Bin iki yüz kırk dört yani seneyi mezkûrde Sofya'da Yenice misillü şedîd hareket-i arz zuhûr edip çok nüfûs telef olmuş ve binâları harâb olmuş. Hareket-i arz bir buçuk seneden mütecâviz munkatı' olmamış ve bu iki şehrin civârında vâkı' olan şehir ve kasaba ve kurâlarda dahi hareket zuhûr eylemiş, ba'zı[sı] harâb olmuş, ba'zı[sı] zedelenmiş, ba'zısında hareket-i arz olduysa da zararı olmamış diye menkûldur. Bin iki yüz yetmiş (1853) senesi Arnavutluk'da Câm kazasında hareket-i arz zuhûr edip, haylî mahalli münhedim ve nüfûs telefleri dahi olduğu menkûldur.

Bin iki yüz yetmiş bir (1854) senesi cemâziye'l-âhirin on biri şuhûr-ı Rûmiye'den şubatın on altıncı gün Çarşamba gün sâ'at dokuzu on dakîka geçerek beldemiz olan Bursa'da şedîd hareket-i arz zuhûr edip üç def'a bilâ fâsıla tekerrür eylemek ile çok yerler münhedim oldu; münhedim ve harâb olan mahallin ibtidâsı Balıkesir'e sekiz sâ'at kala Susığırılığı demekle ma'rûf mahalle karîb Çay derler bir mahalden Bursa'nın cânib-i şarkında Değirmenlikızık

tesmiye olan karyeye kadardır. Ve sâ'ir mahallerde dahi hareket-i arz vukû' bulmuş ise de, zedelenmemiştir. Ba'zı zedelenmiş varsa da münhedim olmamıştır, İnegöl ve Yenişehir misillü. Bu hareket-i arz Kütahya'da ve Karahisar'da ve Akşehir'e kadar vukû' bulmuş, lâkin zararlık olmamıştır. Hülâsa Çay karyesinden Bursa'nın cânib-i şarkında Değirmenlikazık ki şehre bir sâ'atten ziyâde[ce] bir karyedir hareket-i arz vukû' bulup münhedim olan mahallin tûlü yirmi sâ'at arzı üç-dört sâ'attir. Bu mahalde olan kurâ ve kasabalar münhedim, ba'zısı külliye münhedim ba'zısı nısfî münhedim ve ba'zısı rub'u münhedim oldu. Hattâ Bursa'ya dört sâ'at mesâfede Kete karyesi demekle ma'rûf elli-altmış evli bir karyedir, bir saman-hâne kalmıştır, cümle hâneleri ve hamâmı ve câmi'i münhedim olup, kırk yedi nüfusları telef olmuştur. Ve dahi Kayapa karyesi üç yüz hânedan mütecâviz olup on hâne kalmıştır, o dahi kâbil-i süknâ olmayıp ta'mîre muhtâcdır, yüz on nüfûs telef olmuştur. Demirci karyesi kezâlik münhedim ve telefleri vardır. Çalı karyesi dahi ekser hâneler münhedim on yedi nüfûslar telef olmuştur. Yaylacık karyesinin haylî hâneleri münhedim yetmiş iki nüfûs telefleri olmuştur. Hasanağa karyesi kezâlik telef kırk iki Fodura karyesinin dahi ba'zı hâneleri münhedim altı nüfûsları telef olmuştur. Tahtalı karyesi Görükle karyesi ve Tanser'e karyesi ve Akçalar karyesi ve sâ'ir karyelerde dahi cüz'î ve külli münhedim hâne, telef olmuş nüfûslar vardır. Kirmastı kasabası ve Mihalic kasabasında dahi münhedim hâne ve câmi' ve nüfûs telefleri oldu. Çay karyesinden öte Balıkesir ve civârında olan karyeler ve kasabalarda tâ İzmir'e varınca hareket-i arz vukû' bulmuş ise de zararlık olmamıştır. Mudanya'da ve Gemilik'de ve Pazarköy'de Yalova'da dahi öte taraflarda hareket-i arz vukû' bulmuş ise de zararlık olmadı. Küplü'de ve Bilecik'de ve Eskişehir ve civârlarında hareket-i arz vukû' bulmuş ise de zararlığı olmadı. Ve Deraliye'de dahi hareket-i arz vukû' bulmuş ise de -elhamdülillah- zararlık olmadı. Bursa'da iki def'a şedîd hareket zuhûr eyledi. Bu ibtidâki hareket-i arzda vukû' bulan ve münhedim olanlardır. Bursa'da ibtidâki hareket-i arzda külliye münhedim olan câmi' ve mesâcidlerden biri Kayağan camii'dir. Câmi'-i mezkûr altı kubbe olup, dördü büyük kubbe ikisi küçük kubbe olup külliye münhedim,

yalnız etrâfında duvarlardan ba'zı mahalleri kaldı. Kârgîr altı 'aded kubbe birden münhedim oldu. Ve Tuzpazarı civârında Boyacılar içinde Hayreddin Paşa Câmî', Kümbet Câmî'i demekle ma'rûf bir kubbe kârgîr câmî' münhedim, fakat minâre münhedim olmadı. Çatalfırın nâm mahalde Şahâbeddin Paşa Câmî'i bir kubbe kârgîr câmî' ve minâresi külliye münhedim oldu. Karamanlı Câmî'i demekle ma'rûfdur Veled Mîzan Mahallesi câmî'i ahşâb münhedim. Bursa'nın bâ'is-i iftihârı Sultan Yıldırım Bayezid Hân 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân hazretlerinin vasat-ı şehirde yirmi kubbe üzre binâ buyurdıkları Câmî-i Kebîr'in iki kubbesi münhedim ve dört kubbesi ziyâde zedelendi; minârelerinin şerefeleri münhedim oldu ve sâ'ir minâreler şerefeleri münhedim oldu. Sultan Orhan 'aleyhi'r-rahmet ve'r-rahmân hazretlerinin medfûn olduğu türbe mukaddem manastır olup Manastır demekle meşhûr olan türbe külliye münhedim Zeyniye'de Abdullatif-i Kudsî hazretlerinin çâr-pâ kubbesi münhedim ve kârgîr hamâmlar ve hânlar kimi münhedim, kimi zedelendi. Kale bedenleri ba'zı münhedim Zil Kale'de ipek bavırkası münhedim olup kırkdan ziyâde nüfûs telef, bavırkanın sâhibi dahi telef oldu. Bavırkadan âteş zuhûr edip yirmi 'aded mikdârı hâne muhterik oldu ve sâ'ir münhedim olan mahaller, evler, duvarlar ve sâ'ir câmî'lerin yazlıkları münhedim oldu. Çarşamba gün ikindiden evvel hareket-i arz oldu. Perşembe gece sabâha kadar on dakıkada bir on beş dakîka[da] bir hareket-i arz oldu. Arz karâr etmeyip, yer titredi durdu. Bir günden sonra günde üç beş vukû' bularak, otuz sekiz otuz dokuz günden sonra gayet hafîf oldu. Ekseri kimseler farkına varmaz oldular, def' oldu derken kırk dört gün mürûr edip, kırk beşinci gün Receb-i şerifin yirmi altısı Martın otuz biri Perşembe gecesi sâ'at birde kudret topu gibi havadan bir gürültü olup sâ'at biri on dakîka geçerek bir hareket-i arz zuhûr eyledi ki ta'rîf kabûl etmez. İbtidâkinin beş katı belki on katı bir hareket-i arz oldu ki ta'rîf kabûl etmez. Hâmile hatunlar hamlini vaz' eyledi, ba'zı çocuğunu bırakıp kaçtı, haylî kimse ricâlden ve nisâdan korkup kimi fevt oldu kimi tecennün eyledi. Hareket-i arz olduğu gece sabâha kadar on dakîka bir beş dakîka bir yer hareket eyledi. Yerde olan hareket munkatî' olmayıp titredi durdu; sâ'atte beş altı kere salındı ve yukarı fırladı; lâkin ibtidâki gibi

şedîd olmadı; eğer ibtidâki gibi şedîd olmuş olaydı Keşiş Dağı pâre pâre olurdu, dere tepe dübedüz olurdu, cenâb-ı hazret-i Allah celle şânuhu cümle büldânı âfât-ı semâviye ve arzîyesinden masûn ve mahfûz buyursun. Hareket-i arzdan mukaddem görülüp hareket zuhûr eylerdi kimi sallardan ve kimi yukarıya silkerdi Bursa harâb oldu, Bursa'nın işi bitti. O gece binâ altında ateş olmakla dört yerden harîk zuhûr eyledi; ikisi sirâyet etmedi ve birisi Kazzâzhâne boğazından kahveden zuhûr eyledi, etrâfa sirâyet etmeyip fakat üç-beş dükkan muhterik oldu ve birisi Yoğurt Hânı kapısındaki kahveden zuhûr edip etrâfına sirâyet eyledi.

Muhterik olan mahalleler: Hayreddin Paşa Mahallesi, Karageydi Mahallesi, İyd-i Köhne Mahallesi, Hasan Paşa Mahallesi, Ebû İshak Mahallesi, Bedreddîn Mahallesi, İplikçikızı Mahallesi, Köseleciler Mahallesi, Şerefuddin Mahallesi. Bu on iki mahallenin kimi külliye muhterik oldu kiminin nısfı, kiminden bir iki hâne muhterik oldu. Çarşı aşağı, Ağalar Çarşısı, Kayağan Çarşısı, Bezzâzcılar, Odun Pazarı, Bit Pazarı, Hurdacılar, Çilingirler, Köseleciler, Demirciler, Aşağı Haffâflar (Kavaflar), Okçularbaşı, Çıkrıkçılar, Tabancacılar, Kundakçılar ta Nalıncılar hamâmına kadar. Hamâmdan Kayağan tarafı külliye muhterik oldu, bin yüz dükkan imiş, üç bin altı yüz nüfûs telef oldu dedilerse de hakikat üzre 'adedi ma'lûm olmadı. Yoğurt Hânı kârgîr hem yandı hem yıkıldı, Lâzlar Hânı ahşâb yandı Şimâl Hânı kârgîr hem yandı hem yıkıldı. Münhedim olan kârgîr hânları muhterik olmayıp, münhedim olan hânlar kârgîr Mudanya Hânı, Prinç Hânı, İpek Hânı, Sırmakeş Geyve Hânı, Emîr Hânı, Kapan Hânı, Tahtakale Hânı, Kuşbaz Hânı, Karacabey Hânı, Eski Yeni Hânı, Demir Hânı, Tuz Hânı, Kütahya Hânı. Bu mezkûr kârgîr hânların kimi nısfı münhedim, kiminin rub'u münhedim, kimi külliye münhedim oldu. Münhedim olmayan mahalleri dahi ba'zısı ta'mîr kabûl eder, ekseri ta'mîr kabûl etmez derecelerdir. Mahmûd Paşa Hânı'ndan mâ'adâ hân kalmadı. Mahmûd Paşa Hânı zedelenmiş ise de ziyâde zedelenmedi. Mahmûd Paşa Hânı'ndan mâ'adâ mürûr [u] 'ubûr için hân kalmadı. Sırmakeş Hânı fevkânî odaların önü dört tarafı birden münhedim oldu.

Odaların kimi ta'mîr kabûl eder, kimi etmez derecelerde zedelendi. Tahtânî olan odalar kezâlik. Prinç Hânı zedelenmiş, münhedim ise de yine mürûr [u] 'ubûr bulundu. Kapan Hânı kezâlik, Tahtakale Hânı ahşâb, ahşâb odalar olmakla yine dikiciler münhedim olmayan odalarda sâkin oldular. Bunlardan mâ'adâ hânlar hâlî, kimseler yok. Kapısı münhedim olmayanın kapısı münhedim olan cümlesi bin iki yüz yetmiş altı (1859) senesine kadar hâlî idi. İnşallâh yakın zamânda sâye-i şâhânede cümlesi ma'mûr olur. Murâdiye tarafında pek şiddetli olmadı. Misikinler Deresi'nden Câmî'-i Kebîr tarafı gâyet harâb oldu. Murâdiye tarafında olan câmî'ler zedelenmiş ise de, ta'mîr kabûl eder mertebededir. Türbeler cüz'i zedenlendi. Hânelerin de münhedim olan azdır, zedelenmiş olanları ta'mîr kabûl eder. Murâdiye câmî'-i şerifinin yazlığı ziyâde zedelendi, minâresinin şerîfesi münhedim oldu ve sâ'ir minârelerin şerîfeleri münhedim oldu ammâ Câmî'-i Kebîr tarafına nisbetle ehvendir. Mezkûr derenin Câmî'-i Kebîr tarafı ziyâde harâb oldu; ba'zı mahalle var ki nısfı münhedim oldu ve ba'zı mahalle var ki rub'u münhedim ve ba'zı mahalle var ki külliye münhedim oldu; hattâ Şehabeddin Paşa Mahallesi kırk ev kadar vardır altı hâne kalmış. Ahmed Paşa otuz otuz beş hâne kadar vardır bir hâne kalmış. Altıparmak Mahallesi İstablî Bâyezid Paşa Veled Sarâyı Mahallesi, Veled Kazzâz Mahallesi, Hân Yakub Mahallesi, Tufan Bey Mahallesi, Sinan Bey Mahallesi, Ata İhsan Mahallesi, Veled Mizan Mahallesi, Narlı Mahalle Mescidi Mahallesi, Hoca Menteş Mahalle[si], Dâye Hatun Mahallesi, Sûzen-i Kefen Mahallesi, Sarı Sungur Mahallesi, Vâlid-i Enbiyâ Mahalle[si], Şehreküsdü Mahallesi, Mantıcı Mahallesi, Yenibezzâz Mahallesi, Reyhan Paşa Mahallesi, Zağferanlık Mahallesi hülâsa çarşının aşığa tarafı gâyet harâb oldu, yani duvarları külliye münhedim olup tarla gibi oldu. Hisar kezâlik ziyâde harâb olup ekser mahalli tarla gibi oldu. Çarşının alt tarafı gâyet harâb olup çok hâneler tarla gibi oldu; üst tarafı bir mikdar ehvendir, hâneleri cüz'i ta'mîr ile vücûda gelir, duvarlar kezâlik. Hülâsa çarşıdan aşığı tâ bahçelere varınca gâyet perîşân ve harâb oldu. Hareket-i sâlide münhedim olan câmî' ve mesâcidlerden ibtidaki Câmî'-i Kebîr'dir; ibtidaki hareket-i arzda iki kubbesi münhedim ve dört kubbesi zedelenmiş idi, hareket-i sâlide dört

kubbesi münhedim olup bâkisi ta'mîr kabûl eylemediğinden yetmiş iki (1855) sene Şa'bân-ı şerîfin on beşinci gün i'mâr için kubbeleri yıkmak için du'â olunup yıkmağa başladılar. Ba'de'd-du'â Nâmık Paşa hazretleri ve hâkim efendi, 'ulemâ ve meşâyih ve eşrâf-ı belde küfenlerle câmi' derûnunda olan nakren câmi' avlusuna 'alâ haddihi çıkardılar. Yetmiş bir senesi Çohacı Hacı Paşa Ağa'nın arsasına tente kurup terâvihi 'arsada eda eylediler, salâ-yı 'iyd kezâlik. Münhedim olmayan câmi'ler ziyâde zedelenmiş olmakla câmi'ler[e] girilmeyip câmi' avlularında ve 'arsalarda beş vakit namâzları edâ eylediler. Ferdâsı sene Orhan Câmi[i] avlusunda edâ olundu. Dahi ferdâsı sene Câmi'-i Kebir'in avlusunda tahta kulube ihdâs olunup beş vakit namâz ve terâvih edâ olundu. Bin iki yüz yetmiş üç (1856) senesi Reb'û'l-âhirin âhirlarında Nâmık Paşa 'azlolup Süleymân Paşa'nın nasbı haber[i] zuhûr eyledi. Cemâziye'l-evvelin üçüncü Salı günü Nâmık Paşa 'azîmet eyledi. Cemâziye'l-âhirin beşinci Salı gün sâ'at sekiz buçukta Süleymân Paşa Bursa'ya teşrîf eyledi.

Külliyen Münhedim Olan Câmi'ler: Kiremitçi Sinân Câmi'i ahşâb münhedim, Veled Sarâyı Câmi'i ahşâb münhedim, Veled Kazzâz Câmi'i kârgîr münhedim, Bâz[er]gânzâde Câmi'i kârgîr münhedim, Veled-i Enbiyâ Câmi'i kârgîr münhedim, Sarı Sungur Câmi'i kârgîr münhedim, İvaz Paşa Câmi'i iki kubbe kârgîr münhedim, Ertuğrul Câmi'i kârgîr münhedim, 'İyd-i Cedîd Câmi'i kârgîr münhedim, Hüseyin-i Erzincâni Câmi'i ahşâb münhedim, Orta Pazar Câmi'i kârgîr münhedim, Hazret-i Üftâde Câmi'i kârgîr münhedim, Bezci Câmi'i kârgîr münhedim Hacı Seyfeddin Câmi'i kârgîr münhedim, Kuzgunluk Câmi'i münhedim, Dübekli Câmi'i kârgîr münhedim, Hasırcı Câmi'i kârgîr münhedim, Selîmzâde Câmi'i münhedim, Hacı Câmi'i münhedim, Müfti önündeki câmi'i münhedim, Babazâkir Câmi'i münhedim, Abdal Mehmed Câmi'i bir kubbesi münhedim, Darbhâne Câmi'i kârgîr münhedim, Tomruk önündeki kârgîr câmi' münhedim, Bitpazarındaki câmi' münhedim, Taşkın Câmi'i kârgîr münhedim.

Yazlığı Münhedim Olan Câmi'ler: Çakır Câmi'i kârgîr yazlığı münhedim, Pınarbaşı kapısına varmadan yokuş başında

kârgîr yazlığı münhedim, alt yanında kârgîr câmi' yazlığı münhedim, Ali Paşa Câmi'i yazlığı münhedim, Bâb-ı Zemîn Câmi'i yazlığı münhedim, Simkeş Câmi'i yazlığı münhedim, Karageydi Tekkesi yazlığı münhedim, Ebû İşhak Câmi'i yazlığı münhedim, Yenipazar Câmi'i yazlığı münhedim, Ahmed Paşa Câmi'i yazlığı ahşâb münhedim, Tekke Mescid Câmi'i ahşâb yazlığı münhedim, Zeyniye Câmi'i yazlığı münhedim. Dahî münhedim olmuş câmi' ve mescid ve yazlık vardır. Minârelerin kimi temelden, kimi nısfından kimi şerîfelerden münhedim oldu. Münhedim olmayan câmi'lerin ekserisi ta'mîr kabûl etmez derecelerde zedelendi. 'İyd-i Kôhne Câmi'i, Kanberler Câmi'i dahî birkaç câmi' vardır zedelenmedi; hülâsa on câmi'e çıkmaz sağlam câmi', sâ'irlerde dahî ta'mîr kabûl eder dahî vardır. Tuzpazarı Câmi'-i şerifi ve Kepezler Câmi'i gibi.

Münhedim Olan Türbe: Hüdâvendigâr hazretlerinin türbesi münhedim oldu. Çelebi Sultan Mehmed Hân hazretlerinin türbesi gâyet zedelendi. Hazret-i Emîr hazretlerinin türbesi gâyet zedelendi. Hazret-i Üftâde kuddise serruhu hazretlerinin türbesi zedelendi. Sultan Murâd-ı Sâni ve şehzâdegândan mâ'adâ türbeler zedelendi. Zedelenmiş türbelerin kimi ta'mîr kabûl eder, kimi kabûl etmez. Ve dahî medreselerin kimi ta'mîr kabûl eder, kimi ta'mîr kabûl etmez, Hazret-i Emîr Medresesi gibi. Minâreler: Yüz elli kadar minâreden üç dört minâre kaldı ve mektebler ekseri harâb oldu.

Münhedim Olan Mektebler: Hazret-i Emîr Mektebi münhedim, Çelebi Sultan Mektebi münhedim, Setbaşı Mektebi münhedim, Tuzpazarı Mektebi münhedim, Reyhan Paşa Mektebi münhedim, Bezirgânzâde Mektebi münhedim, Kazzâzoğlu Mektebi münhedim, Çatalfırın Mektebi münhedim, Veled Sarâyı Mektebi münhedim, Minâredibi Mektebi münhedim, Manastır Mektebi münhedim, Kızıkyolu Mektebi münhedim, Namâzgâh Mektebi münhedim, hülâsa üç dört mektebden mâ'adâ olan mekteblerin ekserisi münhedim ve ba'zısı ta'mîre muhtâcdır. Tekkeler: Karageydi Tekkesi muhterik, Kayguluzâdeler'in Tekkeleri muhterik ve sâ'ir tekkelerin ekserisi ziyâde ta'mîre muhtâcdır. Gökdere derler vasat-ı şehirden câri olan deredir, üzerinde yedi köprüsü vardır:

Maksem Köprüsü ahşâb, Suvacak Pınar Köprüsü ahşâb, Setbaşı Köprüsü kârgîr, Irkandı Köprüsü kârgîr, Boyacıkulu Köprüsü kârgîr, Meydancı Köprüsü ahşâb, Tatarlar Köprüsü kârgîr, Setbaşı Köprüsü'nün cânib-i şarkîsi münhedim, Irkandı Köprüsü'nün üstü kârgîr kubbe olup iki tarafı oda, köprü'nün üstünde olan kârgîr kubbe ve iki tarafında olan odalar münhedim olup köprü zedelenmedi, fakat iki tarafında olan odalar ve üstü münhedim oldu, alt tarafında Boyacıkulu Köprüsü kârgîr olup orta yeri münhedim oldu. Bir sene mürûrundan sonra Yeşil tarafı ahâlîsi etek der-meyân edip ahşâb ta'mîr eylediler, yetmiş iki (1855) Şa'bânında hitâma resîde oldu. Hamâmlardan dört hamâm kaldı işler, bâkisi kimi münhedim kimi zedelendi. Münhedim olan hamâmlardan biri Emîr Sultan Hamâmı, Yeşil Hamâmı, Bitpazarı Hamâmı, Nalıncılar Hamâmı, Çömlek Hamâmı, İbrahim Paşa Hamâmı. Bu altı hamâm münhedim oldu. Kârgîr çarşılarından münhedim olan çarşı: Demirkapı içi, Demirkapı'dan Geyvehânı kapısına varınca münhedim olup sakfı kurşun olmakla Evkâf-ı Hümâyûn tarafından çarşı ahâlîsine kurşunu fûruht edip binâ eylemelerine ruhsat olmakla çarşı ahâlîsi kurşunu fûruht edip ahşâb binâ eylediler. Gelincik çarşısı münhedim olmadıysa da gâyet zedelenmiş olduğundan mühendis efendi keşfeylemesiyle yeniden ahşâb binâ eylediler. Evkâf-ı Hümâyûn nâzırı Hacı Halîl Edîb Efendi izniyle Kavaflar'da münhedim olan kârgîrin Demirkapı misilli fadalâtını hârice naklettirip ahşâb binâ eylediler. Bedestan cüz'î zedelenmiş olmakla Bedestan ahâlîsi etek der-meyân edip kırk beş bin kuruş sarf edip ta'mîr eylediler. Sipahî Çarşısı kârgîr kabûl-i ta'mîr olduğundan ahâlîsi ta'mîr eylediler. Aşağı Kazzâzlar ki Yahudiler çarşısıdır İslâm dahi vardır; Demirkapı misillü binâ eylemelerine ruhsat verdiler. İpek Hânı kapısında kârgîr çarşının iki kubbe münhedim, Şadırvanlı Çarşı'nın Demirkapılı tarafında iki kubbe münhedim, Yukarı Kazzâzlar'ın kârgîr tarafı münhedim. Ahşâb hânlar dahi kimi zedelendi kimi münhedim oldu. İbtidâki hareket-i arzda ba'zılar hâlî mahallerde kulube ve hayme-nişîn olup, ba'zılar cesâret edip hânelerinden çıkmadılar ise de hareket-i sânde külliye sağ kalanlar hâlî mahallerde kulube ve hayme-nişîn oldular, çok nüfûs telef oldu. Cuma namâzlarını izn-i

hâkim ile câmi' avlularında ve câmi' civârında 'arsalarda edâ olundu. Avlusu vâsi' olanlar kendi avlularında kulubede, avlusu vâsi' olmayan gayri vâsi' mahallerde ve vîrânelerde, kulubelerde ve haymelerde sefil, sergerdân ve ğelâ dahi bir taraftan perîşân eyledi. İki seneye kadar kulubelerde iskân eder bulundu, hattâ fakîr dahi mahall-i âherde kulubede sekiz mâh sâkin olduk; sonra *tevekkeltü 'alellâh* deyip hâne-i vîrânemize geldik, duvarlarını mehmâ emken ta'mîr edip binâsına iki destek vurulup sâkin olduk. Hâlbuki, ta'mîr olmadıkça olmaz dikkat et pek güç şeydir. Çok kimsenin duvarları külliye münhedim olup kayalık tarla gibi oldu. Herkes kırda sâkin olur gibi çergelerde ve kulubelerde sefil iken ğelâ dahi bir derd-i 'azîm oldu. Cenâb-ı hazret-i Allâh celle şânuhu ve celle celâlühü bir dahi göstermesin ve 'isyânımızı 'afv buyursun.

Nazım

*Gel ey gâfil vefâ yokdur nazar kul zîb-i dünyâda
Bekâsı mevc-âb-âsâ dolaşma semt-i bâlâda*

*Bu 'âlemde kalan var mı gider bir bir gelenler de
Te'ennî eylemez aslâ kader hükmünü icrâda*

*Bir ânda zelzele yıkdı harâb etdi Burusa'ı
Buna dikkat eden kimse olurlar emr-i Mevlâ'da*

*Bir ânda yok eden Hak'dır bir ânda var eden Hak'dır
Kemâl-i kudret-i Hakk'ı temâşâ eyle eşyâda*

*Burusa'nın bu ahvâl-i perîşânın gören hayrân
Ne mümkündür beyân etmek mufassal şî'r [ü] inşâda*

*Hevâ-yı nefsine uyma eğer insân olam dersin
Rızâ-i Hak'da ol sâkin olasın bâğ-ı me'vâda*

*Bu bir âsâr-ı Gökmenzâde'dir hep ehl-i 'irfâna
Nazar kul çeşm-i dikkatle işin ne kûy-ı sevdâda*

Zelzele-i Sânide Harâb Olan Karyeler: Bursa'ya bir sâ'at mesâfe[de] Soğanlı karyesi nısfından ziyâdesi münhedim,

İzvat karyesi münhedim beş hâne kalmış, on altı nüfûs telef, Yenice karyesi, Çeltik karyesi, Armut karyesi, Bilâd-ı Yûnus karyesi, Çavuş karyesi, Panayır karyesi, Balıklı karyesi, Timurtaş karyesi, Tepecik karyesi, İğdir karyesi, Hacı İvaz karyesi, Dikencik karyesi, Kestel karyesi dahi civârda olan karyeler kiminin rub'u münhedim, kiminin sümnü münhedim, kiminden birkaç hâne münhedim, Tepecik külliye münhedim oldu ve nüfûs telefleri dahi vardır. İbtidâki hareket-i arzda bu karyelerin zararı yok idi; hareket-i sânde harâb oldu. Keşiş Dağı'ndan ba'zı kaya düştü, yerler açıldı, Kapılıkaya deresine haylî kaya düştü, Değirmenlikızık o taraftadır, üç beş hâne kaldı külliye münhedim. Zeyl-i kûhda ba'zı yerler açıldı. Bursa'nın cânib-i garbisinde Kükürtlü Hamâmı kurbunda Hadîce Sultan Türbesi civârında sıcak su zuhûr eyledi. Bâdemli Bahçe'nin üst tarafında sıcak su zuhûr eyledi. Kara Muslı Hamâmı civârında yol üstünde sıcak su zuhûr eyledi, beş on gün cârî olup sonra munkatı' oldu. Çekirge'de sıcak su zuhûr eyledi ve sâ'ir sular ziyâdelendi, hareket-i arz munkatı' olmadı. Bin iki yüz yetmiş bir (1854) Şevvâli Cumartesi gün oldu, Şevvâl'in sekizinci gece sâ'at dördte şedîd hareket-i arz oldu zararı Leyl-i mezkûrde iki def'a dahi hareket-i arz oldu. Mâh-ı mezkûrun on yedinci gece Pazar gecesini sâ'at ikide ve üçde iki def'a hareket-i arz oldu. Mâh-ı mezkûrun on sekizinci gece Pazar erte gecesini sâ'at üçü geçerek hareket-i arz, yine Şevvâlin yirminci gece ve yirmi dördüncü gece sâ'at altı buçukta yirmi beşinci gece sâ'at altıda hülâsa Şevvâlde dokuz def'a hareket oldu. Yetmiş bir senesi Zi'l-ka'de guresi Pazar gün oldu, birinci gece ve ikinci gece hareket-i arz, sekizinci Pazar gecesini sâ'at üçü geçerek on dakikadan sonra bir dahi hareket-i arz oldu. Mâh-ı mezkûrun onuncu gece sâ'at dördte on beşinci gece sâ'at birde ve dördte ve namâz vakti zuhrdan mukaddem iki def'a ve 'asırda bir def'a hareket-i arz, mâh-ı mezkûrun yirmi birinci gece, yirmi beşinci gün, yirmi altıncı gün ve yirmi yedinci gün sabâh namâzı vakti ve yirmi sekizinci gün 'asır vakti, Zi'l-ka'dede on yedi kere hareket-i arz oldu lâkin zararı olmadı. 1271 (1854) Zi'l-hiccesi guresi Salı gündür, üçüncü Perşembe gecesini sâ'at altı buçukta, yedinci Pazarertesini gecesini yedi-yedi buçukta, sekizinci Salı gecesini sâ'at beşde ve Salı gün sâ'at on buçukta şiddetli hareket-i arz olup Câmi'-i

Kebîr'in kütübhâne tarafında bir ayak münhedim ve ba'zı zedelenmiş duvarlar ve hisâr dâhilinde birkaç hâne münhedim ve on dakîka geçerek bir dahi mâh-ı mezkûrûn onu, ki bayrâm gecesi, şiddetli hareket-i arz oldu ve ba'zı duvarlar münhedim oldu. Ve yine mâh-ı mezkûrûn on beşinci gece sâ'at sekiz raddelerinde şiddetli zuhûr eylemiş ise de, zararı olmadı. Mâh-ı mezkûrde bir mikdâr hastalıklar zuhûr eyleyip Zi'l-ka'denin âhirinde Murâd-ı Sâni müderrisi hacı Yûsuf Efendi fevt ve Zi'l-hiccenin on dokuzuncu gün Yeşil müderrisi Bolavadinli Hacı Sâlih Efendi fevt oldu. Ricâl ü nisâ ve etfâlde ba'zı vefeyât vukû' buldu. Zi'l-hiccenin yirmi beşinci gece sâ'at dört raddelerinde iki def'a, yirmi altıncı gece sâ'at dört buçukta ve gündüz sâ'at on birde, Pazar gecesi mâh-ı mezkûrûn yirmi yedinci gece yirmi dokuzuncu gün sâ'at üçte mâh-ı mezkûrde sekiz def'a hareket-i arz oldu. Bin iki yüz yetmiş iki (1855) senesi Muharrem [gurre] Çarşamba gündür. Muharrem'in ikinci gece[si] nısfu'l-leylde dördüncü gece sâ'at iki buçukta sekizinci Çarşamba gecesi nısfu'l-leylde iki def'a namâz vakti, bir def'a on üçüncü gece Pazar gecesi sâ'at dörtte, yirmi birinci gece Salı gece sâ'at yarımda ve yine sâ'at yedi buçukta, yirmi ikinci gece Çarşamba gece sâ'at dört buçukta ve yirmi dokuzuncu Çarşamba gece sâ'at sekizi on dakîka geçerek Muharremde dokuz def'a hareket-i arz oldu. Ve yine sene-i mezkûrûn Saferi gurre Cuma gün oldu. Saferin altıncı gece sâ'at üç buçukta, yedinci Perşembe gecesi ve Perşembe gün, on ikinci Salı gün sâ'at yedide, on sekizinci gece Pazartesi gecesi sâ'at yedi buçukta, yirmi dokuzuncu gece nısfu'l-leylde Saferde altı def'a hareket-i arz oldu. Ve yine sene-i mezkûrûn (1272) Rebî'u'l-evveli Cumartesi gün oldu. İbtidâki gece sâ'at üç buçukta, beşinci Çarşamba gecesi sâ'at üçte ve sekizinci Cumartesi gün sâ'at onda, onuncu Pazartesi gecesi sâ'at bir buçukta, on üçüncü Perşembe gün sâ'at üç buçukta, on beşinci Cumartesi gün sâ'at yedi buçukta, yirmi birinci Cuma gecesi sâ'at sekizde, Cuma gün sâ'at üçte, yirmi yedinci Perşembe gecesi nısfu'l-leylde Rebî'u'l-evvelde dokuz def'a hareket-i arz oldu. Ve yine sene-i mezkûrûn (1272) Rebî'u'l-âhir'i Pazartesi gün oldu. Pazartesi gecesi sâ'at dokuz buçukta, altıncı gecesi sâ'at dört buçukta şedîdce 'akabinde bir dahi Kânun-ı Evvel'in üçüncü gecesi idi, Pazar gecesi

sâ'at ikide, on ikinci Cuma gece sâ'at dokuzda şedîdce, Cumartesi gün sâ'at on ikide namâz vakti, on altıncı gece Salı gece[si] sâ'at on buçukta şedîdce, yirmi sekizinci Pazar gün sâ'at dokuzda Reb'ü'l-âhirde sekiz def'a hareket-i arz oldu. Cemaziye'l-evvelin ibtidâsı Salı gün, yedinci Pazartesi gün Şâfiî vakti, on beşinci Salı gecesi sâ'at on birde, yirmi birinci Pazartesi gün sâ'at on bir buçukta, Cemâziye'-evvel'de üç def'a hareket oldu. Cemâziye'l-âhirin ibtidâsı Perşembe gündür. Cemâziye'l-âhirin on ikinci Pazartesi gün sâ'at dokuzda, yirmi birinci gün 'ale's-seher, mâh-ı mezkûrde iki def'a hareket-i arz oldu. Ve yine sene-i mezkûrde (1272) Receb-i şerif ibtidâsı Cuma gündür. Receb-i şerifin ikinci Cumartesi gün namâz vakti, on ikinci Salı gün sâ'at birde, on üçüncü Çarşamba gecesi nısfu'l-leylde, on sekizinci Pazartesi gece sâ'at sekizde, Receb-i şerifde beş def'a hareket-i arz oldu. Şa'bân-ı şerifin ibtidâsı Pazar gün. Beşinci Perşembe ezanına on dakîka kalarak; Şa'bân'da bir def'a hareket oldu. 1272 Ramazân-ı Şerifinin ibtidâsı Pazartesi gün oldu. Dördüncü Perşembe gün sâ'at ikide ve sâ'at sekizde iki def'a, on üçüncü Cuma ertesi gecesi sâ'at üç buçukta, Pazar gecesi üçte Ramazân[da] üç def'a hareket-i arz oldu. 1272 Şevvâl guresi Çarşamba gün olup, yirmi beşinci Cumartesi gece sâ'at on ikide ve yine gürleyerek bir dahi Şevvâlde iki def'a hareket-i arz oldu. 1272 Zi'l-ka'de guresi Perşembe gündür. Üçüncü Cumartesi gecesi sâ'at altıda, sekizinci Perşembe gecesi sâ'at bire varmadan, on dördü gecesi Çarşamba gecesi sâ'at altıda, yirmi ikinci gecesi üç def'a, yirmi ikinci gün sâ'at ikide on beş dakîka geçerek, bir dahi yirmi sekizi Çarşamba gecesi nısfu'l-leylde gürleyerek hareket-i arz yerin gürlemesi dâimâ vâkı' olup, gündüz fark olunmazsa da gecelerde ehl-i dikkat fark eder idi. Zi'l-ka'dede sekiz def'a hareket-i arz oldu. 1272 Zi'l-hicce guresi Cumartesi gün oldu. İkinci gün sâ'at altıda, yedinci Cuma gün hayl-i asr ve Cuma erte gün namâz vakti, on beşinci Cuma erte gecesi sâ'at ikide ve sâ'at beşde ve Cumartesi gün sâ'at altıda, yirmi ikinci gün sâ'at altı buçukta Zi'l-hiccede yedi def'a hareket-i arz oldu. Bin iki yüz yetmiş üç (1856) senesi Muharrem guresi Pazartesi gün oldu. Mâh-ı mezkûrün üçüncü gece sâ'at üçde, on üçüncü gün sâ'at beşde, yirmi altıncı Cuma gecesi nısfu'l-leylde, Muharremde üç def'a hareket oldu. 1273

Saferin gurreesi arşamba gündür; dördüncü gece sabha yakın, sekizinci arşamba geces s'at dört buçukta on dakka geçerek bir dahi Saferin on dördüncü gece s'at altıda husf-ı kamer vk' olup, bir parmak kadar kaldı, dokuzda açıldı,  s'at husf sürdü; hareket-i arz dahi oldu. Gecesi Salı Mzn burcunun 21 Teşrin-i Evvelinde iki mh-ı mezkrn yirmi birinci geces s'at dokuzda Saferde beş def'a hareket-i arz oldu. 1273 Reb'u'l-evvel gurreesi Perşembe gün idi. On birinci gece sabha yakın bu ayda bir kerre hareket-i arz oldu. Reb'u'l-hir gurreesi Cumartesi on dördüncü Cuma geces s'at ikide, on yedinci Pazartesi geces s'at dokuzda, yirmi birinci Cuma geces s'at altıda ve s'at on buçukta yirmi ikinci Cumartesi geces sa'at sekizde ve yine s'at on ikide yirmi nc Pazar s'at sekiz buçukta Reb'u'l-hirde yedi def'a hareket-i arz oldu. 1273 Cemziye'l-evvelin gurreesi Pazar gün. Pazar geces s'at on birde, Pazartesi gün s'at onda, Salı geces şf vakti, yirmi ikinci Pazar gece s'at dokuzda, yirmi sekizinci gece s'at yedide Cemziye'l-evvelde beş def'a hareket-i arz oldu. 1273 Cemziye'l-hirin gurreesi Salı gündür. Yirmi beşinci Cuma gün s'at dörtte bu ayda bir def'a hareket-i arz. Recebde yoktur. şa'bn-ı şerfin gurreesi Cuma gün olup, dördüncü gece s'at sekizde, beşinci gece s'at birde. Bu mh iki def'a hareket-i arz oldu. Ramazn-ı şerfin gurreesi Cumartesi gündür. On nc Cuma gün s'at on birde, on altıncı gece s'at dörtte hareket-i arz oldu. Yirmi sekizinci gece üçte. Bu ayda  def'a hareket-i arz oldu. Mudanya'da, Kurşunlu'da, Gemlik'de, İnegöl'de, Yenişehir'de o civrlarda hareket-i arz olmuş ise de zararı olmamıştır. Sene-i mezkrn şevvlin gurreesi Pazar gün oldu. Bir def'a hareket-i arz. Altıncı Cumartesi gün teşrf-i hmyn haberi zuhr edip yolları tathr ve s'ir hususun tesviyesine ikdm ve gayrette oldular ise de teşrf-i hmyn geri kaldı. 1273 Zi'l-ka'de bir def'a Zi'l-hicce[de] iki def'a hareket-i arz oldu.

Bin iki yüz yetmiş dört senesi Muharremi gurreesi Cuma gün oldu. On altıncı Cumartesi s'at beşde, on yedinci Pazar geces s'at sekizde iki def'a birbiri ardınca Lefke'de hayl hne zedelenmiş ve civrlarında ba'zı münhedim olmuş diye menkldur. Yirmi dokuzuncu Cuma geces s'at dörtte şeddce hareket zuhr eylemiş

ise de zararı olmamıştır; fakat bir hâne münhedim iki çocuk telef olmuş ve yine güneş doğarken bir dahi hareket-i arz oldu. Kumla'da ve etrâfında şedîdce zuhûr eylemiş olmakla zedelendiği menkûldur. Saferin gurreesi Pazar gün oldu. On ikinci Perşembe gecesi şâfiî vakti, on beşinci Pazar gece iki buçukta, yirminci Cuma nısfu'l-leylde bu ayda üç def'a hareket-i arz oldu. Rebî'u'l-evvelde yirmi üçüncü gece sülüs-i âhirde Rebî'u'l-âhirde otuzuncu gün sâ'at on birde. 1274 Cemâziye'l-evvein gurreesi Çarşamba gün. Beşinci gece sâ'at sekizde, sekizinci gece sâ'at beş buçukta şedîd hareket-i arz, onuncu gün sâ'at yedide, on dördüncü Salı gece ikiye on dakîka kala bir şedîd hareket-i arz zuhûr etmiş ise de çok zararı olmamıştır. Fakat birkaç hâne münhedim, bir hatun telef ve yine sâ'at yedide bir dahi hareket-i arz oldu. On sekizinci gece Pazar gecesi sâ'at beşe karîb, yirmi dördüncü Cumartesi gün ikindiden sonra şedîdce, yirmi beşinci Pazar gecesi, yirmi sekizinci Çarşamba gece sâ'at on ikide Cemâziye'l-evvelde dokuz def'a hareket oldu. 1274 Cemâziye'l-âhirin gurreesi Cuma gün oldu. On altıncı gece iki def'a hareket-i arz oldu. Ve 1274 Receb-i şerîfin gurreesi Pazar. On altıncı gün sâ'at birde 1274 Ramazân-ı şerîfin gurreesi Perşembe gün oldu. Beşinci Pazartesi gün sâ'at on buçukta ve beşi çeyrek geçerek şedîd hareket-i arz zuhûr eylemiş ise de, zararı olmadı, fakat ba'zı duvarlar münhedim oldu ve yedinci Çarşamba gecesi 'ale's-sabâh ve dokuzu çeyrek geçerek şedîdce sabâh namâzı vakti, Çarşamba gün öğle ile ikindi arasında ve ikindiden sonraca bir dahi, on üçüncü gün sâ'at sekiz buçukta iki def'a. Ramazân-ı şerîfde dokuz kerre hareket-i arz oldu. Şevvâl gurreesi Cumartesi gün oldu. Yedinci Pazartesi gün sâ'at on birde, yirmi birinci Cuma gün sâ'at on ikiye on dakîka kala Şevvâlde iki def'a. Zi'l-ka'denin gurreesi Pazar gün oldu. Dördüncü Çarşamba gün sâ'at on birde bir kerre hareket-i arz oldu. Zi'l-hicce ibtidâsı Pazartesi gündür. Dokuzuncu Salı gün sâ'at onda sabâhla üç def'a birbiri ardınca üç def'a hareket-i arz oldu.

Bin iki yüz yetmiş beş senesi Muharrem gurreesi Çarşamba gün olup, on üçüncü gün sâ'at onu çeyrek geçerek namâz vakti şedîdce, on sekizinci Cumartesi namâz vaktinden evvelce, iki def'a Muharremde; 1275 Safer gurreesi Cuma gün; yirmi altıncı gece sâ'at dörtte, 1275

Rebî'ü'l-evvelin gurreesi Cumartesi, on beşinci Cumartesi gün sâ'at sekizde bir def'a; 1275 Rebî'ü'l-âhirin gurreesi Pazartesi gün; on yedinci Çarşamba gün sabâh namâzı vaktinden evvelce. 1275 Cemâziye'l-evvelin gurreesi Salı gün; dokuzuncu Çarşamba sâ'at dörde on dakîka kala. 1275 Cemâziye'l-âhirin gurreesi Perşembe gün oldu; dördüncü gece sâ'at dörtte, on birinci gece sâ'at yedi buçukta, on altıncı gece sabâha bir sâ'at kala bu ayda üç def'a hareket-i arz oldu. 1275 Receb-i şerîfin gurreesi Cuma gün olup, on ikinci Salı gece nısfu'l-leylden sonra bir def'a. 1275 Şa'bân-ı şerîfin gurreesi Pazar gün olup yirmi ikinci gece sâ'at dördü geçerek. 1275 Ramazân-ı şerîfde yedinci gün sâ'at bir buçukta. Zi'l-hiccede dahi bir def'a vukû' buldu.

1276 Muharremi vusûlundan sonra terk olundu. Hacı Bayram-ı Velî (kuddise sırruhu'l-kavî) hazretlerinin hulefâsından Gelibolulu Yazıcızâde Ahmed Bîcân hazretlerinin '*Acâ'ib-i Mahlûkât* nâm telifâtında beyân eylediği üzre "Baykuş gündüz görmez, gözleri za'f üzredir. Yılan ve gayr-i canavârânın âvâzından kaçarlardı. Kendi her ne kadar gündüzlerde sâkin olursa gece ile bahadır olur. Hangi kuş olursa olsun varır gece ile kedileri, kargayı ve güvercini alır ve gâyet halvet sever ve hangi 'imârete mülâzım olsa az günde ol 'imâret harâb olur. Gündüz halvette durur, Hak Ta'âlâ ona günde iki kuş verir; ol dahi birin tutar. Her gün gıdâsı böyledir. Kaçan zelzele zuhûr edecek olsa Hak Ta'âlâ onlara bildirir; onlar dahi bir yere cem' olurlardı, feryâd ederler. Tecrübe ehilleri kaydın görürler" diye beyân etmişler. 1272 senesi Muharrem vasatında Arnavutluk'da İşkodra'da ve civârlarında şedîd hareket-i arz zuhûr edip İşkodra'da, Kurtdere nâm mahalde yer açılıp kükürt kokar bir duman-ı âteşfeşân zuhûr eylemiş, üç gün munkatî olmamış; nefsi İşkodra'da altmış hâne münhedim olduğu menkûldür.

Hareket-i Arzdan Harâb Olan Sâ'ir Büldân: Ve yine 1272 senesi Cemâziye'l-âhir ibtidâlarında Harput'da ve Eğin'de ve civârlarında şedîd hareket zuhûr eyleyip nefsi Harput'da haylî hâne zedelenmiş olduğu menkûldür. Ve yine sene-i mezkûrde Malatya'da dahi hareket-i arz zuhûr eyleyip haylî harâb eylemiş Asboz tesmiye olan yaylaya nakleyeylemiş oldukları menkûldür. Ve

yine sene-i mezkûrde Sivas civârında iki cesîm karye olup külliyyen hareket-i arzdan münhedim olup karyenin birinden yirmi nüfûs halâs olmuş, sâ'irleri fevt olmuş, sağ kalanları kırlara firâr eylemişler ve haylî müddet hareket-i arz teselsül eylediği menkûldur. Ve yine sene-i mezkûrde İspanya Kralı makarr-ı hükûmeti olan Gırada şehrinde gâyet şedîd hareket-i arz zuhûr edip yüz bin hâne münhedim ve elli dört kilise münhedim ve otuz bin nüfûs telef ve otuz mahalden âteş zuhûr eylediği Anadolu Gazetesi'nden menkûldur. Ve sene-i mezkûrde Zi'l-hicce âhîrinde Engüri'de şedîd hareket-i arz zuhûr eylemiş, ba'zı mahaller zedelendi diye i'lân oldu. 1273 senesi Saferin nısfında Rodos'da şedîd hareket-i arz zuhûr edip, ba'zı mahallerini harâb eyleyip ahâlîsi bahçelere nakl edildikten sonra şimşek inip cebehâneye isâbet edip cebehâne âteş almakla tekrar Rodos bir kat dahi harâb olmuş, ahâlîsi bahçelerde olmamış olaydı çok nüfûs telef olurdu demişler. Yine haylî nüfûs telef olduğu bahren gelen huccâcdan menkûldur. Ve yine sene-i mezkûrde (1273) Mısır'da dahi hareket-i arz zuhûr edip, ba'zı eski binâlar zedelendi diye huccâcdan menkûldur. Ve yine sene-i mezkûrde (1273) Girit ceziresinde Kandiye'de şedîd hareket-i arz zuhûr edip külliyyen münhedim ve çok nüfûs telef olup nefsi-i Kandiye'de yirmi sekiz hâne kalmış; etrâfında olan karyeler dahi harâb olduğu menkûldur. Ve sene-i mezkûr Recebinde Haleb'de ve muahharen Mısır'da hareket-i arz zuhûr edip zararı olmadığı Takvim'de mukarrer idi. Sene-i mezkûr (1273) Şa'bânında Muş'da hareket-i arz şedîd olup, otuz altı sâ'at teselsül eylemiş, çok yer münhedim ve harâb olmuş, ve çok nüfûs telef olmuş, sağ kalanlar mahall-i âhere firâr eylediği ve hâlî mahallerde kulubelerde sâkin oldukları Takvim'de mukarrer idi. Bin iki yüz yetmiş dört (1274) senesi Zi'l-ka'dede Manisa'da şiddetli hareket-i arz olup, münhedim olan binâ altında âteş olup, âteş almasıyla iki binden ziyâde hâne ve dükkân muhterikan ahâlîsi kırlara çıkmışlar, haylî nüfûs telef olduğunu i'lân eylediler. Bin iki yüz yetmiş dört senesi Fransa ülkesinde Ritalia cesîm kârgîr şehirdir, şedîd hareket zuhûr edip, şehir külliyyen münhedim, yirmi beş bin nüfûs telef olduğu gazetelerde muharrerdir. Binâlarının harâb olması telef-i nüfûsdan kıyâs oluna. Ve etrâf-ı kurâları dahi kezâlik onların dahi telefleri

kendilerince Şehir ve kurâları tarla gibi olmuş diye menkûldur. Bin iki yûz yetmiş beş (1275) senesi Saferin yirmi Eylûlûn on sekizi Perşembe gûn sâ'at altıda Rumelî'nde Sofya'da gâyet Şedîd hareket-i arz olmuş, Bursa misillû binâları mûnhedim on yedi minâre mûnhedim olmuş, ahâlîler karyelere firâr eylemişler. Hareket-i arzdan mukaddem bir gûrûltû zuhûr eyler imiş, sonra hareket-i arz olur imiş. Bu sebepten ahâlîleri firâr eylediklerinden nüfûs telefleri az imiş, gûnde beş on def'a hareket-i arz zuhûr etmiş olduğu menkûldur. Bin iki yûz yetmiş beş (1275) senesi Receb-i Şerîfin vasatında Selânîk'de dahi Şedîd hareket-i arz olduğunu î'lân eylediklerinde ma'lûm oldu. Bin iki yûz yetmiş beş (1275) senesi Erzurum'da gâyet Şedîd hareket-i arz zuhûr eylemiş, yetmiş beş senesinin Şevvâl-i Őerîfi vasatında imiş on yedi bin hâne ve kârgîr câmi'ler ve hamâmlar (14) mûnhedim ve haylî (12.000) nüfûs telef olmuş, haylî müddet teselsûl eylemiş olduğu menkûldur. Yetmiş altı senesi Muharremine kadar vukû'ât tahrîr olunup, terk olundu.

Bin iki yûz yetmiş üç senesi Şevvâlin yirmi sekizinci gûn Pazar gûn emlâk tahrîrine me'mûrlar geldi. Sergerdeleri Suphî Bey bin iki yûz yetmiş dört senesi Saferin dördüncü gûn Çarşamba gûn sâ'at altıda Bursa'ya geldi. Cuma gûn esnâf kâhyâlarına ve mekteb hocalarına tenbîh olunup, kâhyâlar esnâf ile ve mekteb hocaları mektebinde mevcûd olan etfâl ile âmîn ile namâzgâha gelmeleri ve kezâlik eşrâf ve 'ulemâ Cumartesi gûn namâzgâh[da] cem' oldular. Minberde emir kırâ'at olundu. Mahall-i mezkûre iki top getirip, du'âdan sonra Őenlikler eyleyip vâli-yi belde Süleymân Paşa emrile mûnâdi nidâ edip kâffe-i esnâf Pazar gecesini dükkânları açtılar, kandîl ile tezyîn eylediler. Emre imtisâlen Bedesten'den mâ'adâ dükkânlarda îkâd-ı kanâdîl ve hareket-i arzda evvelden Őerîfeler mûnhedim olup kandîl yanmağa mutehammil olan minârelerde, dîvân yolları üzerinde, hâne kapıları önüne bir kandîl ve eşrâf kapıları ekseri tezyîn için müte'addid kandîl îkâd eylediler. Süleymân Paşa gece çarŐıları gezip tahsîn eylemiş, Pazar gûn tahrîre başladılar. Suphî Bey ve Paşa Yenişehir'e gittiler, emri kırâ'at ve Őenlikler eylediler ve Harmancık'da ve Mudanya'da emir kırâ'at olundu. Ba'dehu geldiler, Suphî Bey Der-

'Aliye'ye gitti. Me'mûrlar dört bölük olup Bursa'ya tahrîre başladılar. Mühendisler ölçmeğe başladılar. Mühendisler ibtidâ yolları ölçtüler, sonra evleri, sonra dükkânları, sonra bâğ ve bahçeleri, sonra mezra'aları, muharrirler tarâflarından dört renk boya ile ev kapılarına rakam yazdılar. Dört renk boyanın biri yeşil, biri kırmızı, biri siyah biri mavi. Herbiri birer renge birer me'mûr, her me'mûr üç kişi yanlarında bir zabtiye bir dahi tahmînci. Tahmîncinin biri İslâm'dan, üçü Ermeni ve Hıristiyan beşer kişi hâne hâne gezip odalarını ve avlusunu ve içinde olan ağaçlarını yazdılar. Hâne sâhibinin adını ve babasının adını ve yaşını, kaç yaşında olduğunu ve haremini ve hareminin babasını ve hareminin yaşını ve kaç sene oldu öleli deyip yazdılar; kaç evlâdın var deyip inâs ve zükûr yaşıyla yazdılar. Bâğdan bahçeden, dükkândan tarladan, evden ne emlâkin vardır diye su'âl edip, yazdılar. Emlâke bahâ tahmîn edip yazdılar; fâhiş bahâlar takdîr eylediler. Ticâretinden su'âl eylediler "Sen senede ne mikdâr akçe kâr edersin" diye su'âl edip yazdılar. Sermâyesi olmayarak idâre olan günde kaç kuruş ticâret edersin deyip lecber ta'rifesinin yevmiyelerini ve hamalların[ın] ticâretini ve berber ve kahveci gibi sermâyesiz esnâfların ticâretlerini yazdılar. Futacı ve peştemalcı ve berber ve demirci hâkezâ çırakları olan esnâfların çıraklarının yevmiye, ustalarının yemeklik diye verdiği parayı hesâb edip meselâ ustası çırağına yemeklik yevmiye kırk para verdiği sûrette senede üç yüz altmış kuruş eder deyip yazdılar. Senede yüzde üç kuruş temettu' dediler. On kuruş otuz iki para matlûb eylediler, ticâretten yüzde üç, îrâddan yüzde dört emlâkden binde dört matlûb eylediler. Meselâ bir kimsenin kirâda bir dükkânı var, dükkân emlâk tahtında dâhil on bin kuruş tahmîn olmuş, binde dört kuruştan kırk kuruş, üç yüz kuruş senevî îcâr eder imiş. Îrâd tahtında dâhil on iki kuruş yüzde dört on iki kuruş îrâd, bindesi kırk kuruş emlâk bindesi deyip elli iki kuruş matlûb eylediler. Dükkânda sâkin ise yalnız emlâk bindesi matlûb eylediler. Hâne dahi kezâlik, bâğ ve bahçenin şimdilik öşrü olduğundan emlâk bindesi matlûb eylediler. Meselâ bir bahçeyi on beş bin kuruş tahmîn eylemişler, ecr-i misli olmuş olmamış altmış kuruş emlâk bindesi matlûb eylediler. Gerek zükûr gerek inâs, gerek sağır gerek kebîr cümlesine birer Mecidiye kâğıd verdiler. Ticâret

bindesini cem' edip, birden esnâf kâhyâlarına ihâle eylediler. Siz beyninizde tahmîn edin bu kadar kuruş mâliyeye teslîm edin dediler. Ve hem bir buçuk senelik matlûb edip tahsîl eylediler. Emlâk için birer vergi kâğıtları mahalle muhtârlarına verdiler. Bu kâğıtları mahalle ahâlîsine verdiler. Emlâk îrâd bindesini mahalleden matlûb eylediler. Bir buçuk senelik tahsîl eylediler. Bin iki yüz yetmiş altı senesinde kurâlar tahrîri tekâmîl olmamış idi. Bin iki yüz yetmiş altı senesi Saferinde Bursa kazâsı kurâları tahrîr olunur idi. Tekâmîl olduktan sonra kazâ-i âhere varıp tahrîre başlanacak idi. Bu kitâbı yetmiş altı senesi Saferinde tekâmîl eylediğimde Bursa kurâlarının ve kazâ-i âherin tahrîrin[in] tekâmîl olduğu olmadığı, tahrîr olunmadı; zîrâ Bursa kazâsında Kazıklar karyesi tahrîr olunurken bu kitâb tekâmîl-i tahrîr olundu.

Vaz'-ı esâs-ı mekteb-i rüşdiye, bin iki yüz yetmiş beş senesi Şevvâl-i şerîfin yirmi beşinci Cumartesi gün mekteb hocalarına pusula dağılıp "mekteb-i rüşdiye binâ olunacak; Kaşıkçızâde 'arsasına çocuklarla da'vet" yevm-i mezkûrde hoca efendiler çocuklarla âmîn ile mahall-i mezkûre cem' oldular. 'Ulemâ ve meşâyih ve eşrâf-ı belde cümle cem' olup, vaz'-ı esâs olundu. Ba'dehu Eşrefiye'den reşâdetlü Şeyh Safiyyuddin Efendi du'â buyurup, cümleten âmîn deyip herbiri mahallerine gittiler. Ferdâsı yine mekteb hocaları kapıya da'vet olunup on sekiz hocaya *Bilgivî Risâlesi* ve Bilgivî'nin *Tecdîd Risâlesi*, *Ahlâk Risâlesi*, Vehbî Efendi'nin *Lutfiye*'si bî-ücret beşer dâne verdiler, hattâ ikişer dâne fakîr dahi aldım. Udhiyeden sonra asıl mekteb hocası ta'yîn olan Vehbî Efendi geldi, Câmî-i Kebîr imâmı Hacı İbrahim Efendi vâsıtasıyla mekteplerde hoca efendilere tenbîh olunup, hoca efendiler mekteplerinde mevcûd olan çocukları üç sınıf edip defterini Şeyh Ahmedzâde Tekkesi'nde Vehbî Efendi hazretlerine takdîm eylediler. Vehbî Efendi, mektebine göre elif cüzleri verdi, bizim mektebe dahi yirmi elif cüzü verdiler. İbtidâki risâleleri demirbaş olarak kapıdan defter edip, hoca efendiler risâleleri kabudan ahz eyledikte defter[i] temhîr eyledi. Yetmiş dört senesinde evkâftan bir kâtib kapıdan bir kavnâs mektepleri gezdiler. "Kaç çocuk

var mektepde" diye su'âl eylediler; "Mektebin îrâdı var mı" diye su'âl eylediler. Haftalık ne olur deyip su'âl edip yazdılar.

Kuyruklu Yıldızın Tulû'ü: Bin iki yüz yetmiş beş senesi Safer guresinde şuhûr-i Rûmiye'den Eylülde bir gece iki kuyruklu yıldız tulû' eyleyip, biri mağrib tarafında başı mağribe kuyruğu maşrika akşamdan tulû' edip sâ'at bir buçuk râddelerinde gurûb eyledi. Gâyet uzun ve enli başı aşağı kuyruğu yukarı idi. Tahmînen dört 'arşından ziyâde uzun olup, beher gece mahall-i gurûbu tahvîl oldu. Nokta-i i'tidâl mağribin şimâl tarafına yirmi beş derece mikdâr bu'duna gurûb ederken beher gece birer derece mikdârı nokta-i i'tidâl tarafına teveccühde gide gide nokta-i i'tidâla geldi. Nokta-i i'tidâl gurûbdan cenûb tarafına geçti. Kezâlik, nokta-i i'tidâl mağribden cenûb tarafına yirmi derece mikdâr gitti. İbtidâki gurûb eylediği mahal ile nihayetinde gurûb eylediği mahallin beyni kırk beş dereceden ziyâde oldu; sonra görünmez oldu. Elli beş günden ziyâde mağrib tarafında ta'rîfimiz gibi göründü. Maşrik tarafında görünen fecirden bir sâ'at mukaddem göründü. Başı maşrika kuyruğu mağribe ise de başı aşağı kuyruğu yukarı idi. İki kuyruklu yıldız kuyruk kuyruğa idi. Maşrik tarafında olan biraz küçük idi. Tulû'-i fecirden bir sâ'at mukaddem görünüp fecir tulû' edince gâ'ib olurdu. Maşrikda zuhûr eden otuz beş gün kadar göründü. Mağrib tarafında olan yıldızdan yirmi beş gün mikdârı evvel görünmez oldu. Maşrik tarafında olan kuyruklu yıldız evvel görünmez olup, mağrib tarafında olanı yirmi günden ziyâde dahi göründü. Sonra o dahi görünmez oldu. Biri küçük olup, kuyruk kuyruğa olmakla başka başka yıldız olduğu ma'lûm oldu. Böyle bir gecede iki kuyruklu yıldız görüldüğü var mıdır bilmem; bir yerde muharrer görmedim. Vâkı'a altmış dokuz târîhinde olmak gerek, Sivastopol muhârebesinden mukaddem bir kuyruklu yıldız dahi görünmüş idi; başı şimâle kuyruğu cenûba bir 'arşın mikdârı mağrib tarafında sâ'at bir râddelerinde göründü. Dikkatle bakılırsa fark olurdu. bu iki kuyruklu yıldız gibi parlak ve büyük yıldız görülmemiştir.

Yetmiş bir târîhinden yetmiş beşe gelince haylî mahallerde harîk zuhûr eyledi. Mesmû'umuza göre, Selânik'de, Varna'da ve Bolu'da harîk, Engüri'de harîk, Eskişehir'de harîk çarşı külliye Küplü'de harîk çarşı ve ba'zı hâne Emedi'de harîk Tavşanlı'da harîk, Gemlik'de harîk yirmi kadar hâne bir câmi' kalmış, Erdek'de harîk Antakya'da harîk ve sâ'ir mahallerde dahi harîk vukû' bulmuş. Yetmiş beş senesi Rumeli'nde şiddet-i bârândan seller olup haylî mahaller harâb ve haylî nüfûs telef olduğu menkûldur. Cenâb-ı hazret-i Allah (celle şânuhu ve celle celâlühü) âfât-ı semâviye ve arziyesinden masûn ve mahfûz buyursun. Bin â-i Câmî'-i Kebîr: Bursa'nın bâ'is-i iftihârı Sultan Yıldırım Hân 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân hazretlerinin binâsı olan Câmî'-i Kebîr'in altı kubbesi münhedim, on üç kubbesi ziyâde zedelenmiş olduğu sem'-i şâhâneye vâsil olup, müceddeden binâ olmasına irâde-i seniyye-i mülûkâne sadr edip, bin iki yüz yetmiş iki senesi Şa'bân-ı şerîfin on beşinci gün ba'zı yıkılacak mahallerini yıkıp i'mâra başlamak için Nâmık Paşa, 'azâ-yı meclis, meşâyih, 'ulemâ cem' olup pâdişahımız pâdişah-ı 'âlem-penâh Sultan Abdülmecîd Hân efendimize du'â edip, ba'de'd-du'â paşa hazretleri, 'ulemâ, meşâyih ve eşrâf-ı belde küfenler ile câmi' derûnundan nakrî 'alâ haddihi câmi' avlusuna çıkardılar. Ondan sonra i'mâra şurû' eylediler. Yıkılacak yerleri yıktılar. Kubbeleri cümle yeniden binâ eylediler. Bin iki yüz yetmiş üç senesi Cemâziye'l-evvel ibtidâsında Nâmık Paşa 'azloldu, Der-'Aliye'ye azîmet eyledi. Cemâziye'l-âhirin beşinci Salı gün Süleymân Paşa Bursa'ya teşrîf eyledi. Câmî-i Kebîr'in i'mârına sa'y u gayret, Evkâf-ı Hümayûn nâzırı Hacı Halil Efendi bezl-i makderet edip günden güne kubbelere tamâm oldu, mihrâb tarafında üç sıra kubbe tamâmında Ramazân-ı şerîf takarrüb eyledi. Yetmiş dört senesi terâvîh üç sıra kubbelerde edâ oldu. Yetmiş beş senesinde kubbelere tekâmül cümlesini döşediler. Yetmiş beş senesi beş vakit namâz ve terâvîh edâ olunmuş ise de, lâkin ba'zı tamâm olmadık mahalleri kaldı mahfil ve mumluklar ve yazılar, direklerde olan yazıları yerinden nisf-ı 'arşından ziyâde yukarı çıkardılar. Câmî'de mevcûd olan yazılara Der-'Aliye'den me'mûr geldi, yazıları ibtidâ resmini kâğıda alıp, eski yazıların yerlerini yeniden sıvadılar. Yazı me'mûrları Abdülfettâh Efendi hazretleri ve Şefik Bey hazretleri

ve mücellidbaşı Mehmed Efendi yeniden yazıları nısf-ı 'arşın yukarı resm edip doldurmağa başladılar. Yetmiş altıda derûn-ı câmi' hitâma resîde oldu. Bu ma'bed-i münîr-i bî-nazîrin hitâmına bu bir musrâ'-ı târîh-i tâm âsâr-ı hâme-i 'âcizânemdir.

"Bârekallâh nev binâ oldu tamâm Câmi-i Kebîr" (1276). Yetmiş beş senesi Kayağan Câmi'i derûnu hitâma resîde oldu. Yetmiş üç senesi Veled-i Evliyâ Câmi'i binâ olup, tekmîl oldu. Yetmiş dörtte Bâzergânzâde Câmi'i binâsı tekmîl oldu. Yetmiş üçde Veled Kazzâz Mahallesi câmi'i hitâma resîde, sene-i mezkûrde 'İyd-i Cedîd Mahallesi câmi'i binâsı hitâma resîde. Yetmiş dörtte Yeni Bezzâz Mahallesi câmi'i hitâma resîde oldu. Bu câmi'ler kârgîr idi, ahşâb binâ oldu. Tekke Mescid Mahallesi câmi'i ahşâb idi, ta'mîr oldu. Kepezler Câmi'i ahşâb idi, ta'mîr oldu. Abdal Mehmed Câmi'i'nin bir kubbesi münhedim olmuşdu, yine kârgîr binâ oldu; bir taraftan ta'mîr olmaktadır. Sâye-i şâhânede cümlesi ma'mûr olur, hiçbir virâne mahal kalmaz refte refte bir virâne yer kalmaz. Târîhi bir dahi tahrîr edelim:

*Dedi Gökmenzâde tâm târîh bu zibâ ma'bede
Bârekallâh nev binâ oldu tamâm Câmi'-i Kebîr [1276]*

Cenâb-ı Hazret-i Allâh (celle şânuhu ve celle celâlühü) cümleyi muhâfaza buyursun. Otuz altı târîhinden bin iki yüz yetmiş altı Saferine gelince mesmû'umuz olan hareket-i arzı kayd eyledik. Bu târîhten sonra vukû' bulan hareket zeyl oluna.

Bin iki yüz yetmiş altı Saferinde Akdeniz adalarından İmroz adasında gâyet şedîd hareket-i arz zuhûr edip, harâb eylemiş olduğu Rebî'u'l-evvelde mesmû'umuz oldukta zeyl olundu. Târîh-i mezkûrde Filibe'de şedîd fırtına ve bârân ile berâber şedîd hareket-i arzın zuhûru Saferin nısfından sonra olmak gerek; ba'zı evler münhedim olmuş diye menkûldur. Ve yine (1276) bu târîhte Gelibolu'da dahi şedîd hareket-i arz zuhûr edip, eskice binâ olan hânelerden haylî hâne münhedim ve dört minâre şerîfeleri münhedim olduğu bahren gelen huccâcdan menkûldur. Rebî'u'l-evvelin yirmisinde gelen hacılardan mesmû'muz oldu. Bin iki yüz yetmiş beş senesi Saferinde vukû'

olduğu gibi yetmiş altı Saferinde Sofya'da yine hareket-i arz olup, ba'zı mahalleri yine zedelenmiş olduğu Sofya'dan gelen rediflerden mesmû'umuz oldu; ammâ zedelenmesi cüz'ice olduğu menkûldur. Bin iki yüz yetmiş altı senesi Rebî'u'l-âhirin on yedinci gün Dağistanîlerden mesmû'umuz oldu; dış Dağistan'da şirvan ve şeki'de ve Hoy'da gâyet şedîd hareket-i arz zuhûr eylemiş, Erzurum misillü bu üç belde harâb olmuş, binâları kârgîr olduğundan tarla gibi olduğu mesmû'umuz oldu. Bin iki yüz yetmiş altı senesi Zi'l-ka'desinde Bursa'da vukû' bulan hareket-i arz, Bursa'ya karîb etrâfda dahi vukû' buldu; Pazarköy'de Yalova'da o havâlide, Gemlik'de, Mudanya'da dahi etrâfda şedîd hareket olmuş ise de, zararlık olmadı. Fakat İnegöl'de ba'zı ocaklık birkaç eski binâlar münhedim oldu diye şöhret buldu, lâkin zararlık olmadığı tebeyyün eyledi. Kütahya'da dahi şedîd hareket olmuş ise de, zararlık olmadığı tebeyyün eyledi. Bed'-i Mektebi Rüşdiye: Bin iki yüz yetmiş altı senesi Zi'l-hiccenin ikinci Perşembe gün mektepler âminlerle mekteb-i rüşdiyeye varılıp mekteb-i rüşdiyede on altı bend üzere ta'rife kırâ'at olunup hocaları Hacı Ali Efendi mu'âvini Velî Efendi, yazı hocası Sa'deddin Efendi, ta'yîn olunup bed' oldu ve on iki çocuk dahi bed' eyledi. Nuri Paşa hazretleri, a'zâ-yı meclis, eşrâf bilcümle mevcûd, 'azîm bir meclis olup hoca efendiler ta'yîn ve etfâl bed' eyledikten sonra, bir Sure-i Feth kırâ'at ve hatm-i şerîf tilâvet olunduktan sonra reşâdetlü şeyh Sâfi Efendi hazretleri du'âya himmet, mekteplerle giden etfâl cehrile âmîne bezl-i makderet eyleyip du'â hitâmında cümleye birer bardak şerbet verilip, hoca efendilerle giden etfâla yirmişer para, hoca efendilere on kuruş ihsân eylediler. Ba'dehu yine hoca efendiler çerâğlarla 'avdet eylediler. Ramazân bayrâmından mukaddem mekteplere adamlar ta'yîn olunup, mektebinizde birkaç hatm edip kendine kendine okur etfâl kaç tane var diye su'âl eylediler. Her mektebin etfâlin kesretine göre işlek okuyan etfâlin ismini, babası ismini tahrîr edip babalarından matlûb edeceklerdi. Bu hîn-i bed'de âh kelâm olmadı, sonra ne sûret olursa tahrîr olunur. Bin iki yüz yetmiş altı Haziranın ibtidâlarında zuhûr etmiş olan kuyruklu [yıldız], ba'zı gören kimselerden mesmû'umuz olup, Haziranın on ikinci gecesi Zi'l-hiccenin beşi Pazar gece vakt olup kuyruklu yıldızı

gördüm. Bin iki yüz yetmiş beş Saferinde şuhûr-ı Rûmiye'den Eylûl'de tulû' eden kuyruklu yıldızın mahallinde lâkin bu ondan küçük ise de, tahmînen iki 'arşın kadar uzun, ince başı mağrib tarafına kuyruğu maşrik tarafına başı aşağı kuyruğu yukarı nokta-i i'tidâlden garbîden yirmi derece mikdârı şimâl tarafından zuhûr edip gündün güne yerini tahvîl ederek ve ziyâsı noksan olarak yirmi gün kadar görüldü. Nokta-i i'tidâl-i mağribe gelir gelmez görünmez oldu. Görüldüğü zamân bir buçuk râddelerinde görünür, ikide gurûb ederdi. Yirmi gün kadar görüldü, sonra görünmez oldu. Zî'l-hiccenin yirmi dokuzuncu gün sâ'at dokuzda cüz'ice kûsûf olduğunu görenlerden mesmû'umuz oldu. Zîrâ hava berrak değildi; bu sebepten herkes görmedi, bulut mâni' oldu, bulut arasında ba'zı görenler oldu. Husûf bin iki yüz yetmiş yedi senesi Muharrem Perşembe olup, on beşinci gece Perşembe gecesi kamer tutuk tulû' eyledi, ammâ kenârından cüz'i tutuk idi; bir sâ'atten sonra açıldı, Temmuzun yirmi birinci gecesi idi. Kûsûf husûf ikisi de Temmuzda vukû' buldu. Bin iki yüz yetmiş yedi senesi Cemâziye'l-âhîrin dokuzu Kânun-ı Evvelin on biri Erba'în'in ikisi Pazar gün sâ'at dörtten sonra bağteten hava bir karardı, şimşek zuhûr eyledi; rahmetle berâber dolu yağdı. Üç def'a şedîd gök gürlledi; gâyet şedîd gürlledi, hareket-i arz gibi binâlar salındı. Bahâeddin Efendî'nin Tekkesi'nin minâresine yıldırım isâbet eyledi. Minârenin nısfına yakın münhedim, kalan yeri dahi gâyet zedelendi. Beş dakîka kadar dolu yağdı, kar yağmış gibi yerler ağardı. Bir buçuk sâ'atten sonra yine hava açıldı. Erba'în'de böyle bir şey vukû' bulunduğu kayd olundu. Bir musîn kimseden menkûl imiş, mesmû'um oldu. Devr-i Hamîdiye'de Erba'în'in on ikisinde vukû' bulmuş diye menkûldür. Bin iki yüz elli beş senesi Rebî'u'l-âhîrin on dokuzuncu Pazartesi gün Sultan Abdülmecîd Hân tahta cülûs eyleyip, yirmi iki sene yedi mâh yirmi yedi gün müddet-i saltanatı olup, 'âzim-i bâğ-ı cinân oldu (rahmetullahi 'aleyhi). Bin iki yüz yetmiş yedi senesi Zî'l-hiccenin on yedinci Salı gün Sultan Abdülaziz Hân efendimiz tahta cülûs buyurdular. Cenâb-ı Allah (celle şânuhu) tûl-i 'ömr ve sıhhat-i vücûd ihsân buyurup zâhiren ve bâtînen düşmânlarını makhûr buyursun ve serîr-ârâ-yı saltanatta dâ'im buyurup ahsen-i kurenâya nâ'il buyursun (âmîn bi-hürmeti seyyidi'l-

mürselîn). Kuyruklu yıldız, bin iki yüz yetmiş yedi senesi Zî'liccenin yirmi üçü, Haziranın on sekizi Seretanın sekizi Pazar gece zuhûr etmiş, Pazartesi gecesi cümle 'âlem gördüler. Bir yıldız ki başı garbî şimâle, kuyruğu kibleye gâyet uzun on beş 'arşın dahi ziyâde olup bir mikdâr dönelik başı şarkı şimâli, kuyruğu garbî cenûba müteveccih olup, gurûb etmeyip sâ'ir yıldızlar görüldüğü gibi görünüp, sabâh olunca yıldızlar gâ'ib olduğu vakit ol dahi görünmez olup gündün güne yükseldikçe kuyruğu küçülerek bin iki yüz yetmiş sekiz Saferinde Ağustosun ibtidâlarında kırk beş gün kadar görünüp kuyruğu mahv olmakla sâ'ir kevâkibden fark olmayıp görünmez oldu. Sâ'ir görünen kevâkib-i zü'l-enzâb gibi gurûb eylemedi rasadı devr ederek kuyruğu mahv olup, kevâkib-i sâ'ireden fark olmadı. Bu resme âsârdan murâd hareket-i arzı mesmû'umuza göre beyân idi. Bin iki yüz yetmiş yedi senesi Şa'bân-ı şerîfe kadar beher mâh bir iki def'a vukû' bulmuş ise de, Şa'bân-ı şerîfden sonra vukû' olmadı. Cenâb-ı hazret-i Mevlâ muhâfaza buyursun. Bin iki yüz otuz altı senesinden yetmiş altı senesine kadar tahrîrden sonra bir sene dahi zeyl olunup kırk bir senelik vukû'ât-ı hareket-i arz tahrîr olunup terk olundu. Bursa'nın mahallâtı beyne'n-nâs meşhûr olan yüz elli altı mahalle idi; sonradan defter-i nüfûsdan tahkîk olunup mahallât-ı Bursa yüz doksan yedi mahalle, altı bin sekiz yüz kırk altı hâne ve kurâsı yetmiş karye ve kurâsının hânesi üç bin sekiz yüz doksan bir hâne olduğu defter-i mukayyedi tarafından tahkîk olunmuş olduğundan kayd olundu. Tahrîr-i cedide muharrirlerinin ahbârı hâne ma'a 'arsa yedi bin dokuz yüz on yedidir. Mesmû'umuza göre bu mahalde kayd olunup kitâb tamâm olundu.

*Bir sene zeyl eyledim kıldım tamâm
Sâli yetmiş sekize basdı kadem
Yâdigâr olmak için tahrîr edip
Sildi minkârını nev-sâlde kalem*

Temmetü'l-kitâb bi'avni'l-llâhi'l-meliki'l-vehhâb sene 1278

GÖKMEN-ZADE'S İşARET-NÜMA WHICH İS ABOUT EARTHQUAKE

ABSTRACT

In this article Gökmen-zade's work named İşaret-nüma which is about earthquake happened in Bursa before was put forward. This book is recorded in The Library of Milli Eğitim Bakanlığı Ankara Genel Kitaplık number 1314/05.

Key Words:

Gökmen-zade, Bursa, İşaret-nüma, earthquake.

KANUNÎ'NİN BİR GAZELİNİN YANKILARI

Âdem CEYHAN*

ÖZET

Bu yazıda, Osmanlı ve Türk tarihinin en mühim siyasî şahsiyetlerinden biri olan Kanunî Sultan Süleyman'ın "budur" redifli bir gazelinin, kendi devrinde ve sonraki asırlarda şair ve yazarlarımız üzerinde meydana getirdiği tesirler ortaya konmakta; bahis konusu şiirle ilgili olarak meydana getirilen yirmi küsur nazire tanıtılmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla çevri yazılı metinleri verilen bu manzumeler, günümüz Türkçesiyle nesre de çevrilmiştir. Böylece söz ve mana bakımından sağlam ve pürüzsüz olan bilgece bir şiirin, dört asır boyu izleri araştırılarak belirlenmiş bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kanunî, budur, nazire, hikemî şiir.

"Muhibbî" mahlasıyla yazdığı şiirleri hacimli bir divan meydana getiren Kanunî Sultan Süleyman'ın "budur" redifli gazelini¹, 1997 yılında şerh edip kültür ve edebiyat dergilerinde yayımlamıştım.² O zamandan beri gözden geçirme imkânı bulabildiğim divanlarda, mecmualarda ve diğer eserlerde bu bilgece şiire yazılmış olan nazireleri kaydettim. Tespit edebildiğim yirmi bir nazire ve üç tahmis, anılan hikmetli gazelin, hem yazıldığı 16. asırda, hem de sonraki asırlarda hayli beğenilen bir şiir olduğunu göstermektedir. İlkin bu şiirin on altıncı asır eserlerinde nasıl takdir, takdim ve şerh edildiğine bakalım. Kanunî'nin şiirlerini toplayan³ Fevrî (ö. 978/1571), onun eserlerinden örnekler vererek şahsiyetini ve

* Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (ceyhanadem@hotmail.com).

¹ *Dîvân-ı Muhibbî*, (nşr. Âdile Sultan), İstanbul 1308/1890-91, s. 21; *Muhibbî Dîvânı* (nşr. Coşkun Ak), Ankara 1987 s. 290.

² *Erciyes*, (Kayseri), Eylül 1997, sy. 237, s. 1-5; *Yağmur*, İstanbul, Ekim Kasım Aralık 1998, sy. 1, s. 59-62.

³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul 1941, c. 1, s. 812.

meziyetlerini anlattığı *Ahlâk-ı Süleymânî*'de söz konusu gazelini ele alarak şöyle der:

(21a) Kelimât-ı sa'âdet-beyyinâtları cemî-i âdâb-ı belâğat ve feşâhati şâmil ve 'umûm-ı le'âfet ü zarâfeti müstemil olduğundan mâ'adâ, kendü zât-ı şerîf ve 'unşur-ı la'îflerinüñ cemî-i mehâsin-i ahlâk-ı cemîleleri nazm-ı dür-bârlarından müfâd ve vücûd-ı pür-cûdlarınıñ külliyyen mekârim-i işfâk-ı celîleri eş'âr-ı gevher-nişârlarından müstefâd ola. Nitekim nazâr-ı ehl-i Hâk'da muhâkkağ ve huzûr-ı erbâb-ı nazarda mu'arrerdür. Zîrâ egerçi ri'âyet-i âdâb-ı salânat ve edâ-yı mu'tezâyât-ı umûr-ı hilâfetde peyrev-i halîfe-i ins ü cân ve mütemessik-i kavâ'id ü erkân-ı cenâb-ı Süleymân⁴ غدوها شهر و رواحها شهر⁵ hümâyûn-ı⁵ meymûn ve fehvâ-yı mefhûm olduğu hâysiyyetden idrâk ü iz'ân olunur ve lâkin tûm'turâk-ı kâr ü bâr-ı salânat ve tañtana-i cûş-ı hurûş-ı (21b) âsâr-ı hilâfet aşlâ kendülerine sebep-i kibr ü gurûr ve debdebe-i tabl ü nefîr-i şâhî ve demdeme-i zemzeme-i şît ü şadâ-yı pâdişâhî ve zelzele-i silsile-i 'asâkir-i zafer-me'âşir-i 'âlem-penâhî hergiz mücib-i na'ıvet ü sürûr olur degüldür. Nitekim bu nazm-ı dürer-bâr ve kelimât-ı gevher-nişârlarından münfehîmdür:

و له ادام الله عمره و زاد قدره و شرح صدره⁶

*Hây u hûdan fâriğ ol 'âlemde sul'tânlık budur
Pendini gûş eylegil mûruñ Süleymânlık budur
Her kime kılsañ nazâr sen anı senden yeg bilüp
Görme kendü kendözün zîrâ ki şeytânlık budur*

Ve ceng ü cidâl ve darb ü kıtâlınden aşıl ğarazı hıfz u şıyânet-i hudûd-ı Hâk⁷ تعالت نعمائوه و جلت⁷ ve 'adl ü siyâset ve zecr ü

⁴ "Allah'ın selâmlarının en faziletlisi, onun ve peygamberimizin üzerine olsun!"

⁵ "Süleyman'a da sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü de bir aylık mesafe olan rûzgârı verdik." (*Kur'an*, 34/12) mealindeki ayetten.

⁶ "Bu da onun, Allah ömrünü devam ettirsin, değerini arttırsın ve içini açsın!"

‘ukûbetden maḳşūd-ı bî’z-zāt ve bi’l-‘arazı edā-yı hıdmet-i dīn-i metīn-i Ḥazret-i Risāletdür (şallallāhu ‘aleyhi ve sellem); ne ānki muḳteżā-yı nefsi-ḳudsiyyü’l-mekān ve mücib-i ṭab‘-ı ‘ālī-şānları ola. Anuñ-çündür ki eṭrāf-ı memālikde ve eknāf-ı mesālikde olan küffār u melā‘in ve a’dā-yı dīn olan melāhide vü münāfıķın zümresine el-buğz-ı li’llāh⁸ muḳteżāsınca eşedd-i ‘adāvet ü kīn kümün-ı zamīr-i deryā-nazīrlinde mekindür. Ve ekāşī-i şark u ğarb ü Çin ü Hıṭā‘da ve (22a) ḳusārā-yı cenüb u şimāl ve āfāk-ı dünyāda müteverri‘ ve müteşerri‘ olan ümerāya ve vüzerāya ve fuḳarāya ve şulehāya el-ḥubb-i li’llāh⁹ mübteġāsınca kendünüñ erkān-ı devlet-i cihān-bānīsinden ve sāyir aḳviyā ve zu‘efā-yı re‘āyā-yı memālik-i ‘Osmānī’sinden olan mü’mīn-ini muvaḥḥidīn ve mütemessikīn-i ḥabli’l-metīn-i şer‘-i mübīne olduġı maḥabbet ü meveddet gibi maḥabbet ü meveddeti var idüġi mübārek beşerelerinden gün gibi zāhir ve bāhir ve ¹⁰كل مؤمنين اخوة ma’nāsına temessük idüp ḥayr-ḥāhlıġı ve ḳaşd-ı iḥsānı bu beyt-i ġam-zidālarından rüşen ü mübeyyendür.¹¹ و له عظم الله تعالى شأنه

*Her ne kim saña şanursın şan anı ḳardaşuña
F’l-ḥaḳıķa sözümi güş it Müsülmānlık budur.*

Fehm ü idrāk ü iz‘anda ve mülāhaza ve iḳān ü itḳānda bir mertebeye vāşıl ve bir dereceye mütevāşıldur ki, esrār-ı tevḥīd-i zāt ü şifātı ve dekāyık-ı ihtiyāc-ı ḥaḳāyık u zevāt-ı mümkinātı tettebbu‘-ı şahāyif-i Maḳāşid u Mevāķıf dan istikşāf itmeden ġanī ve leṭāyif-i ḥüsn-i aḥlākı ve şerāyif-i meḳārim-i işfākı taşaffuḥ-ı evrāk-ı Ahlāk-ı Celālī ve Nāşirī ve ta’dād-ı sütür-ı İhyā-i ‘Ulûm ve tecessüs-i zurûf-ı ḥurûf-ı ‘Avārifü’l-ma‘ārif den istinbāt (22b) itmeden müstaġnīdür. Belki kendünüñ zāt-ı şerīf ü ‘unşur-ı laṭiflerinden (ki Risāle-i Faşli’l-bedāyi’

7 “İhsan ve nimeti yüce olsun!”

8 “Allah için sevmemek.”

9 “Allah için sevmek.” (“Kim Allah için sever, Allah için buğz eder, Allah için verir, Allah için vermezse, imanını kemâle erdirmiştir” mealindeki hadisten).

10 “Bütün müminler kardeştir.” (“Müminler ancak kardeştir” mealinde bir ayet vardır: *Kur’an*, 49/10).

11 “Bu da onundur, Allah şanını büyütsün.”

ve *Kitābü Cāmi'ü'l-mecāmi'* ve icmāl-i nüṣṣa-i 'ālem-i kübrā ve mā-ḥaṣal-i feḥvā-yı¹² (دور خلق الارض والسماوات العلى) ber-vefḳ-ı

¹³ و له صانه بالخير عما شانه. Nitekim bu ü āhiri andan istidlāl ü istikmāle ḳādir ve muḳtedirdür. Nitekim bu nazm-ı dil-güşā ve beyt-i laṭifü'l-edālarından ma'lūm ve mefhūmdur.

'Āḳıl iseñ istedüğüñ iste yine sendedür
Ġayrı yirden ister iseñ bil ki nā-dānlık budur

Egerçi¹⁴ ان النفس لامارة بالسوء kelām-ı Ḥaḳ ve şā'ibe-i reyb ü şekden tenzīhe eḥaḳdur, ammā bi ḥamdi'llāhi te'ālā bizüm pādişāhumuz ve zıll-ı İlāhumuz anuñ me'mūrı olmayup ve anuñ muḳteżayātı aṣlā manzūrı olmamağla ifrāṭ-ı ḳuvve-i şehevīyye ve ğaḍabiyyeden 'arī ve ḥaslet-i zemīme-i şereh ü tehevürden bi'l-küllīyye maşūn u 'arī ve sīret-i nā-pesendīde-i cümūd u ḥumūddan min cemī'i'l-vücūh berīdür ve dā'imā me'āb ü merci'i¹⁵ يا ايها النفس المطمئنة ارجعي olmağla bi-fazli'llāhi'l-Meliki'l-Cebbār 'ibādetde pey-rev-i Ḥazret-i Aḥmed-i Muḥtār (23a)

¹⁶ و له اعزاله انصاره. ve ṣadāḳatde şānī-i yār-ı ğār ve 'adāletde şālis-i 'Ömereyn ve ādāb ü ḥayāda rābi'-i Zī'n-nūreyn ve luṭf u mürüvvetde şebīh-i Ḥayder-i Kerrār ve cemī'-i aḥlāḳda ḥāmis-i çār-yār ve sādīs-i penc-i Āl-i 'Abā-yı aḥyārdur. Nitekim bu maḥlasları ifāde-i merāmda maḳṭa'-ı kelām vāḳı' olmuşdur:¹⁷

¹² "(Kur'an), yeri ve yüce gökleri yaratan Allah tarafından peyderpey indirilmiştir." (*Kur'an*, 20/4) mealindeki ayetten.

¹³ "Kendini bilen Rabbini bilir." (Bazı kaynaklarda hadis olarak kayıtlı bulunan bu söz, Hz. Ali'ye de ait gösterilir).

¹⁴ "Nefis aşırı şekilde kötülüğü emredicidir." (*Kur'an*, 12/53).

¹⁵ "Ey iç huzuruna ermiş ruh, dön!.." (*Kur'an*, 89/27, 28).

¹⁶ "Karar gününe kadar Allah ona salât ve selâm etsin."

¹⁷ "Bu da onun, Allah yardımcılarını aziz etsin."

*Nefs hazzın ey Muhibbî virmegil¹⁸ hayvân-şıfat
Zabt-ı nefis it fâriğ ol 'âlemde insânlık budur.¹⁹*

Görüldüğü gibi, Fevrî'nin bu gazelin muhtevası hakkında söylediği Şu sözler, bizim aynı Şiirin beyitlerini Şerh ve izah etmek üzere yazdıklarımızı tamamen teyit etmektedir.

Nişancı Mehmed Paşa (ö. 979/1571), adıyla tanınan *Târih*'inde, Kanunî'nin Şiirlerinden bahsederken, örnek olmak üzere bu meşhur gazelinin matla beytini de nakleder: "Cümle(-i) fevâ'id-i enfâs-ı müteberrikelerinden ve avâid-i a'mâl-i mubârekelerinden rumûz-âmûz u âbdâr u pür-sûzlarındandır bu matla'-ı matbû' ve mu'teber ki makbûl-i erbâb-ı hüner olmuşdur. Beyt

*Hây hûdan fâriğ ol âlemde sultânlık budur
Pendini gûş eylegil mûrun Süleymânlık budur²⁰*

Şimdi söz konusu gazelin, hem 16. asırda, hem de ondan sonraki asırlarda edebî çevrelerde nasıl yankılar uyandırdığını ele alalım: Bu gazel, Fedâyî ve Kâtibî (Seyyidî Ali Çelebi, ö. 970/1562) tarafından tahmis edilmiş; Konyalı Safâyî Beğ²¹, Nizamoğlu Seyfullah (ö. 1010/1601-02), Bursalı Mehmed Şühûdî (ö. 1021/ 1612-13); Hoca Sâdeddin Efendi'nin oğlu Mehmed (975-1024/1568-1615), Aziz Mahmud Hüdâî (948?-1038/1541?-1628), Sun'ullah Gaybî (ö. 1087/1676'dan sonra), Nazîm (1059-1139/1649-1727), hangi asır Şairlerinden olduğunu henüz tespit edemediğimiz Belîğ, Şarköylü mutasavvıf Fahrî (ö.1214/1799), yine Halvetî tarikatı mensuplarından

¹⁸ *Ahlâk-ı Süleymânî*'nin iktibasta bulunduğumuz harekeli nüshasında bu kelime, böyle yazılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde görülen "-gil" emir ekinin 16. asırda daha az kullanılmaya başlandığı göz önünde bulundurulursa, kelimeyi "gel" Şeklinde okumanın da mümkün olacağı anlaşılabilir.

¹⁹ Fevrî, *Ahlâk-ı Süleymânî*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya nr. 2823, vr. 21a-23a. (Aynı kütüphanenin Esad Efendi, nr. 2512'de bulunan nüshasıyla karşılaştırılmıştır).

²⁰ Nişancı Mehmed Paşa, *Târih-i Nişancı Mehmed Paşa*, Tabhâne-i Âmire, 1279 (1862), s. 227.

²¹ *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, haz. Süleyman Solmaz, Ankara 2005, s. 385.

Şânî, İşkodralı İbrâhim Halîfî Paşa (ö.1223?/1808-1809?)²² ve onun iltifatlarına mazhar olmuş zamanı şairlerinden Akçahisarlı Hikmetî, Priştine müftüsü Hüseyin Efendi, İşkodralı Niyâzî, Ömer Paşazâde Şükrî Bey, Tiranlı Yusuf Bey, ayrıca Yakup Meylî Efendi, yine Selâmî Mustafa Efendi (ö. 1228/1813), 1308/1890 yılında *Muhibbî Dîvânı*'nı bastıran Âdile Sultan (1241-1316/1826-1899) gibi şair veya şaireler tarafından tanzir edilmiş; Şeref Hanım (1224-1277/1809-1861) ise Nazîm'in naziresini tahmis etmiştir. Kanunî'nin söz konusu gazeli, çeşitli eserlerde şiirleri için örnek olarak seçilen manzumeler arasında yer alır.²³ Bu iktibaslar da aynı şiirin ne derece sevildiğini gösteren deliller arasında sayılabilir. Şimdi zaman sırasına göre saydığımız nazire yahut tahmisleri ve bunların günümüz Türkçesiyle nesre çevirilerini sunabiliriz:

1.

Fedâyî'nin tahmisinden bir bend

1. Yol budur şakın yaman kaçd eyleme yoldaşuña
2. İylik eyle kim ne eylerseñ gelir hep başuña
3. Eyleme hergiz hıyânet ey gönül sırdaşuña
4. *Her ne kim saña şanursuñ şan anı kardaşuña*
5. *Fî'l-ıhakîka sözümi güş it Müsülmânlık budur*²⁴

[Yol budur... Sakın kötü bir niyet besleme yoldaşına!.. İyilik et ki, ne edersen, hep gelir başına. Ey gönül, asla ihanet etme sırdaşına.

²² İşkodralı İbrâhim Paşa'nın vefat tarihi, *Sicill-i Osmânî*'ye bakılırsa, 1227 (Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1308, c. 1, s. 150), Ali Emîrî Efendi ve ondan naklen İbnülemin Mahmut Kemâl Bey'e göre ise, 1223'tür. (İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, Ankara 2000, c. 2, s. 796).

²³ Meselâ, Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp. nr. 10392, s. 426; Neclâ Pekolcay v. dğr., *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, 3. bs. İstanbul 1994, s. 48; Mustafa İsen-A. Fuat Bilkan, *Sultan Şâirler*, Ankara 1997, s. 125.

²⁴ Edirneli Ahmed Bâdî Efendi, *Armağan*, (haz. Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli, Fatih Günay), Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2004, s. 154. (Transkripsiyon işaretleri tarafımızdan ilâve olunmuştur).

Kendin için her ne düşünürsen, onu düşün kardeşine... Gerçekten sözümü dinle, Müslümanlık budur.]

2.

Gazel-i Muhibbî Tahmis-i Kâtibî

I

1. Ejder-i nefsi helâk it Şîr-i Yezdânlık budur
2. Kibrüñi maḥv it gönülden Şâh-ı Merdânlık budur
3. Menzilüñ Kâf-ı kanâ'at eyle ḥâkânlık budur
4. *Hâÿ hûdan fâriğ ol 'âlemde sulṭânlık budur*
5. *Pendini gûş eylegil mûruñ Süleymânlık budur*

II

1. Sâkin-i künc-i ferâğ ol nâsdan 'uzlet kılp
2. Benligi terk it ta'ayyün 'âleminden kırtulup
3. Nâr-ı 'ışık içre fenâ kesb eyle yanup yakılıp
4. *Her kime kılsañ nazar sen anı senden yeg bilüp*
5. *Görme kendü kendözün zîrâ ki şeyṭânlık budur*

III

1. Ḥayr şan ḥalka ḥayır gelsün der iseñ başuña
2. Kimseye reşk eyleme etme ḥased yoldaşuña
3. İkilik rengin gider uydur içüñi taşuña
4. *Her ne kim saña şanursuñ şan anı kardeşuña*
5. *Fî'l-ḥaḳîka sözümi gûş it Müsülmânlık budur*

IV

1. Ḥaḳka ṭalibsin gönül fikrün velî yâbâdadur
2. Böyle mi bilmek dilersin Ḥaḳkı 'aḳluñ kâdadur
3. Ḥaḳkı bilmek isteyen nefsin bilenden bundadır
4. *'Âḳıl iseñ iste yine istedüğüñ sendediür*
5. *Ġayrı yirden ister iseñ bil ki nâ-dânlık budur*

V

1. **Kâtibî** terk it hevâ-yı nefsi vardur âhîret
2. Nefsî nefsi olduğu gün ide tâ ki mağfiret
3. Hâk buyurmuş bunu ol şâh-ı Süleymân-saltanat
4. *Nefs hazzın ey Muhibbî virmegil hayvân-şifat*
5. *Zabt-ı nefis it 'ârif ol 'âlemde insânlık budur*²⁵

[I. Nefis büyük yılanını helâk et; Tanrı aslanlığı budur. Gönülden kibrini yok et; yiğitlerin şahlığı budur. Evini kanaat Kaf'ı yap, hakanlık budur. Hayhuydan vazgeç; âlemde sultanlık budur. Karıncanın öğüdünü dinle; Süleymanlık budur.

II. İnsanlardan kaçıp feragat köşesinde otur. Görüntü âleminden kurtulup benliği bırak! Yanıp yakılıp aşk ateşi içinde yokluk kazan! Her kime baksan, onu kendinden daha iyi bilip kendi kendini görme (kendini beğenmiş olma)! Şeytanlık budur çünkü...

III. "Başıma hayır gelsin" dersin, insanlar için iyilik düşün! Kimseyi kıskanma; haset etme yoldaşına! İkiyüzlülüğü gider; uydur içini dışına!.. Kendin için ne düşünürsen, onu düşün kardeşine!.. Gerçekten sözümü dinle, Müslümanlık budur.

IV. Gönül, Hakk'a talipsin ama fikrin yabanda, yabancıdadır... Böyle mi bilmek istiyorsun Hakk'ı?! Aklın nerededir?! Hakk'ı bilmek isteyen, nefsinin bilen buradadır. Akıllıysan, iste (ara), yine aradığın sendedir... Başka yerden istersen, bil ki cahillik budur.

V. Kâtibî, nefsin arzusunu bırak; ahiret vardır. Ta ki, "Nefsim, nefsim!.." (diye canını kurtarma telâşi) olduğu gün, Allah günahlarını bağışlasın. O Süleyman saltanatlı şâh, bunu doğru buyurmuş: "Ey Muhibbî, nefis hazzını hayvan gibi verme; Nefsini tut; ârif ol; âlemde insanlık budur"]

²⁵ *Mecmua*, Süleymaniye Ktp. Ali Nihad Tarlan Bölümü, nr. 76, vr. 67b. (Ayrıca, Ali Nihad Tarlan, *Türk Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. asır Divan Şiiri Ulvî-Meâlî-Nihânî-Feyzî-Kâtibî*, İstanbul 1948, seri: 1, fasikül: 3, s. 89).

3.

Şairi meçhul bir nazireden

1. Her ne gelse az u çok hân-ı kâderden mâ-hazar
Dime bu zehr ol şeker âdâb-ı mihmânlık budur²⁶

[Kader sofrasından hazır olarak az veya çok her ne gelse, "Bu zehir, o şeker" deme!.. Misafirliğin adabı budur.]

4.

Konyalı Safâyî Ahmed Çelebi'nin naziresinden

1. Bende-i maqbûl-i 'irfân ol ki sulţânlık budur
Hor bakma bir karıncaya Süleymânlık budur²⁷

[İrfan makbulünün bendesi (bağlısı) ol ki, sultanlık budur. Bir karıncaya bile hor bakma... Süleymanlık budur].

5.

Nizamoğlu Seyfeddin'in naziresi

1. Nân için medh eyleme nâ-dânı nâ-dânlık budur
Hayber-i nefsiñ helâk it Şâh-ı Merdânlık budur
Âb-ı rüyuñ hâke rîz²⁸ itme varup her hâh ile
Virme ruşşat esb-i nefse mîr-i mîrânlık budur
3. Dîve ta'zîm eylemek insâna âdemlik degül
Hâtemiñ 'ırzın şaķın luţf it Süleymânlık budur
Nüş-dârü isteme nâ-dândan ölseñ derd ile
Ehl-i hikmet ol kanâ'at eyle Loķmânlık budur
5. Gürbe-veş sūrâh-ı mûşa Seyfî göz dikme şaķın
Her naşîbüñ Hâķ'dan iste Şîr-i Yezdânlık budur²⁹

²⁶ Azmî Pîr Mehmed, *Enîsü'l-ârifîn*, Berlin Devlet Ktp. Mss. Or. Peterm. II, 110, vr. 27b. (6. Bab, rızâ hk.).

²⁷ *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, a.g.e., s. 385.

²⁸ "hâke rîz" kelimeleri, "hâk-i zîr" şeklinde yazılmış. Biz mana gereğince böyle tamir ettik.

[1. Ekmek için cahili övme; cahillik budur. Nefsinin Hayberini fethet; Şâh-ı Merdanlık (yiğitlerin şahlığı) budur. 2. Yüzünün suyunu gidip her istek için yere dökme. Nefs atına izin verme; beylerbeyliği budur işte... 3. İnsanın dev'e saygı göstermesi, onu yüceltmesi, adamlık değildir. Lûtfen mührünün şerefini, namusunu koru; Süleymanlık budur. 4. Derdinden ölsen bile, cahilden panzehir isteme. Hikmet ehli (akıl ve bilgelik sahibi) ol; kanaat et, Lokmanlık budur. 5. Seyfi! Kedi gibi, fare deliğine göz dikme sakın! Her nasibini Hak'tan iste; Allah aslanlığı budur işte!]

6.

Bursalı Mehmed Şühûdî'nin naziresi

1. Bende-i sulţân-ı ʻışk ol Şâh-ı Merdânlık budur
Ejder-i nefsi helâk it Şîr-i Yezdânlık budur
Hâk murâdın idinüp her lahza aqşâ-yı murâd
Giç murâdından mürîd-i bende-fermânlık budur
3. Bûy-ı ʻirfân aňlayup nefsüñde görme kendüñi
Dime bildüm aňladum cehl ile nâ-dânlık budur
Bulmağa cemʻiyyet-i hâtır tağıt efkâruñı
Şuğl-ı dünyâdan elüñ çek dil-perişânlık budur
5. Mü'min-i kâmil kazâ-yı Hâk'â itmez i'tirâz
Ehl-i teslîm ü rızâ ol kim Müsülmânlık budur
Hâtem-i cânı **Şühûdî** dîv-i nefsüñden alup
Âşaf-ı kalbi vezîr idin Süleymânlık budur
7. Derd-i ʻışk-ı yâr ile nâlân ü giryân ol yüri
ʻÂşık-ı tâbiʻ-i fermân-ı³⁰ Hâk ol insânlık budur³¹

²⁹ *Dîvân-ı Seyfeddin İbn Şeyh Nizâmeddin*, Süleymaniye Ktp. Hâşim Paşa, nr. 80, vr. 9a.

³⁰ Burada vezin aksıyor. "...fermân-ı..." yerine "...emr-i..." olursa, ölçü düzelir.

³¹ Mehmed Şühûdî, *Dîvan*, Bursa Yazma ve Eski Eserler Ktp. Genel nr. 4310, vr. 280a'dan naklen Sadettin Eğri, *Şühûdî Dîvânı (Levâmiu'l-eşvâk) Gazeller (Defter-i Sâlis)*, (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1989, s. 86-87.

[1. Aşk sultanının bendesi ol; yiğitlerin şahlığı budur... Nefs büyük yılanını helâk et, Tanrı aslanlığı budur... 2. Allah'ın iradesini her an en son istek edinip kendi isteğinden geç! Emir kulu müritlik budur. 3. Kendinde irfan kokusu olduğunu düşünerek kendini görme (kendini bağenmiş olma!) Bilgisizlikle "Bildim, anladım" deme; cahillik budur. 4. Akıl ve gönül topluluğu bulmak için fikirlerini dağıt. Dünya işinden elini çek; gönül perişanlığı budur. (Dünya işleriyle haddinden fazla meşgul olmaktır). 5. Kâmil mümin, Cenab-ı Hakk'ın takdir ettiği şeylerin meydana gelmesine itiraz etmez. Teslim ve rıza sahibi ol ki, Müslümanlık budur. 6. Şühûdî! Can mührünü nefis cininden alıp kalp Âsaf'ını³² vezir edin; Süleymanlık budur. 7. Dost aşkının derdiyle inleyici ve ağlayıcı ol, yürü!.. Hakk'ın buyruğuna uyan âşık ol; insanlık budur.]

7.

Hocazâde Mehmed Efendi'nin naziresi

1. Hâbbezâ himmet ki devrân içre sulţânlık budur
Çîn ü Mâçîn ü Hoten mülkinde hâkânlık budur
Taht-ı bād-âverd-i keştîyi idüp her sū revân
Şark u ğarb ebvâbını açâ Süleymânlık budur
3. Kanda Bahr-i Hind ü Sind ü kanda deryâ-yı Sefîd
Medh iderseñ bunu it deryâda kırsanlık budur
İtmek ister ehl-i Hind'i dest-i kâfirden hâlâş
Şad-hezârân âferînler kim Müsülmânlık budur
5. Hâk mu'ammer eyleye tahtında Sulţân Ahmed'i
Şimdi bu devr içre taht-ârâ-yı sulţânlık budur
Himmeti Sulţân Süleymân gibidür ol dâverüñ
Kâlbi pâk ü şâfdur kârında âsânlık budur
7. Cem' ider ehl-i kıulübüñ hâtırın ihsân ile
Kâr ü bâr-ı düşmenân içre perişânlık budur

³² Âsaf, Hz. Süleyman'ın akıl ve dirayetiyle meşhur vezirinin adıdır. Bu has isim, vezir manasında da kullanılır olmuştur.

Bir kılın gönderse feth eyler niçe kişverleri
Sâmlar sersâm ider kahrı Nerimânlık budur

9. Virmedi bir devlete Mevlâ bu deñlü kuvveti
Dilerem dâyim ola kim 'Âl-i 'Oşmânlık budur³³

[1. Ne güzel gayret ki, zaman içinde sultanlık budur!.. Çin, Maçın, Hoten ülkesinde hakanlık budur. 2. Geminin rüzgâr tarafından getirilmiş tahtını her tarafta götürüp doğu ve batı kapıların açsın... Süleymanlık işte budur. 3. Hind ve Sind denizi nerede, Akdeniz nerede?! Översen, bunu öv ki, denizde korsanlık budur. 4. Hind halkını kâfirin elinden kurtarmak istiyor... Yüz binlerce aferin! Müslümanlık budur işte. 5. Allah, Sultan Ahmed'i tahtında uzun ömürlü etsin! Şimdi bu devir içinde saltanat tahtını süsleyicilik budur... 6. O doğru, insafli hükümdarın gayreti, Sultan Süleyman(ın gayreti) gibidir. Kalbi temiz ve halistir... İşindeki kolaylık (sırrı) budur. 7. Gönül sahiplerinin hatırını iyilikle kendine çeker. Düşmanların işi gücü içinde perişanlık (sebebi) budur. 8. Bir bendesini gönderse, nice memleketleri feth eder o. Kahrı Samları sersem eder; Nerimanlık budur. 9. Allah hiçbir devlete bu kadar kuvveti vermedi. Dilerim devamlı olsun ki, Osman sülâlesi budur.]

8.

Aziz Mahmud Hüdâî'nin naziresi

1. Hâzin-i esrâr-ı lâhût ol ki sulţânlık budur
Kenz-i lâ-yefnâya mâlik ol begüm hânlık budur
Tavk-ı tã'at bağlayup 'ifrît-i nefsuñ boynuna
Âşaf-ı 'aqla ri'âyet kıl Süleymânlık budur
3. Kâlb-i âdem mazhar-ı envâr-ı Hâk olduğına
Secde-i şükr eylemezseñ 'ayn-ı şeytânlık budur
Sidre-i 'irfân-ı Hâkk' uñ müntehâsın bulmağa
'Âlem-i vahdetde cevân it ki insânlık budur

³³ Hocaşâde Mehmed Efendi, *İbtihâcü't-tevârih*, Süleymaniye Ktp. Husrev Paşa nr. 322, vr. 148b-149a.

5. *Ḳābe kavseynüñ Hüdâyî* fehm idüp cem'iyetin
Vâşıl ol sırr-ı *ev ednâya* Müsülmânlık budur³⁴

[1. İlâhî sırların hazinedarı ol ki, sultanlık budur. "Tükenmez hazine"ye³⁵ sahip ol beğim, hanlık budur... 2. Nefs ifritinin boynuna itaat (ibadet) gerdanlığını bağlayıp akıl Âsaf'ına (vezirine) saygı göster; Süleymanlık budur. 3. İnsan kalbinin Hak nurlarının mazharı olduğuna şükür secdesi etmezsen, şeytanlığın ta kendisi budur. 4. Hak irfanı Sidre'sinin³⁶ son derecesini bulmak için, vahdet âleminde gez, dolaş ki, insanlık budur... 5. Hüdâyî! "*Kabe kavseyn*"in topluluğunu anlayıp "*ev ednâ*"³⁷ sırrına eriş ki, Müslümanlık budur].

9.

Sun'ullah Gaybî'nin naziresi

1. Ḥubb-ı zâtıyla mükeyyef ol ki mestânlık budur
Vâkıf-ı esrâr-ı Ḥaḳ ol işte ḥayrânlık budur
Ḳul olup nefs-i hevâña pâdişâh oldum dime
Bende ol sultân-ı 'ışka işte sultânlık budur
3. Lehv ü lu'b ü sâz u sözi terk idüp söz tüt hemân
Var ise eşrâf içinde işte a'yânlık budur
Zâhir ü bâtında âdâb üzre git râh-ı Ḥaḳ'a
Cem' ile farḳa ri'âyet kıl ki merdânlık budur
5. Nâfi' ol olma muzır Ḥaḳḳ'a mezâhirdür ḳamu
Dâ'imâ rahmet-resâ ol işte insânlık budur
Ḥaḳ seni irşâd ider **Ġaybî** lisânından begüm
Ṭutmaz iseñ ḥaḳ kelâmı işte ṭuġyânlık budur³⁸

³⁴ *Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî* Kuddise Sirruhu, a.g.e. s. 69.

³⁵ "Kanaat tükrenmez bir hazinedir" mealindeki hadise işaret ediliyor.

³⁶ "Sidre", Allah'ı bilme yolunda en yüksek makam demektir. *Sidretü'l-müntehâ* ise arşın sağ yanında, ötesine hiç bir mahlûkun geçemediği bir ağaçtır. Beşerî ilmin son haddi olarak da izah edilir. Onun ötesi, Allah'ın zat âlemidir.

³⁷ "*Kabe kavseyni ev ednâ*" ibaresi, Necm Suresi'nin Hz. Muhammed'in miraçtaki yakınlığını ifade eden "İki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu" mealindeki 9. ayetinde geçer.

³⁸ *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, (haz. Bilal Kemikli), İstanbul 2000, s. 274-275.

[1. (Allah'ın) zatı sevgisiyle keyiflenmiş ol ki, sarhoşluk budur... Hak sırlarını bilici ol, işte hayranlık (esrar sarhoşluğu)³⁹ budur. 2. Nefis ve hevana kul olup "Padişah oldum" deme! Aşk sultanına bağlı, köle ol; sultanlık budur işte! 3. Oyunu, eğlenceyi, sazı, sözü bırakıp söz tut hemen. Şeref ve itibar sahibi kimseler içinde varsa, ileri gelenlerden olmak budur işte!.. 4. Hak yoluna zahir (görünen yüz) ve batın (görünmeyen, iç taraf)da edeplere uyarak git! "Cem" ve "fark"a hürmet et ki, yiğitlik budur. 5. Faydalı ol, zararlı olma; her şey, herkes Allah'ın (isim ve sıfatlarının) görüldüğü yerlerdir. Daima rahmet eriştirici ol; insanlık budur işte! 6. Beğim, Cenab-ı Hak seni Gaybî dilinden irşad eder. Eğer doğru sözü tutmazsan, azgınlık, taşkınlık budur işte!.]

10.

Nazîm'in naziresi

1. Kimseyi dil-teng-i âzâr itme sultânlık budur
 alb-i mûn taht-gâh eyle Süleymânlık budur
 Zîb-i gûş it her kemâlin bir zevâli olduğn
 Mihr iseñ de zerre ol hûrşîd-i rağşânlık budur
3. Her dü çeşmûñ [geh] dür-efşân eyleyüp geh la'l-rîz
 H̖ande eyle zîr-i lebden ebre giryânlık budur
 Dâğ-ı reşk-i mihr-i mağşer kıl şerâr-ı âhuñu
 Tâb-ı sûz-ı 'ışık ile yan sîne-sûzânlık budur
5. Zûlf-i yâri eyle vağf-ı pîç ü tâb-ı ıztırâb
 Dil-perîşânlık budur âşûfte-sâmânlık budur
 Gerçi her bir derde vardur bir şabîb-i çâre-sâz
 Nabz-gîr-i şalb-i mağzûn ol ki Loğmânlık budur⁴⁰

³⁹ "Sırlar" manasındaki "esrâr" kelimesiyle "hayranlık" arasında alâka vardır. Esrar adı, bilinen keyif verici madde manasında da kullanılır. "Hayranlık" ise "şasırmış, şaşa kalmış" manasından başka, afyon sarhoşluğu manasına gelir.

⁴⁰ Nazîm'in bu beyti, bazı eserlerde şairinin bilinmediğini belirten "lâ" kelimesiyle nakledilmiştir: Bursalı Mehmed Tâhir, *Müntehabât-ı Mesâri' ve Ebyât*, İstanbul 1328/1910, s. 66; Pr. T. R., "Hekime Hastaya Dair Eski Edebiyattan Mısralar", *Tıp Yolunda* 1938 Yılbaşı Hatırası, s. 20.

7. Açma mahrem zann idüp her şahşa râzuñ ey **Nazîm**
Bâd-ı şarşar gelse cüşân olma ‘ummânlık budur⁴¹

[1. Kimseyi inciterek üzme; sultanlık budur. Karıncanın kalbini taht yeri yap; Süleymanlık budur. 2. Her kemâlin (olgunluğun) bir zevali (sona erişi) olduğunu, kulağının süsü yap (kulağına küpe et)! Güneş (gibi) isen de zerre (gibi) alçak gönüllü ve kibirsiz ol; parlak güneşlik budur... 3. Her iki gözünü bazen inci saçıcı, bazen la’l (gibi kırmızı yaş) dökücü edip büyük altından buluta gül; ağlayıcılık budur... 4. Ahının kıvılcımını, mahşer güneşinin yanık yarası tarafından kiskanılmış yap. Aşk ateşinin hararetiyle yan; bağı yanıklık budur. 5. Sevgilinin saçını, ıstırap sıkıntı ve telâşına bağla. Gönül perişanlığı budur; baştan çıkmış, deli gibi seven kişinin rahatı budur. 6. Gerçi her bir derde bir çare bulan hekim vardır... Sen üzgün gönlün nabzına göre davranmasını bilici ol ki, Lokmanlık budur. 7. Ey Nazîm, sırdaş zannedip herkese sırrını açma. Şiddetli rüzgâr gelse, coşup kaynama; ummanlık (büyük deniz olmak) budur.]

11.

Belîğ’in naziresi

1. Yıkma yap her ân gönül ‘âlemde insânlık budur
Bir karınca hâşırın kırma Süleymânlık budur⁴²

[(Kalp) yıkma; her an gönül yap; âlemde insanlık budur... Bir karıncanın bile kalbini kırma; Süleymanlık budur.]

12.

Şarköylü mutasavvıf Fahrî’nin naziresi

1. Mülk-i ışka ey gönül şâh ol ki sultânlık budur
Tâlib-i dünyâ olup kalma peşimânlık budur
Her ne var ‘âlemde var âdemde bul her varı sen
Olma âdemden cüdâ ‘âlemde şeytânlık budur

⁴¹ *Dîvân-ı Belâgat-unvân-ı Nazîm*, İstanbul, 1257 (1842), s. 372.

⁴² *Enmûzec-i Edebiyât-ı Türkiyye*, İstanbul, Matbaa-i K. Bağdadlıyan, 1893, s. 80.

3. Sırr-ı Hakk'a mahrem ol geç kaçtreden deryâyı bul
Ahsen-i takvîmüñi bil işte insânlık budur
Şalma fülk-i cismüñi baħr-i 'amîk-ı keşrete
Düşme emvâc-ı belâyâya perişânlık budur
5. Zühd ü takvânuñ Hakk'ı bilmekte yokdur medħali
Mescid-i 'irfâna gel **Fahrî** Müsülmânlık budur.⁴³

[1. Ey gönül, aşk ülkesine şah ol ki, sultanlık budur. Dünya talibi olup kalma; pişmanlık budur. 2. Âlemde her ne varsa, o, vardır insanda... Her varlığı bul sen. İnsandan ayrı düşme âlemde, şeytanlık budur. 3. Hakk'ın sırrına sırdaş ol! Damladan geç, deryayı bul! En güzel şekilde yaratılmış olduğun⁴⁴ bil; işte insanlık budur... 4. Beden gemini kesretin (çokluğun) derin denizine salma! Belâların dalgalarına düşme; perişanlık budur. 5. Hakk'ı bilmekte zühd ve takvanın yeri yoktur.⁴⁵ Fahrî! İrfan mescidine gel, Müslümanlık budur.]

13.

Halvetî büyüklerinden Şânî'nin nazireleri

1. Bende-i 'ışık ol iki 'âlemde sulţânlık budur
Manţık-ı tayr-ı maħabbet bil Süleymânlık budur
'Ârif iseñ bir işit bir söyle bir gör cümleyi
İkilikde kalma ħod-bîn olma şeytânlık budur
3. Sîretüñ düz ma'rifet ile derünüñ zeyn kıl
Şüretüñ düzme şanup ey şüfî insânlık budur

⁴³ *Dîvân-ı Fahrî*, Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâyî Kitapları, nr. 1254, varak numarası konmamış. (Şairin hayatı hakkında bilgi için bk. Sadeddin Nüzhet Ergun, *a.g.e.*, c. 3, s. 1381).

⁴⁴ "Ahsen-i takvîm" kelimeleriyle "Biz insanı en güzel biçimde yarattık" (*Kur'an*, Tîn, 95/4) mealindeki ayete işaret ediliyor.

⁴⁵ Fahrî, makta beytinin ilk mısraında herhâlde zahiri ilimlerle irfan yahut Bâtınî, tasavvufî bilgiler arasındaki fark(lar)a işaret etmiş oluyor. Tasavvufun bir zühd hareketi olarak başladığı ve takvanın da söz konusu ilimde mühim bir yer tuttuğu, burada uzun uzadıya izahı gerektirmeyecek derecede bilinmektedir.

Merdüm-âzâr olma kibr ü kinden pâk it dilüñ
 Hayr-*hah* ol herkese cehd it Müsülmânlık budur

5. Sen nesin kıandan gelüpsün kanda dur ‘azmüñ senüñ
 Şânî idrâk etmeseñ bil maḥz-ı nâ-dânlık budur⁴⁶

[1. Aşkın kulu, kölesi ol; iki âlemde sultanlık budur. Sevginin, dostluğun kuş dilini bil! Süleymanlık budur. 2. Arıfsen, bir işit, bir söyle, her şeyi bir gör! İkilikte kalma; kendini beğenmiş olma; şeytanlık budur. 3. Huyunu düzelt, marifetle içini süsle! Ey sofu, “insanlık budur” sanıp dış yüzünü süsleme! 4. İnsan incitici olma; kalbini kibir ve kinden temizle; çalış, herkese hayır isteyen ol; Müslümanlık budur... Sen nesin, nereden gelmişsin, nerededir gidişin senin? Şânî, eğer anlamasan, bil ki, cahilliğin ta kendisi budur]

14.

Dîger

1. Gel gedâ-yı kûy-ı cânân ol ki sulṭânlık budur
 Tâc u taḥtı cümle ber-bâd it Süleymânlık budur
 Ḥod-perest olma Ḥudâ’ya tap sücüd-ı Ḥaḳ kıl
 Cehl ile ḳalma gurûr içre ki şeyṭânlık budur
3. Kâtib-i ḳudretten olan ser-nüvişte râzı ol
 Ḥikmete çün u çirâ ḳılma Müsülmânlık budur
 Mazḥar-ı eşyâ özüñdür manzar-ı Ḥaḳ’dur dilüñ
 Men ‘aref sırrından âgâh ol ki insânlık budur
5. Âfitâbı zerreden deryâyı Şânî ḳaçreden
 Görüp idrâk itmek ‘âlemde nâ-dânlık budur⁴⁷

[1. Gel, sevgilinin mahallesinin dilencisi ol ki, sultanlık budur. Bütün tacı, tahtı perişan et; Süleymanlık budur. 2. Kendine tapma; Tanrı’ya tap; Hakk’a secdeler et. Bilgisizlikle gurur içinde kalma ki,

⁴⁶ “Eâzım-ı Ricâl-i Halvetiyyeden Şânî Hazretlerindir”, *Tasavvuf*, 4 Zilka’de 1329 (27 Ekim 1911), no. 30, s. 8.

⁴⁷ “Dîger”, *Tasavvuf*, 4 Zilka’de 1329, no. 30, s. 8.

şeytanlık budur. 3. Kudret kâtibinden olan alın yazısına razı ol! Hikmete "Nasıl?" ve "Niçin?" (diye itiraz) etme; Müslümanlık budur. 4. Eşyanın mazharı, özündür; Cenab-ı Hakk'ın nazar ettiği yerdir gönlün... "Kendini bilen (Rabbini bilir)" sırrından haberdar ol ki, insanlık budur. 5. Şânî! Güneşi zerreden, denizi damladan görüp anlamamak... Âlemde cahillik budur işte...]

15.

İşkodralı İbrâhim Halîlî Paşa'nın naziresinden

1. Bu fenâya virrme dil 'âlemde insânlık budur
Rüzgârı ber-hevâ bil ehl-i 'irfânlık budur
2. Bir gelir mîzân-ı 'adl üzere nazar kıl neml ü fîl
Görme nefsin mürdan fâ'îk Süleymânlık budur⁴⁸

[1. Bu yok olucu (şeylere) gönül verme; âlemde insanlık budur. Rüzgârı (zamanı) havaya gitmiş, kaybolmuş bil; irfan sahibi olmak budur. 2. Bak, adalet terazisi üzerinde "neml" (karınca) ve "fil" bir gelir... Kendini karıncadan üstün görme; Süleymanlık budur]

16.

Akçahisarlı Hikmetî naziresinin matlaı

1. Mâ-sivâdan geç dilâ dünyâda insânlık budur
Keşreti terk eyle maḥzâ ehl-i 'irfânlık budur

[Ey gönül, dünyada Allah'tan başka bütün varlıklardan geç; insanlık budur... Çokluğu terk et; halis irfan sahibi olmak budur.]

17.

Priştine Müftüsü Hüseyin Efendi naziresinin matlaı

1. Bu fenâ-yı bî-bekâdan geç ki insânlık budur
Nefsine râm olma dâ'im şöhret ü şânlık budur

⁴⁸ Neml ile fîl hesâb-ı hurûf icâbınca müsâvî, yâni her ikisi de 128'dir. (128 kaydı, dizgi hatası olsa gerektir. Hem "neml", hem de "fîl" kelimesinin ebced hesabındaki değeri, 120'dir. AC).

[Bu sürekli olmayan, fânî (dünyadan, şeyler)den geç ki, insanlık budur. Daima nefsine itaat etme; şöhret ve şan budur].

18.

İşkodralı Niyâzî naziresinin matlaı

1. Hoş suhan söyle dil-âzâr olma nâ-dânlık budur
İrtikâb-ı ğadre sâ'î olma hayvânlık budur

[Hoş söz söyle; kalp kırıcı olma; cahillik budur. Zulüm işlemeye çalışma; hayvanlık budur.]

19.

Ömer Paşa-zade Şükrî Bey naziresinin matlaı

1. Virme nâ-ehle gönül 'âlemde insânlık budur
Hük-m-i şer'îye teşebbüs eyle sulţânlık budur

[Ehil olmayan, uygunsuz kimseye gönül verme; insanlık budur. İslâm'ın hükmüne yapış; sultanlık budur.]

20.

Tiranlı Yûsuf Bey naziresinin matlaı

1. Kıl u kâl-i 'âlemi terk eyle insânlık budur
Hırka-ber-düş-ı fenâ rind ol ki sulţânlık budur⁴⁹

[Âlemin dedikodusunu bırak; insanlık budur. Fâniliĝin hırkası omuzunda kalenderî ol; sultanlık budur]

21.

Ya'küb Meylî Efendi naziresinin matlaı

1. İtme meyl-i intikâm 'âlemde sulţânlık budur
Hikmet-i Haĝĝ'ı tefekkür eyle insânlık budur⁵⁰

⁴⁹ Ali Emîrî, "İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şâirleri", 1 Şubat 1335- 17 Mayıs 1335 (1 Şubat 1919-17 Mayıs 1919) tarihleri arasında *İkdam* gazetesinde tefrika edilmiştir. (Bir nüshası, Millet Ktp AE Tarih, nr. 1190, s. 4).

⁵⁰ Ali Emîrî, *a.g.e.*, Millet Ktp AE Tarih, nr. 1190, s. 19.

[İntikam almaya meyletme; âlemde sultanlık budur. Hakk'ın hikmetini tefekkür et; insanlık budur.]

22.

Selâmî Mustafa Efendi'nin naziresi

1. Kulluk it Allâh'a gel 'âlemde sulţânlık budur
Terk-i tecrîd ol 'alâyıkdan Süleymânlık budur
Ceş-i efkâr-ı sivâyı kişver-i dilden çıkar
Millet-i tende taşarruf eyle hâkânlık budur
3. Burc-ı dilde yekdür Allâh yek diyüp şâm ü seher
Hîle-i düşmenden âgâh ol nigeh-bânlık budur
Alduñ ise pîr-i kâminden 'aref dersin eger
Ehl-i tevhîd arasında işte 'irfânlık budur
5. *Küntü kenzün* sırrın idrâk eyleyüp vicdân ile
Bâ'ış-i halkıyyetin fehm eyle insânlık budur
Seyf-i nefy-i lâ ile katl it ser-i eniyyeti
Sırr-ı illâdan haberdâr ol Müsülmânlık budur
7. Ey **Selâmî** şemme *vechu'llâh*dan olduñsa habîr
Ğayrı görme zâhir ü bâtında nâ-dânlık budur⁵¹

[1. Gel, Allah'a kulluk et; âlemde sultanlık budur. Alâkaları bırak; her şeyden el ayak çekip Allah'a yönel! Süleymanlık budur. 2. Allah'tan başka şeylerle ilgili düşünceler ordusunu gönül memleketinden çıkar! Beden ülkesinde idareci ol; hakanlık budur... 3. Gönül burcunda akşam sabah "Birdir Allah bir!" deyip düşmanın hilesinden haberdar ol! Bekçilik budur. 4. Eğer Allah'ın birliğine inanan (Müslüman)lar arasında kâmil pirden aref⁵² dersini aldıysan, irfan budur işte... 5. "*Küntü kenz*"in⁵³ sırrını vicdanla idrak edip

⁵¹ *Dîvân-ı Selâmî*, Millet Ktp. A. Emîrî, Manzum, nr. 214, vr. 45a.

⁵² Bu kelimeyle -hadis olduğu da rivayet edilen- "Kendini bilen Rabbini bilir" sözü hatırlatılıyor.

⁵³ "*Küntü kenz*..." kelimeleri, "Ben gizli bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim; bu sebeple mahlûkatı yarattım" mealindeki hadis-i kudsîden iktibas edilmiştir.

yaratılışının sebebini anla; insanlık budur... 6. Benliğin başını "lâ" (yok) menfilik kılıcıyla kes; "illâ"dan haberdar ol; Müslümanlık budur.⁵⁴ 7. Ey Selâmî, eğer *semme vechu'llâhtan*⁵⁵ haberdar olduysan, dış ve iç yüzde başkasını görme; cahillik budur.]

23.

Şeref Hanım'ın Nazîm naziresini tahmisi

I

1. Dâ'imâ taṭyīb-i ḥāṭır eyle insānlık budur
2. Yıkma yap her ān gōñül mülkini 'irfānlık budur
3. Eyleme rencide ḥiç bir ferdi merdānlık budur
4. *Kimseyi dil-teng-i āzār itme sultānlık budur*
5. *Ḳalb-i mūrı taḥt-gāh eyle Süleymānlık budur*

II

1. Niçe bezm-i devletüñ gördük nihāyet bulduğın
2. Sāgar-ı şevkuñ mey-i idbāriyetle ṭolduđın
3. Pertev-i iḳbāle aldanma ṭuyarsın n'olduğın
4. *Zīb-i gūş it her kemālin bir zevāli olduđın*
5. *Mihr iseñ de zerre ol ḥürşid-i rahşānlık budur*

III

1. Āsmān-ı i'tibār olmak dilerseñ ṭurma tiz
2. Ḳıl zemīn-i ḥāṭırı ḥāşāk-i miḥnetden temiz
3. Āb-ı rü dökme 'abeş yirlerde ey cān-ı 'aziz
4. *Her dü çeşmüñ [geh] dür-efşān eyleyüp geh la'l-riz*
5. *Ḥande eyle zīr-i lebden ebre giryānlık budur*

⁵⁴ Müslüman olabilmek için, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in Allah resulü olduğuna inanmak gerekir. Bilindiği gibi, kelime-i tevhidin ilk cümlesi olan "Lâ ilâhe illâ'llâh" sözü, "yok" manasında bir menfilik edatı olan "Lâ" ile başlar; "...tan başka" manasındaki "illâ" ile devam eder.

⁵⁵ "semme vechu'llah" kelimeleri, "Nereye dönerseniz, Allah'ın yüzü oradadır" (Bakara, 2/115) mealindeki ayette geçer.

IV

1. Bî-vefâ çarhuñ temennî itme 'izz ü cāhını
2. Eyleme ümmîd 'âlemde gönül dil-ḥāhını
3. Burc-ı istiğnâda gördükce tulu'-ı mâhını
4. *Dâğ-ı reşk-i mîhr-i maḥşer kıl şerâr-ı āhuñı*
5. *Tāb-ı sūz-ı 'ışk ile yan sîne-sūzānlık budur*

V

1. Kıl ü kâl ile olunmaz rāh-ı maḥşūda şitāb
2. Nāfile muğberr-i ḥātır olma al şāfî cevāb
3. Çāk çāk ol şāne-veş tel kırmadan kıl ictināb
4. *Zülf-i yāri eyle vaḳf-ı pîç ü tāb-ı ıztırāb*
5. *Dil-perîşānlık budur āşüfte-sāmānlık budur*

VI

1. Bū 'Alî şānî iseñ itme hüner baḥşin dırāz
2. Bir olur mı rütbe-i ḳadr-i ḥaḳīḳatle mecāz
3. 'İllet-i zāhir ḳolay bil bāḫını kıl keşf-i rāz
4. *Gerçi her bir derde vardur bir ḫabīb-i çāre-sāz*
5. *Nabz-gîr-i ḳalb-i maḫzūn ol ki Loḳmānlık budur*

VII

1. Āşinā vü yādı esrār-ı dile itme nedīm
2. Ḥaḳ söze ḳā'il olur dirler Şeref ḫab'-ı selīm
3. Taḳ bu bend-i pendi gūş-ı cāna çü dürr-i yetīm
4. *Açma maḫrem zann idüp her şaḫşa rāzuñ ey Naẓīm*
5. *Bād-ı şarşar gelse cūşān olma 'ummānlık budur⁵⁶*

[I. Daima gönül al, hatırı hoş et; insanlık budur. (Kalp) yıkma; her an gönül mülkünü yap; irfanlık budur. Hiçbir ferdi rencide etme; kahramanlık budur. Kimseyi inciterek üzme; sultanlık budur. Karıncanın kalbini taht yeri yap; Süleymanlık budur.

⁵⁶ *Dîvân-ı Şeref Hanım*, İstanbul, 1292, s. 83-84. (Ayrıca, Yusuf Mardin, *Şair Şeref Hanım*, Ankara 1994, s. 181).

II. Nice devlet (baht, saadet, nimet) meclisinin son bulunduđunu, şevk kadehinin dūřkūnlük ikisiyle dolduđunu gōrdūn (gōrdūk). İkbalin (bahtın) yalımına aldanma; ne olduđunu duyarsın... Her kemâlin (olgunluđun) bir zevali (sona eriři) olduđunu, kulađının sūsū yap (kulađına kūpe et)! Gūneř (gibi) isen de zerre (gibi alçak gōnūllū ve kibirsiz) ol; parlak gūneřlik budur...

III. İtibar gōđū olmak dilersen, durma, çabuk gōnūl zeminini mihnet ōpūnden temizle. Ey aziz can (dost), manasız yerlerde yūz suyu dōkme. Her iki gōzūnū bazen inci saçıcı, bazen la'1 (gibi kırmızı yař) dōkūcū edip dudak altından buluta gūl; ađlayıcılık budur...

IV. Vefasız feleđin itibar ve makamını temenni etme! Gōnūl, âlemde dileđini(n gerçekleřeceđini) ūmit etme! İstiđna (tokgōzlūlūk) burcunda ayın dođuřunu gōrdūke, ahının kıvılcımını, mahřer gūneřinin yanık yarası tarafından kiskanılmıř yap. Ařk ateřinin hararetiyle yan; bađrı yanıklık budur.

V. Dedikoduyla maksat yoluna koşulmaz. Bořuna hatırı kalmış ve gūcenik olma; inandırıcı cevabı al: Tarak gibi parça parça ol (ama) tel kırmaktan (hata işlemekten) sakın! Sevgilinin saçını, ıstırap sıkıntı ve telâşına bağla. Gōnūl perişanlığı budur; baştan çıkmış, deli gibi seven kişinin rahatı budur.

VI. İkinci İbni Sīnâ isen de hūner bahsini uzatma! Hakikatle mecazın deđerinin derecesi bir olur mu?!. Gōrūnen dert kolay... İçi bil, sırrı ōđren... Gerçi her bir derde bir are bulan hekim vardır... Sen ūzgūn gōnlūn nabzına gōre davranmasını bilici ol ki, Lokmanlık budur.

VII. Dostu ve yabancıyı gōnūl sırlarına arkadař etme. řeref, "Selim yaratılıř (sahibi), dođru sōzū kabul eder" derler. Bu ōđūt bendini can kulađına tek inci gibi tak: Ey Nazīm, sırdař zannedip herkese sırrını açma. řiddetli rūzgâr gelse, cořup kaynama; ummanlık (būyūk deniz olmak) budur.]

24.

Âdile Sultan'ın naziresi

1. Dil-nüvâz-ı 'âcizân ol şân-ı insânlık budur
Şabr ile nefsi helâk it Şâh-ı Merdânlık budur

Dil nazargâh-ı Hudâ'dur dime bî-kes hoşça tut
Hıdmetüñ Allâh için olsun ki 'irfânlık budur
3. Görme ednâ mûrı aldanma hayâl-i 'âleme
Âşaf-ı 'aqla ri'âyet kıl Süleymânlık budur⁵⁷

Luţf-ı Hâk olsun ümîdin mâ-sivâdan kıl hâzer
Bâbına eyle tevekkül râh-ı âsânlık budur
5. Kendini lâ-şey bil[ür] varlık Hudâ'nın vasfıdır
Cümle halkı hoş gör[ür] şüfî Müsülmânlık budur

'Âdile kula vazîfe tâ'at ü teslîmdür
Zıkr ü fikrûñ ola Mevlâ işte sultânlık budur⁵⁸

[1. Âcizlerin gönlünü okşa (onlara iltifat edici ve yumuşak ol); insanlığın (gerektirdiği) hâl ve huy budur. Sabırla nefsi helâk et. Yiğitlerin şahlığı budur. 2. Kalp, Tanrı'nın baktığı yerdir; ona "kimsesiz" deme, hoşça tut onu!.. Hizmetin Allah için olsun ki, âriflik budur. 3. Karıncayı pek aşağı görme; âlemin hayaline aldanma! Akıl Âsafına değer ver; saygı göster; Süleymanlık budur. 4. Ümidin Hakk'ın lûtfu olsun; ondan başkasından sakın! Onun kapısına tevekkül et; kolay yol budur. 5. Kendini pek değersiz bil; varlık Tanrı'nın vasfıdır... Bütün halkı hoş gör sufi! Müslümanlık budur. 6. Âdile, kulun vazifesi, (efendisine) itaat (ibadet) ve teslimiyettir. Zikir ve fikrin Mevlâ olsun! İşte sultanlık budur.]

Rızâ Tevfik'in, Kanunî Sultan Süleyman tarafından yazılmış "budur" redifli gazel için Nazîm'in meydana getirdiği nazireye ait bir

⁵⁷ Âdile Sultan, bu mısraı Aziz Mahmud Hüdâî'nin naziresinden almış olsa gerek. Tevarüd de ihtimal dâhilindedir.

⁵⁸ *Dîvân-ı Âdile Sultan*, Millet Ktp. A. Emîrî, Manzum 260, s. 84 (vr. 42b). (Ayrıca, *Âdile Sultan Dîvânı*, haz. Hikmet Özdemir, Ankara 1996, s. 348).

hatırası vardır... Bilgece söylenmiş güzel bir şiirin, hayatın zor zamanlarında ve hapishane gibi ruhu sıkın dar mekânlarda dahi insanı nasıl teselli edebileceğini göstermesi bakımından nakle değer:

“... İşte ben de kendi kendime pencereye nasb-ı nigâh etmiş bunları düşünüyordum; fakat gece pek karanlık olduğu için âfâkta gözlerim bir kâbus-ı zulmetten başka bir şey görmüyor, kulaklarım dahi hayat-ı ailemin hâtıralarıyla beni dünyada mesut görmek istediğini her zaman bana söylemiş ve fakat görememiş olan zavallı merhume validemin tatlı sesiyle çınılıyordu.

Biz o sükût içinde iken birdenbire: ‘Yâ dost!’ nidâsıyla kendime geldim. Bu güzel sesi tanıyordum. Ara sıra gazel söyleyerek orta yaşlı bir dervişin oralardan geçtiğini görür ve bir müddet kendisini dinlemeden susardım. Evet!... Yine o adam geçiyor ve dostluk dediğimiz hiss-i mukaddesi terzîl ve tezlîl etmiş olan İstanbul halkı, çoktan uykuya varmış olduğu halde ‘Yâ dost!’ nidâsıyla bilmem kime hitap ediyordu. Fakat ben bütün uyanmış ve kendime gelmişim. Dikkatle dinledim, sükût ile geçen bir küçük fâsıladan sonra:

*Kimseyi dil-teng-i âzâr etme sultanlık budur
Kalb-i mâru taht-gâh eyle Süleymanlık budur*

beyt-i meşhûrunu okumaya başladı. Bu adam daima rasttan okur ve pek vakûrâne bir edâ ile okurdu; fevkalhad bir duygu ile mütehassis oldum. Gözlerimin yaşarmak üzere olduğunu hissediyordum; fakat büyük bir izzet-i nefsim vardı. Çocukluğumda bile ancak hiddetimden ağlardım ve hayli zamandan beri ağlamayı unutmuştum. Bu adamlara ağlamak istidadında olduğumu göstermemek için cebr-i nefis ettim; bir ufak ra’şe ile o istidad benden zâil oldu. Bu sefer kemâl-i sükûnetle bu derviş-i gazelhânı dinliyordum; hattâ müsterih ve mütesellî olarak dinliyordum.

Biraz sonra etrâfımda bulunan polis efendilere hitâben:

‘Ne kadar güzel söylüyor!’ demekten kendimi alamadım. Cevap olarak: ‘Onun sesi gibi ses yoktur, lâkin şarkı markı bilmez!’

mülâhazasını duyunca sustum; arkadaşlarım ne demek istediğimi gerçekten anlamıyorlardı. Ben de anlatmaktan sarf-ı nazar ederek sesimi kestim."⁵⁹

Görüldüğü gibi, Kanunî Sultan Süleyman'ın beş beyitlik hikemî şiiri, hem kendi devrinde, hem de daha sonraki asırlar boyunca nice şairin dikkat nazarını çekmiş; nazire söyleme ve tahmis etme isteği uyandırmıştır. Çünkü bu gazelin "sultanlık, Süleymanlık, Müslümanlık, insanlık, hayvanlık, şeytanlık, nâdânlık" gibi kafiyeleri, Şâh-ı Merdanlık, Şîr-i Yazdanlık, Lokmanlık, mihmanlık, perîşanlık, hayranlık, ummanlık, korsanlık... gibi isim ve terkipleri çağrıştırmakta; bir kısmı mutasavvıf olan hikmet sever şairlerimize türlü dinî, ahlâkî ve tasavvufî fikirleri ifade imkânı da vermektedir. Muhibbî'nin gazelinde galat yoktur... Fakat onun bahis konusu ettiğimiz güzel şiirini tanzir yahut tahmis eden şair veya şairelerin manzumelerinde yer yer "merdanlık, tuğyanlık, şanlık, ehl-i irfanlık" gibi "galat" sayabileceğimiz şekil bozukluklarına rastlanmaktadır. Bu nazirelerde, Nazîm'in naziresinin matlaı gibi, bazı beyit ve mısraların divan şiirinin atasözleri gibi beğenilen seçkin mısra veya beyitleri arasında yer aldığı da görülmektedir. Makale hacmini aşmaması için şerh, tahlil ve tenkit etme cihetine gitmeksizin sadece günümüz Türkçesiyle nesre çevirdiğimiz bu beyit ve şiirler, ümit ediyoruz ki, okuyanları kendileri, çevrelerindeki varlıklar, hakikî sultanlık, insanlık ve Müslümanlığın mahiyeti gibi konularda düşüncelere sevk edebilecek türden bilgece eserlerdir.

KAYNAKÇA

Âdile Sultan Dîvânı, haz. Hikmet Özdemir, Ankara 1996.

Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı, haz. Süleyman Solmaz, Ankara 2005.

Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp. nr. 10392.

Ali Emîrî, "*İşkodra Vilâyeti Osmanlı Şâirleri*", 1 Şubat 1335- 17 Mayıs 1335 [1 Şubat 1919-17 Mayıs 1919] tarihleri arasında *İkdam*

⁵⁹ Rıza Tefvik, *Biraz da Ben Konuşayım*, (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 1993, s. 297-98.

gazetesinde tefrika edilmiştir. (Bir nüshası, Millet Ktp AE Tarih, nr. 1190).

Azmî Pîr Mehmed, *Enîsü'l-ârifîn*, Berlin Devlet Ktp. Mss. Or. Peterm. II, 110.

Bursalı Mehmed Tâhir, *Müntehabât-ı Mesâri' ve Ebyât*, İstanbul 1328/1910.

Ceyhan, Âdem, "Kanunî'nin Bir Gazelinin Düşündürdükleri", *Erciyes*, (Kayseri), Eylül 1997, sy. 237, s. 1-5; *Yağmur*, İstanbul 1998, sy. 1, s. 59-62.

Dîvân-ı Âdile Sultan, Millet Ktp. Ali Emîrî, Manzum 260.

Dîvân-ı Fahrî, Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâyî Kitapları, nr. 1254.

Dîvân-ı Muhibbî, (nşr. Âdile Sultan), İstanbul 1308/1890-91.

Dîvân-ı Belâgat-unvân-ı Nazîm, İstanbul, 1257 (1842).

Dîvân-ı Selâmî, Millet Ktp. Ali Emîrî, Manzum, nr. 214.

Dîvân-ı Seyfeddin İbn Şeyh Nizâmeddin, Süleymaniye Ktp. Hâşim Paşa, nr. 80.

Dîvân-ı Şeref Hanım, İstanbul, 1292.

"Eâzım-ı Ricâl-i Halvetiyyeden Şânî Hazretlerininindir", *Tasavvuf*, 4 Zilka'de 1329 [27 Ekim 1911], no. 30, s. 8. "Dîger", *Tasavvuf*, 4 Zilka'de 1329 [27 Ekim 1911], no. 30, s. 8.

Edirneli Ahmed Bâdî Efendi, *Armağan*, (haz. Süreyya Ali Beyzadeoğlu, Müberra Gürgendereli, Fatih Günay), Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2004.

Eğri, Sadettin, *Şühûdî Dîvânı (Levâmiu'l-eşvâk) Gazeller (Defter-i Sâlis)*, (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, Bursa 1989.

Enmûzec-i Edebiyât-ı Türkiyye, İstanbul, Matbaa-i K. Bağdadlıyan, 1893. Fevrî, *Ahlâk-ı Süleymânî*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya nr. 2823, Esad Efendi, nr. 2512.

Hocazâde Mehmed Efendi, *İbtihâcü't-tevârih*, Süleymaniye Ktp. Husrev Paşa, nr. 322.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, Ankara 2000.

İsen, Mustafa-Bilkan, A. Fuat, *Sultan Şairler*, Ankara 1997.

Mardin, Yusuf, *Şair Şeref Hanım*, Ankara 1994.

Mecmua, Süleymaniye Ktp. Ali Nihad Tarlan Bölümü, nr. 76.

- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, 1308, c. 1
- Mehmed Şühûdî, *Dîvan*, Bursa Yazma ve Eski Eserler Ktp. Genel nr. 4310.
- Muhibbî Dîvânı* (nşr. Coşkun Ak), Ankara 1987.
- Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, (nşr. Kilisli Muallim Rifat- Şerefeddin Yaltkaya), İstanbul 1941, c. 1.
- Külliyât-ı Hazret-i Hüdâyî Kuddise Sirruhu*, Matbaa-i Bahriye, 1338.
- Nişancı Mehmed Paşa, *Târih-i Nişancı Mehmed Paşa*, Tabhâne-i Âmire, 1279 (1862).
- Pekolcay, Neclâ, v. dğr., *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, 3. bs. İstanbul 1994.
- Pr. T. R., "Hekime Hastaya Dair Eski Edebiyattan Mısralar", *Tıp Yolunda 1938 Yılbaşı Hatırası*.
- Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, (haz. Abdullah Uçman), İstanbul 1993.
- Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı*, (haz. Bilal Kemikli), İstanbul 2000.
- Tarlan, Ali Nihad, *Türk Şiir Mecmualarında XVI ve XVII. asır Divan Şiiri Ulvî-Meâlî-Nihânî-Feyzî-Kâtibî*, İstanbul 1948, seri: 1, fasikül: 3.
- Tezeren, Ziver, *Aziz Mahmud Hüdayî*, İstanbul, 1987.

REPERCUSSIONS OF KANUNİ'S A GHAZEL

ABSTRACT

In this article is put forward a ghazel rhymed with "budur" of Kanuni Sultan Suleyman (pen name is Muhibbi) who was a very important political person in Ottoman Empire period and the effects of this ghazel on Turkish poets in that time, also later. We determined more than twenty ghazels (answer poets and tahmis) were written to Muhibbi's poem. We give these answer ghazels with transcription letters and explain them, also translate them Ottoman Turkish into today Turkish.

Key Words

Kanuni, budur, answer poem, hikami poet.

LEVHÎ VE BAĐDATLI RŪHÎ'NİN TERKİB-BEND'İNE NAZİRESİ

Abdülkerim GŪLHAN*

ÖZET

Levhî, 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamış âlim ve mürettep divan sahibi bir şairdir. Ancak fazla şöhret bulamamıştır, hakkında bilinenler ise çok azdır. Bursa Mahkemesinde kâtiplik; Bursa Hasan Paşa Medresesinde müderrislik yaptı. 1165/1751'de Bursa'da vefat etti. Türkçe Arapça ve Farsça şiirler söylemiştir. Şairliği yanında inşa, kitabet ve imlâda da kendini yetiştirmiştir. Celvetî tarikatine mensuptur. Şiirlerinin çoğu tasavvufî olmakla beraber, lâ-dinî ve hikemî şiirleri de vardır. Mürettep Divan'ı dışında bir de Mi'raciyesi vardır. Bağdatlı Rûhî'nin meşhur 17 bendlik Terkîb-bendine, 17 bendlik bir nazire söylemiştir. Devrin aksaklıklarına tasavvufî bir bakış açısı ile eleştiri ve tavsiyeleri içeren bu şiir bu makalede ele alınmaktadır

Anahtar Kelimeler

Levhî, Bağdatlı Rûhî, Terkib-bend, nazire.

I. Giriş

Levhî [ö. 1751], 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamış âlim ve mürettep divan sahibi bir şairdir. Ancak fazla şöhret bulamamıştır. Az sayıdaki kaynak onun hakkında, birbirini tekrar eden kısa bilgiler ve şiirlerinden birkaç örnek vermiştir. Kaynaklardaki bilgileri birleştirecek olursak Levhî, Bursa'da Hacı İskender Mahallesi'nde dünyaya geldi. İsmail Belîğ'in *Nuhbetü'l- Âsâr li-Zeyl-i Zübdetü'l-Eşâr*'ı ile 1135-1196 yılları arasında Bursa'da vefat eden şahsiyetler hakkında kısa bilgiler veren ve bir *Bursa Vefeyâtnamesi* olan Eşrefzade Seyyid Şeyh Ahmed Ziyaeddin'in *Gülzâr-ı Sulehâ ve Vefeyât-ı Urefâ* adlı eserine göre Levhî Hüseyin Efendi (İsmail Belîğ 1985: 473; Atlansoy 1998: 354); diğer kaynaklara göre Levhî Hasan Efendi olarak tanındı. Bursa Mahkemesinde kâtiplik ve başkâtiplik; Bursa Hasan Paşa

* Yard. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (agulhan@balikesir.edu.tr).

Medresesinde müderrislik yaptı. 1165/1751-2'de Bursa'da vefat etti, Deveciler Mezarlığı'nda Hasır-pûş Dede'nin kabri yakınına defnedildi.

Levhî şiir, inşa, kitabet ve imlâda kendini yetiştirmiş âlim bir şairdi. Celvetî tarikatine mensuptu. Mürettep divanı dışında bir de *Mi'raciyesi* vardır. Divanının bir nüshası, Millet Ktp. Ali Emîrî Manzum Eserler Bölümü 386 numaradadır (İsmail Belig 1985: 473; Mehmet Süreyyâ 1996: 901; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi 1986: 85; Tuman 2001: 894; Şemseddin Sami 1316: 4010; Bursalı Mehmet Tahir 2000: 405; Atlansoy 1998: 354-357; Fatim 366).

Levhî Divanı'nın Ali Emîrî nüshası, 203x132 boyutlarında, karton ciltli, 28 varak, 21 satırlı, ta'lik ile yazılmış ve cetvellidir. Zahriyyesinde Ali Emîrî'nin vakıf mührü ile iyi okunamayan Kütüphane mührü vardır. Divanın muhtevasına gelince; en başta, Türkçe bir na't; onu takip eden iki Arapça şiir; 73 Türkçe gazel, ayrıca 4a-9a varakları arasında Türkçe gazeller arasına serpiştirilmiş 14 Farsça gazel; Bağdatlı Rûhî'ye nazire 17 bendlik terkîb-bend, Çelebi-zade Efendi'nin Bursa Kadısı olmasına düşürülen 1152 (1739) tarihini veren Farsça tarih kıt'ası; Farsça bir nesir parçası; Çelebi-zade Âsım için Farsça 2 tarih kı'ası; Arapça, Farsça, Türkçe nazm, matla' ve müfred karışık beyitler; İsmail Hakkı Efendi Tekyesi için Türkçe bir tarih kıt'ası; İsmail Hakkı Efendi için Farsça bir kıt'a; Şeyhülislâm Sâbık Merhum es-Seyyid Mustafa Efendi'ye sunulan Türkçe bir kaside; Şeyhülislâm Sâbık Halil Efendi-zade Said Efendi için 1162/1749 tarihini veren Farsça bir tarih kıt'ası vardır.

Levhî Türkçe yanında Arapça ve Farsçayı da şiir söyleyebilecek kadar iyi bilmektedir. Divanındaki şiirler bunun kanıtıdır. Levhî'nin dinî tasavufî ağırlıklı şiirleri yanında; lâ-dinî ve hikemî şiirleri de vardır.

Levhî'nin Celvetî şeyhlerinden Bursalı İsmail Hakkı Dergâhî'nin yapımına düşürdüğü, onun tarikat bağlantısını da ortaya koyan tarih önemlidir:

Şeyh Hakkî Efendi tâle-bekâh
 Yaptı bir böyle dil-güşâ dergâh
 Gülşen-i bülbülân-ı Celvetiyân
 Hâlet-efzâ-yı âşık-ı evvâh
 Geldi târîh için bu beyt-i 'acîb
 Levhîyâ sûy-ı gaybdan nâ-gâh
 Oldı tekye kavî bi-emri ilâh
 Diyelüm lâ-ilâhe illâ'llâh (1135/1723)

Aşağıdaki birkaç örnek beyitte de görüleceği gibi, Levhî'nin şiirlerinin önemli bir kısmı dinî tasavvufî içeriklidir:

Ey ki esmâ-yı şifātuñ perde-i envâr-ı zât
 Nûr-ı zâtuñdan münevverdür cihât-ı kâyinât
 Kâyinâtı ahsen-i takvîme mir'ât eyledüñ
 Âdemüñ vechinde tâbân oldı envâr-ı şifât
 Zulmet-i leyl içre mir'ât eylemez 'aks-i şuver
 Nûr-ı hakdur gösteren mir'ât-ı dilde beyyinât

xxx

Habbezâ nüşâ-i imkâna viren şân-ı vücûd
 Âdemi eyledi dîbâce-i dîvân-ı vücûd
 Cevher-i nûr-ı Muḥammed sebab-i hilkatdür
 Anı ḥıfz itmek için kâyin olur kân-ı vücûd
 Zîkr olan dâyirenüñ merkezi İslâm oldı
 Aña îmân ile me'mûr olur insân-ı vücûd
 Şer'idür 'arş-ı muḥîḫ-i dü-cihân ey Levhî
 Cümle mevcûd re'âyâdur o sultân-ı vücûd

Dinî tasavvufî şiirleri yanında, örnek beyitlerde görüleceği gibi, lâ-dinî lirik şiirleri de vardır:

Var iy nesîm kâkül-i dil-dâra mü-be-mü
 Sa'y eyle ḫâl-i zârımı eş'âra mü-be-mü

*Mûy-ı hadinden al haber-i rûşen ey şabâ
Baht-ı siyâha olmaya mı çâre mû-be-mû
Şerh eyledüm me'ânî-i bârek-i haţtmı
Levhî bu şî'r-i sâde ile yâre mû-be-mû*

xxx

*O şûhuñ ey şabâ dâmân-ı zülfin iltisâm eyle
Haber vir piç ü tâbum mû-be-mû benden selâm eyle
Şarâb-ı köhne-veş hâmmüş olup esrâr iken şakla
Yeter cüş itdüñ ey dil tâbuñı evzâ'-ı hâm eyle
Kederden pâk idüp Levhî mişâl-i sâğar-ı billür
Derûnı derhor-ı şahbâ-yı feyz-i pîr-i câm eyle*

Levhî'nin dinî, tasavvufî, la-dîni şiirleri yanında, hikemî söyleyişleri de vardır. Zaten konu ettiğimiz terkîb-i bendi onun bu yönünü yansıtan önemli bir örnektir:

*Ebnâ-yı dehre mihr ü vefâ iftirâyımış
Hâtır gönül didikleri hep bir yañayımış
Zinhâr o mâhu cevre dilîr itme ey rakîb
Bugün eger baña ise yarın sañayımış
Levhî şikest-hâtır-ı ahbâbdan şakın
Âhir me'al-i dahl be-câ nâ-be-câyımış*

II. Bağdatlı Rûhî'nin Terkib-bend'ine Levhî'nin Naziresi

Bağdatlı Rûhî'nin, devrin sosyal bozukluklarını alaycı bir dille eleştiri üzerine kurulu Terkîb-i Bendi; tartışmasız türünün en hacimli ve önemli örneği kabul edilmiş; şairine haklı bir şöhret kazandırmış; hakkında en çok nazire söylenenler arasında yer almıştır. *Bağdatlı Rûhî Divanı'nın* karşılaştırmalı metnini yayımlayan Coşkun Ak Terkib-bend'in, *Cevrî, Samî, Fehîm, Sünbülzade Vehbî, Kabûlî-i Edirnevî, Abdî, Leylâ Hatun, Kandiyeli Ali Râşid Efendi, Ayetullâh Recep Vahyî, Şeyh Galib, Muallim Nâcî, Ziyâ Paşa* gibi şairler tarafından tanzîr edildiğini;

en başarılı olanın da Ziya Paşa olduğunu belirtir (Ak 2001: 50-51). Bu listede yer almayan Levhî ve Terkib-bend'i, Rûhî'nin Şiirine, kuru bir taklitten öte, tasavvufî özellikler de taşıyan etkili bir nazîre olması bakımından tanınmaya değer bir Őiirdir. Rûhî'nin Terkîb-i Bendi, 2. bend 14, diğerleri 16 mısralık 17 bendden oluşur. Levhî'ninki de 16. bend 14, diğerleri 16 mısralık 17 benddir. Her iki Şiirin vezinleri ve beş bendinin kafiyeleri aynıdır. Ayrıca birçok düşünce ve hayal ortaktır. Levhî, ilk ve son bendlerin vasıta beyitlerini Farsça söylemiştir.

Levhî dünyaya ve olaylara daha çok tasavvufî açıdan bakmaktadır. Tıpkı Rûhî'de olduğu gibi o da Şiirine, kendi ve onun gibi düşünenleri tanımlayarak başlar. Şarap sarhoşu değer, elest bezminin neşesiyle kendilerinden geçmiş aşk sarhoşu olduklarını söyler. Tevhid ipine dizilmişler, varlığın gölgesi olarak; bir taraftan güneş gibi ulvî âlemde yüce, aynı zamanda gölge gibi süflî âlemde alçaktırlar. Ehl-i sülûktandırlar ve içleri dışları birdir; neşeden yoksun, ama meclise neşe veren rinddirler. Kesretten uzak, vahdette ve saf gönüllü sûfidirler. Toplumdaki bazı gruplar için Terkib-bend'de tanımlamalar yapılmıştır, buna göre: Hakikat erbabı günahsız; sabahın da, akşamın da kendilerince eşit kabul edildiği Şeklinde; zahitler ve nasıhlar gerçeği görmez, gayb âleminin sırlarını anlayamaz ve sözlerine inanılmaz; dervîşler Allah'ın yüceliği ve nurunun kendilerinde olduğu gibi görünen kişilerdir. Ârif, rahman olan Allah'ın cezbeseinin bir hâlidir; ârifin gönlü ayna gibi saf olmalı, her Şeyde Allah'ın yaratma gücünü görmelidir, âriflere yakışan suskunluktur.

'Âlemde emîn olsa n'ola şarşar-ı ğamdan

Fânûs-ı derûnunda yaķan şem'-i cemâli

denilerek, dünyada gam kasırgasından kurtuluşun yolu, gönül fanusunda Allah'ın cemalinin mumunu yakmak olarak gösterilmiştir.

İkiyüzlülük ve cahillik yerilmiş; kadercilik yüceltilmiş; Allah'ın hükmüne rıza gösterilmesi gerektiği; doğruluktan uzaklaşılması, zillite yönelmesi eleştirilerek; kibrin cahillik, tevazuun bilgelik işi olduğu vurgulanmış; halkın bozulmuş hâlinin düzeltilmesi için

Allah'tan yardım dilenmiştir. Genç yaşlı herkesin, aslında bırakılıp gidilecek olan dünya malına bağlanmamaları gerektiği hatırlatılarak; esas cevherin değerinin bilinmemesi, kişilerin özlere ile sözlerinin birbirini tutmaması eleştirilmiştir. Levhî, Rûhî'de olduğu gibi, bir Ramazan ayı, seher vaktinde mescide varıp itikafa girenleri görmüş; zikir ve ibadet yaptığını zannettiği kişilerin, Allah'tan yalnızca izzet, haşmet, mevki, makam, hayvanlar gibi su ve gıda isteyen, yolunu şaşırmuş riyakâr bir grup olduğunu anlayıp üzülmüştür. Ona göre dünya gelip geçici bir yerdir; kimine cennet, kimine cehennem takdir olunur. Kimsenin akibeti bilinemez; olmuş olacak her şey Allah'ın takdirindedir. Dünyadaki her şey gizli sırların bir görüntüsüdür; esas olan görünür delillerin neye işaret ettiğini anlamaktadır. Çok mal gönül ehline ayak bağıdır; insanı Allah'a yönelmekten alıkor. Hırs, rütbe talebi, insan için zillet ve kayıptır. Varlık ve yokluğu gönlünde eşitleyen kimse dünya üzüntüsü çekmez. Dünya alçaktır, süsüne aldanmamak, malına bağlanmamak gerekir. Herkesin rızkını Allah verir. Nimetlere şükretmek gerekir. Mutluluğun sırrı şöyle verilmiştir:

*Âsûde olur rāḥatı terk eyleyen âdem
Rāḥat dileyen bulmaya bir vech-ile rāḥat*

Bütün büyük şahsiyetlerin fakirlikle övündükleri hatırlatılarak, dünyaya gönül vermenin yanlışlığı, masivadan sakınıp, bekaya yönelme tavsiyesi yapılmıştır. İnsanların ikiyüzlüğü, cömertlikte Nuşirevan gibi görünenlerin aslında cimri ve alçak yaratılışlı olduğu; fakirliğin sanki bulaşıcı bir hastalık gibi algılanıp, fakirlerden kaçıldığı; gönül ehline eziyet edildiğinden şikâyet edilerek kimsenin yaptığının yanına kâr kalmayacağı;

*Zinhār ezā itme şaḳm ehl-i ḳulūba
Ḳalmaz yanuñna itdiğün aṣlā bu cihāndur*

sözleriyle hatırlatılmıştır. Akıllı ve cahil arasındaki fark, akıllının her zaman kendine bir teselli bulması; cahilin ise kendini her zaman dert ve elem içinde hissetmesi şeklinde ortaya konulmuştur. Gerçek insanın, en güzel surette yaratıldığını hatırlayarak hâline razı olması gerektiği; kendini bilmenin Allah'ı bilmek anlamına geleceği

vurgulanmıştır. Allah'ın kendi güzelliğinin bilinmesini istediği ve güzelliğiyle evrene tecelli ettiği inancına dayanan tasavvufi bakışı yansıtan,

*Mir'at-ı maħabbetde ki 'aks ide cemāli
Kendi olur erbāb-ı diln kendine 'açık*

beytine yer verilir. Son bendde yine ārif tanımı yapılmış ve Levhı kendi kendini,

*Her kār be-cāy-ı ĥod olur ādeme lāħıķ
řevā eylemem ařlā ne felekden ne Ĥudādan*

*Derd aña maħabbet baña bir renc-i 'acebdür
Rāħat mı bulur yā dil-i pr-derd devādan*

*Aħvāl-i dil-i LEVĤİ-i nā-kām be-her-ħāl
Zāhir ki ĥafı olmaya iħvān-ı řafādan*

*Kim bī-ser  pā bī-ħod  bī-re'y  fenā-cy
Ser-geştelerz cümle-i ĥayl-i bdalādan*

*Isķāt-ı kuyd ile izāfātı bırakmış
Bir turfe grhuz bilinir by-ı vefādan*

beyitleriyle anlatmaya ćalıřmıřtır.

Bizim buradaki amacımız Bağdatlı Rhı'nin Terkib-bendi'ne yapılan bütün nazireler arasında bir karşılaştırma yapmak olmadığından ayrıntılı bir değerlendirmeye girmeyeceğiz. Levhı'yi ve naziresini bilim dünyasına tanıtmaq, ilgililerle paylaşmaq istedik. Levhı'nin nazire metnini aşağıda veriyoruz.

Terkib-bend¹*Mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün*

I.

1. Şanmañ bizi ser-mest görüp bâde-perestüz
Biz neş'e-kemâ-kân-ı dem-i bezm-i elestüz
Pervâ-yı recâ-ḥ^vâhiş-i ecr eylemez aşlâ
Bir kavm-i rızâ-ḥ^vâh u be-her-cây-ı nişestüz
3. Bir sübḥa gibi rişte-i tevḥîde dizilmiş
Âzâde-i bî-kaydlaruz dest-be-destüz
Vicdân-ıla mevcûdlaruz zıll-ı vücûduz
Fıkdân-ıla ma'dümlaruz hest-ile hestüz
5. Hem tâyib-i şâbit-ḳademüz bezm-i fenâda
Hem mu'tekid-i ḫâyife-i tevbe-şikestüz
Vâ-beste-dilüz gûşe-i mey-ḫâneye ammâ
Keyfiyyeti bî-keyflerüz 'aşḳ-ıla mestüz
7. Ḥürşîd-şıfat ḫârem-i 'ulvîde bülendüz
Biz sâye gibi 'âlem-i süflîdeki pestüz
Mâ bâde-keşân-ı ḫarem-i 'âlem-i ḳudsîm
Ser-ḫalkâ-i rindân-ı celî-mâye-i ünsîm

II.

1. Şol ehl-i sülûküz ki merâyâ bize mir'ât
Cân ü dilümüz şu'le-i pür-nûr-ı semâvât
Tafşîlümüz icmâle gelür maḫharumuzdur
Âfâḳ ile enfüsde olan ḫüccet ü âyât
3. Mecbûrlaruz muḳtezî-i fiḫratumuzdur
Bi'l-cümle ḫuzûr üzre tekâlîfe mürâ'ât
Bi'llâh bizüm zâhirümüz bâḫnumuzdur
Âḫir bize evvel olur evvel bize gâyât
5. Ger rind-i teḫî-kâse-i nâ-bûd-neşâḫuz
Bizden erişür bezme velî neş'e vü ḫâlât
Biz mest-i mey-i 'âlem-i lâḫût-ı beḳâyuz

¹ *Levhî Divanı*, 19a-22b.

- Maḥv oldu bize şıḥr u fenâdur bize işbât
7. Her nerde isek biz bizeyüz vaḥdetümüz var
Yok keşretümüz bizde n'ider kayd-ı izâfât

Biz şüfî-i şâfî-dil-i erbâb-ı şafâyuz
Biz muḥşî-i esmâ-i İlâhî fuḳarâyuz

III.

1. Dünyâ şeb-i uḫrâ vü şerî'at aña mehdür
Erbâb-ı ḥaḳîḳat heme-bî-cürm ü günehdür
Zîrâ ki şabâḥ-ıla mesâ anlara birdür
Ne sâkin-i menzil ü ne ḥod-'âzim-i rehdür
3. Zâhirde görünmezse eger şâhid-i ğaybî
Erbâb-ı sülüküñ işi ḥayfâ ki tebehdür
Zâhid göremezsın anı bu çeşm-ile zîrâ
Gözler mi döyer aña ki ol nür-ı siyehdür
5. Nâşıḥ ne bilür ma'nî vü esrâr-ı ğuyûbı
Dürr didüĝi bî-şübhe anuñ belki şebehdür
Ḥâzır bulunan 'ârif-i bi'llâh deminde
Sultân-ı cihândur şeh-i âmâde-sipehdür
7. Dervîşe ḥaḳâret-le nigâḥ eylemek olmaz
Aşḫâb-ı ğmâdur o ki der-zîr-i külehdür
Dervîş odur kim ola mişkât-ı ilâhî
Envâr-ı ilâhî görine anda kemâ-hî

IV.

1. 'Ârif ki bula cezbe-i Raḥmân ile ḥâli
Bir ḥabbeye almaz ser ü pâ kı̄l-ile ḳâli
Munşif geçinen sâkit olup eylemez aşı̄lâ
Bî-hüde yire ḳâl-ile da'vî-i kemâli
3. Âyîne gibi sâde gerekdür dil-i 'ârif
Kim anda nümâyân ola timşâl-i ḥayâli
Her şeyde ide şun'-ı ilâhîyi temâşâ
Her gördüĝi şeyden ala bir dürlü me'âli

5. Bir nûr görüp cümle şu'ünâtı kemâ-hî
Ol nûr-ıla fark eyleye noķşān u kemāli
'Āriflere işbāt ider el-ħaķķ müterādif
Eşyā dükeli hestî-i İzed-i müte'āli
7. 'Ālemde emīn olsa n'ola şarşar-ı ğamdan
Fānūs-ı derūnında yaķan şem'-i cemāli
Her şekl ü şıfāt oldu birer mazhar-ı esmā
Esmādur olan ħāl bu kim 'ayn-ı müsem mā

V.

1. Sāķî getir ol rāĥ-ı şafā-güster-i Cemden
Kim ħāĥrumuz açıla her tāb-ı elemden
Vir nüş idelüm şāĥ-ı keremsin kerem eyle
Şol mey k'ola sîr-āb anuñ germi keremden
3. Pîrān-ı ħarābāt yeter ser-zeniş eyler
Bir pāre rehā-yāb olalum bāri sitemden
Tebdîl-i beķā eyleyelüm bezm-i fenāyı
Tiryāķ alalum şan'at-ile ħāşıl-ı semmden
5. 'Āķıl aña dirlir ki ola ħ^vāĥişi birle
Vā-reste-i tesvîd-i raķam ħükm-i ķalemnden
Zerrāķ olan zāhid-i sālūs-i mürāyî
Mānend-i 'Azāzîl sürilür ħavl-i ħaremden
7. Maĥzūn görür kendüyi rindānı feraĥda
Bir ğün geberür ħāsîd ü maĥrūm bu ğamdan
Efsūs dil-i cāhil-i nā-dāna dirîġā
Kim nār-ı ħasedden ħutaşa yana dirîġā

VI.

1. Teslîm ü ķabûl ehli gönül virdi rızāya
Sen virme rızā ķādir iseñ ħükm-i Ĥudāya
İşbāt-ı vücūd eylemez erbāb-ı ħaķîķat
Yoklukdur olan 'ārif-i dil-dādeye vāye
3. Āġah geçinen 'ārif-i bi'llāĥ dil olmaz
Fi'l-cümle sükût oldu münāsib 'urefāya

- Şıdkı belî terk eyledi ebnâ-yı zemâne
Gel gör ki nifâk oldu zârâfet zurefâya
5. Biri birinüñ zilletine meyl ider oldu
Üstâd idinüp biri birin faşlî edâya
V'Allâh tevâzu' dil-i dâñâyâ güzeldür
Çıksun cühelâ kibr-ile ger evc-i semâyâ
7. Zâhidlerüñ a'mâline bak fi'line bakma
Aldanma dilâ da'vî-i hâl-i fuķarâyâ
- Yâ Rab 'acabâ halk-ı cihân böyle alur mu
Bir er bulunur müşkilümüz hâll olunur mu

VII.

1. Gördüm ki kamu muztarib olmuş dil-i aħbâb
Pür-tâb-ı elem oldu yine hâtır-ı bî-tâb
Her birisi esbâba teşebbüs ider ammâ
Takdîr ile hep 'âciz ü maħhûr olur esbâb
3. Hâl-i beşeriyet-le kişi kâdir olaydı
Bî-ķayd-ı 'alâyık ola bî-ğuşsa-i aşhâb
Kim gördi ki kâlâ-yi hüner kes-moħer oldu
Bî-rağbet ü pâ-mâl ola yâ dür-i hûş-âb
5. Yâ Rab ne 'aceb hâlet olur kim ola kâsid
Bir hâbbe daħı itmeye biñ gevher-i nâ-yâb
Naşihlerümüz kendü sözün eylemez işğâ
Ef'âli ider ķavlinin inkârını icâb
7. Zâhirde görürsin ki şalâh üzre derünü
Dünyâ ile âlûde eger şeyh ü eger şâb
Dünyâyâ 'aceb tâ bu kadar hırşı n'iderler
Yirinde alur varlığı ķorlar vü giderler

VIII.

1. Şehr-i Ramazân idi ki bir vaķt-i seħergâh
Nâ-gâh yolum mescide sevķ eyledi Allâh
Gördüm ki niçe kimse be-keff-sübħa murâķıb
Didüm var ise bunlar olur 'ârif-i bi'llâh

3. Vardum birinüñ yanına aḥvālını şordum
Söyletdüm anı şan'at-ile ḥvāh u nā-ḥvāh
Didi ki kamu mu'tekifüz rüz u eger şeb
İmrār iderüz vaqtümüzi zıkr-ile her-gāh
5. Didüm ki nedür ḥvāhişüñüz Bārī Ḥudādan
Didi dilerüz 'izzet-ile ḥaşmet ü hem cāh
Esbāb-ı ma'īšet daḥı farṭ üzre irişür
Eksük mi olur şurre daḥı gāh ü nā-gāh
7. Bildüm ki budur ḥālleri cümle müzevver
Didüm ki eyā ṭāyife-i ḥāyif ü güm-rāh
Ḥayvān-şıfat maḳşaduñuz āb u ğidādur
Bu çille degül belki çerāgāh-ı riyādur

IX.

1. Āyā niçe bir devr ide bu gerdiş-i gerdān
Kim olmaya mefhüm nedür ḥāşıl-ı devrān
Geh 'ālem-i süflīde ṭabāyi' ola dāyir
Geh 'ālem-i 'ulvīde nücüm eyleye seyrān
3. Biri ola eşbāḥ-ı mevālīd-i şelāşe
Birisi ola menzil-i ervāḥ-ı kemā-kān
Kevn-ile fesādı ola terkīb-ile tefrīd
Her kuvve birer fi'le ola ḥayyiz-i imkān
5. Bir gelmek-ile gitmek ola ḥāşıl-ı 'ālem
Kimine behişt ola muḳadder kime nīrān
Bilmez nice olur 'āḳıbet ḥālını kimse
ḥālince melāyik daḥı ser-geşte vü ḥayrān
7. Dünyāda vü uḥrāda ider fāyide āḥir
Taşdıḳı olan şāḥib-i ser-māye-i imān
Çün fā'il-i muṭlaḳ bilürüz ḥazret-i Ḥaḳdur
Taḳdīr-iledür cümle ki olup olacaḳdur

X.

1. Erbāb-ı meşel kim dükeli ehl-i nazardur
Farz eylediler 'ālemi gūyā ki şecerdür

- Arzı felek-i evvel olur bîhı şevābit
Hem seb'a-semāvāt aña sāk-ı dü-serdür
3. Ecrām-ı 'anāşır ki aña şu'beler oldı
Her şu'besi pür-zīver-i berg ü gül ü berdür
Her biri mevālīde olur mazhar-ı küllī
Maķşūd olınan zümre-i envā'-i beşerdür
5. Bîhında vü sākında 'amā remzi nüvişte
Aḥvāl-i cihāndur daḥı hem sırr-ı kadedür
'Ulvīsi olur munķalib ü süflīsi şābit
İcmāl-ile tafşīli daḥı 'ayn-ı dīgerdür
7. Bu cümle ki var cem'-i ḥaķāyık oķur üstād
Taḥķīķı anuñ seyr-i ilā'llāha seferdür
- Cehd eyle ki medlüle nedür dāll bilinsün
Āfākı bıraķ enfüse gel ḥāl bilinsün

XI.

1. İķbāl-i cihān müriş-i ḥirmān olur āḥir
Pā-bend olur ehl-i dile māl-i mütekāşir
Zīrā ki dem-i āḥir ola farṭ-ı taḥassür
Allāha teveccühden olur adımı ķaşır
3. Virür kimine ḥırş u ṭama' rütbe-i devlet
Eyler kimini zillet ile ḥāyib ü ḥāsir
Görmez elem-i dehri o kim varlık u yoķlık
Yek-sān ola yanında eger ğāyib ü ḥāzır
5. Dil baĝlamaya ḥāşıl ü maḥşūline aşlā
Maḥşūl-i cihān ḥāşılına olsa da ķādir
Aldanma dilā zīnetine dehr-i denīnüñ
Zībā görünür ādeme ol dīv-i münāfir
7. Rızķuñ seni ḥ'āhişger olur Hind ü Yemenden
Allāh virür ķismetüñ ey merd-i müsāfir
- Şād olma elem çekme vücüd ü 'ademinden
Geç dā'ie-i ḥ'āhiş-i bisyār ü keminden

XII.

1. Yâ Rab nedür ol bü'l-‘aceb aḥvâl-i kıyâmet
Kim çâk ide ceyb-i emeli pençe-i ğayret
Bâzâr-ı fenâ sūd ü ziyândan ola ‘arî
Hep dâd ü sited kâle-i dünyâ ola ḥayret
3. Zâhid çeke dükkân-ı riyâ öfine perde
Şüfî ola berhem-zen-i da‘vâ-yı kerâmet
Mâ-dün-ı Hudâ-yile tola kalb-ile kâleb
Ḥâlen ki ḥuzûr-ile olur Ḥaḫḫa ‘ibâdet
5. Âsûde olur râhatı terk eyleyen âdem
Râhat dileyen bulmaya bir vech-ile râhat
Âmâl-i ‘abeş mücib-i âlâm olur âḫir
Zahmet çekilür eyleme bî-hüde cesâret
7. Memdüh degüldür kişiye ḥâlini aṣlâ
Ümmîd iderek şekve-künân ḥalka ḥikâyet

Her ni‘mete biñ şükr ü kazâyâya taḥammül
Ferḥunde olur müstenid-i bâb-ı tevekkül

XIII.

1. Şol cevhere kim oldı ‘arâz cümle-i eşyâ
Ol zât-ı mükerremdür olan maṭlab-ı a‘lâ
Şol kân-ı vefâ şâh-ı cihân-baḫş-ı dü-‘âlem
Ol nûr-ı muşaffâ vü cihân-tâb-ı mu‘allâ
3. Şol mekrümet-âyınse Muḥammed k’ola anlar
Ser-pâye-i tekrîm ü şerefdin daḫı vâlâ
Şol çâr-‘Alî kim olalar ḥalk-ıla ‘alî
Ol iki Ḥâsen kim olalar ḥüsn-ile isnâ
5. Şol şâh-ı şehîdân-ı rızâ-ḥâh-ı ilâhî
Ol şıdḫ u şafâ-yâb-ı rızâ Ca‘fer ü Mûsâ
Hep âl-ıla aşḫâb-ıla itbâ‘ u meşâyih
Faḫr eylediler faḫr-ıla ey ‘âkı-ı dânâ
7. Bu cümle saña terbiyedür itme ‘alâḫa
Dil virme senüñ olsa daḫı ḥâşıl-ı dünyâ

Zinhār řaķın ĥubb-i sivādan ĥazer eyle
Dünyāda iken şehr-i beķāya sefer eyle

XIV.

1. Anlar ki denī-ṭab‘-ı ĥasīsān-ı cihāndur
Her biri seĥāya gelicek Nūřirevāndur
Taķlīd-ile Ĥātīm geĥinür söylese ammā
Taĥķīķ-ıla ser-ĥayl-be-ĥaylān-ı zemāndur
3. Faķr ehli yanına var[ur]ısañ ĥazer eyler
Anlar ki fenā ehline hep düşmen-i cāndur
Sārī mi şanurlar ola faķrı fuķarādan
Zann eylediler meskenetüñ ĥāli yamandur
5. Ey ĥvāce riyā-yile yeter meskenet itdüñ
Allāh bilür ĥālüñi sen ĥalkı inandur
Bī-şübhe ķamu münkir-i erbāb-ı ṭarīķuñ
Taĥķīķları mertebe-i zann ü gümāndür
7. Zinhār ezā itme řaķın ehl-i ķulūba
Ķalmaz yanuña itdügüñ ařlā bu cihāndur

Her ķiři bulur itdüğünü nīk ü eger bed
İkrāh-ile merdüduñ olurısa saña red

XV.

1. ‘Āķıl aña dirler ki bula tesliye her-dem
Cāhil çeke pür-derd ü elem āh dem-ā-dem
Mā-fevķa baķup ĥıķd u ĥased terkini eyler
Rāzı olur aĥvāline ādem olan ādem
3. İnřāf idelüm aĥsen-i şüretde bulınduk
Mā-dūna ķiyās ile mu‘azzez ü mükerrerem
Lāyık mı olur Bārī te‘ālāya ta‘arruz
Erbāb-ı edeb lāl gerekdür daĥı ebkem
5. Sen ķādir iseñ şükr-ile ķıl Ĥaķķa ‘ibādet
Ebnā-yı maĥabbetden olup řād ü ĥurrem
Bil nefsüñi tā kim olasın ‘ārif-i bi’llāh
Aĥlāķ-ı ilāhī daĥı ĥāřıl ola bī-kem

7. Her çend eger 'ârif iseñ mu'terif ol kim
Da'vâyı birağ Hâkdur olan a'lem ü aḥkem
Kendin görici pîre şaḡın eyleme bâver
Da'vâsı ider kendüyi İblîse ber-â-ber

XVI.

1. Tevfîḡ-i Ḥudâ kim ola taḡdîre muvâfıḡ
Ceffe'l-ḡalem esrârı olur aña muḡâbıḡ
Necm-i ceberûti ki ola kevkeb-i dürrî
Eşyâ evel-i zâta şıfât olmaḡa lâyıḡ
3. Her ḡânedede tâbân olur mihr-i dirahşân
Her revzen-i ebdân düşer 'aşḡa meşârıḡ
Mir'ât-ı maḡabbetde ki 'aks ide cemâli
Kendi olur erbâb-ı dilüñ kendine 'aşıḡ
5. Her nefis bula mertebe-i rûḡı mücerred
Bir cevher olur cümle müdebbir ü müfârıḡ
Peydâ mı olur şüret-i tecrîd-i ḡaḡîḡat
Şol âyîneden kim ola bir jeng-i 'alâyıḡ
7. Geh nefy ü geh işbât-ile ol târik ü tecrîd
Tâ zâhir ola şüret-i âyîne-i tevḡîd

XVII.

1. 'Ârif ki şafâ-yâb ola teslîm ü rızâdan
Âzürde-dil olmaz ne belâdan ne ḡazâdan
Her kâr be-cây-ı ḡod olur âdeme lâḡıḡ
Şekv eylemem aşlâ ne felekden ne Ḥudâdan
3. Derd aña maḡabbet baña bir renc-i 'acebdür
Râḡat mı bulur yâ dil-i pür-derd devâdan
Ey bâd-ı seḡer arz-ı sefîd üzre vezân ol
Bir nefḡa getür anda ki gil-büy-ı 'amâdan
5. Aḡvâl-i dil-i LEVḡÎ-i nâ-kâm be-her-ḡâl
Zâhir ki ḡafî olmaya ihvân-ı şafâdan
Kim bî-ser ü pâ bî-ḡod ü bî-re'y ü fenâ-cüy
Ser-geştelerüz cümle-i ḡayl-i bûdalâdan

7. Iskāt-ı kuyūd-ıla izāfātı bırakmış
 Bir ıurfe gürūhuz bilinür bűy-ı vefādan
 Mā ‘āyīne-i gītī-nümā-yı dil ü cānīm
 Mā peyker-i ĥod-dīde vü ĥod-rā nigerānīm

KAYNAKÇA

- AK, Cořkun (2001). *Bağdatlı Rūh Dîvânı. Karşılaştırılmalı Metin*, I-II c., Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- ATLANOY, Kadir (1998). *Bursa Şairleri-Bursa Vefeyatnamelerindeki Şairlerin Biyografileri*. Bursa: Asa Kitabevi Yayını.
- FATİN Davud. *Hātımetü'l-Eş'âr (Fatin Tezkiresi)*. e-kitap. Haz. Ömer Çifçi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Eserleri 469, ISBN: 978-975-17-3438-9. <http://www.kygm.gov.tr> (09.04.2010).
- İsmail BELİĞ (1985). *Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*. Haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.
- LEVHİ. *Dîvân-ı Levhî*. Ali Emirî Efendi (Millet Ktp.), Manzum Eserler Nr. 386.
- MEHMET SÜREYYÂ (1996). *Sicill-i Osmânî*. Haz. Nuri Akbayar, I-VI c., İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Osmanlı Müellifleri ve Ahmed Remzi Akyürek, Miftâhü'l-Kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi* (2000). I-II c., Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- ŞEMSEDDİN SAMİ (1316). *Kâmûsu'l-A'lâm*. I-VI c., İstanbul: Mihran Matbaası.
- TUMAN, Mehmet Nail (2001). *Tuhfe-i Nâilî, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. Haz. Cemal KURNAZ-Mustafa TATÇI, I-II c., Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1977-1998). I-VIII c., İstanbul: Dergâh Yayını.

LEVHÎ AND HIS ANSWER-POEM TO TERKİB-BEND OF RUHÎ BAGHDADÎ

ABSTRACT

Levhi is an 18th century poet and scholar who had a whole Diwan. Unfortunately he could not have known enough and the information about him is little. He worked as secretary in the city court of Bursa and as professor in the Academy of Hasan Pasha. He died in Bursa in 1165 (according to İslamic calender)/1751. He wrote poems in Turkish, Arabic and Persian languages. He was also a master in orthography and prose as well as poem. He belonged to Celveti order (an İslamic way of thinking). Most of his poems dwell on İslamic topics however he had poems written in topics of philosophy and also a Miraciye. He wrote answer-poem to the famous poem, Terkib-bend of Ruhi Baghdadi. He criticizes political and social wrongs of his surroundings from the point of tasavvuf and gives some advices in his poem.

Key Words

Levhi, Ruhi Baghdadi, Terkib-bend, nazira (answer-poem).

KELOĞLAN'IN HİLEBAZLIĞI

Meriç HARMANCI*

ÖZET

Türk masalları içinde önemli bir yere sahip olan Keloğlan masallarının kel kahramanı, rakipleri ile mücadele ederken hile yapmaktan ve oyun kurmaktan geri durmaz. Onun zaferlerinin arkasında ince zekâ ürünü hile ve oyunlar vardır. Ancak Keloğlan'ın hilekârlığı maruz kaldığı haksızlıklara karşı rakiplerine vereceği cezaları hayata geçirmek için kullandığı mücadele yöntemi olarak anlaşılmalıdır. Aksi halde dünya edebiyatlarında örnekleri bulunan trickster kavramı ile kel tipi de karşılamakla en azından Türk masalları ile kendi koşullarında bir erdemi karşılayan Türk muhayyilesine haksızlık edilmiş olacaktır. Kötülük, güç ve zulüm sembolleri hangi yöntemi kullanıyorsa Keloğlan onlardan daha işlevsel ve kıvrak bir değişkenlikle o figürlere üstün gelecek yeteneklerle donanır. Farklı hile ve tuzaklara karşı Keloğlan, hızlı bir manevra ile daha üstün taktik geliştirerek aşama kaydederek.

Anahtar Kelimeler
Masal, Keloğlan, trickster, hilebaz

I. Giriş

Halk anlatılarının merkezinde insan ve onun yaşam yolculuğu vardır. Bu anlatılar da yaşam gibi zıtlıklarla doludur. Bir yanda iyiler, öte yanda kötüler, bilgiler bir yanda, çileden çıkaran hilebazlar öte yanda yer alır. Veliden deliye tipler, bu anlatıların merkezine yerleşmişlerdir. Hilebaz tipi de anlatılarda yerini almıştır. Konu ile ilgili çalışma yapanların Amerikan Kızılderili mitolojisinden başlayarak ortaya koymaya çalıştıkları hilebaz tipi, evrensel düzlemde çoğu zaman "trickster" kavramı ile aktarılmaya çalışılmıştır. Jung'ın "çok eski bir arketipik psişik yapı" olarak gördüğu bu tip, pek çok anlatı, karnaval, rit ve dinsel figürlerde "tipik motiflerin garip bir bileşimi" ile "kısmen eğlenceli kısmen de kötücül olan kurnaz

* Dr., Kocaeli Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü (mericharmanci@yahoo.com).

oyunları, biçim değiştirme yetisi, hayvansal-tanrısal çifte doğası, her türlü işkenceye maruz kalabilmesi ve bir kurtarıcı figürünü andırmasıyla" tanımlanmaya çalışılır.¹

Bir "anti-kahraman olup diğerlerinin bütün çabalarına karşın başaramadığı şeyi aptallığıyla başaran" tip, farklı kültürlerde; *Aptal oğlan*, *Aptal Hans*, *Aptal İvan* ya da *Keloğlan* kılığında karşımıza çıkar. Kimi zaman "bilinçdışındaki karşı eğilimler münferit vakalarda çocuksu, düşük karakter olan bir tür ikinci kişilikle temsil edilir." "Kurtarıcının bir öncüsü" olarak; Tanrı, insan ve hayvan arasında hem altta hem de üste yer alabilen hilebazın en önemli özelliği bilinçsizliğidir. Bu yüzden "tüm mitik figürler içsel yaşantılara tekabül ettiğine ve ilkin onlardan kaynaklandığına göre, hilebazın özelliklerini andıran belli olguların parapsikoloji alanında da görülmesine şaşmamak gerekir."²

Jung, tanım itibariyle gölge arketipinin, olumsuz bir figür olsa da, bazen farklı yapıdaki arka plana işaret eden olumlu yönler ve bağlantılar da sergilediğini, değersiz bir kabuk altında anlamlı içerikler gizlediğini söyler ve "bireleşmeye giden yolun başında kısmen tehditkâr kısmen de gülünç bir figür" olarak gizlenen kahramanın üstünü örten bu gizemi, bilincin ışığında aralamaya çalışır. *Jung*'a göre, hilebaz mitosunun sonunda kurtarıcı kendini belli ederse, bu rahatlatıcı öngörü ya da umut, bir felaketin gerçekleştiği ya da bilinçli bir biçimde anlaşıldığı anlamına gelir. Kurtarıcıya özlem duymak için "kötülük" içinde kaybolmak gerekir, yani gölgenin kavranması ve kaçınılmaz bir biçimde bütünleşmesi o kadar sıkıntılı bir durum yaratır ki, bu yazgının düğümlemiş yumağını ancak doğaüstü bir kurtarıcı çözebilir.³

Mahadev L. Apte, kendisinden önce konu üzerinde yapılan tartışmalar ışığında bu kavramın karşıladığı figürleri, davranışları ve kişilik özelliklerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bu çalışmadan,

¹ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, s. 121, 126.

² Carl Gustav Jung, *Age*, s. 122, 128, 129.

³ Carl Gustav Jung, *Age*, 136-137.

kültürler arası değişiklikler yüzünden sahip olmaları gereken asgari özellikleri belirtmek oldukça zor olsa da, tricksterin antropolojiden teoriye geçişte ya da bir cinsiyetten başkasına sık sık formunu değiştirdiğini öğreniyoruz. Bu figürün gülünecek kadar tuhaf olan fiziksel görünüşleri de kültürden kültüre değişmektedir. Bu değişken kabuk altında hilebazın zihnini meşgul eden şey, temel ihtiyaçlarını karşılamak ve zevk almaktır. Bu tip, amaçlarına ulaşmak için hırsızlık yapabilir, kandırabilir, yaralayabilir hatta hayvanları ve insanları öldürebilir. Bunlar, oturmuş sosyal normları hiçe sayarak birçok tabuyu da yıkarlar. Anti-sosyal hilekârlar, çoğu zaman kendi görevlerini başarıyla yerine getiremeseler de şansları onlara yardım eder. Fakat kırdıkları tabulardan ve verdikleri eziyetlerden dolayı cezalandırılırlar.

Apte, birçok hilebazın “eşek şakaları” yaptığını söyler. Onlar; güçlü, akıllı, bencil, merhametsiz, kandırıcı, dolandırıcı, aptal, tembel, beceriksiz ve kurnazdırlar. Övünmeyi severler. Çocuksu ve olağandışı gariplikleri vardır. Kendi temel isteklerini kontrol edemez, sosyal sorumluluklarını ihmal ederler. İyilik ve kötülük, kendileri ve başkaları, objeler ve organizmalar arasında ayırım yapamazlar, pot kırmaya eğilimlidirler. Süper egoları olmadığı için tepkileri en üst noktada ve vicdanın kontrolü dışındadır. Çünkü onlarda zevk prensibinin rolü en büyüktür.⁴

II. Keloğlan Hilebaz mı Trickster mi?

Elbette, bir kültüre ait ürünlerde yer alan bir tipin hilebazlık bağlamında başka bir kültürün mitik kodları ile birebir örtüşmesi beklenemez. Kilise çevresinde ortaya çıkan karnavallarda temsil edilen trickster tipi ile on üç-on dördüncü yüzyıl Türk-İslam kültür kodları ile şekillenen Nasreddin Hoca anlatıları arasında önemli farklar bulunacaktır. Kaldı ki aynı kültür ürünlerinden olan Keloğlan ile Hoca arasında bile hilebazlık figürleri açısından önemli farklılıklar söz konusudur. Fakat bu kültürel çeşitlilik, her iki tipin de kahramana

⁴ Mahadev L. Apte, *Humor and Laughter*, s. 226-228.

dönüşümünü sağlayan evrensel mitik enstrümanlardan biri olan hilebazlıklarını ortadan kaldırmayacaktır. İster *Jung*'ın karşıladığı arketip bağlamında olsun, isterse *Jung* ve *Campbell*'ı dogmatik düşünmekle eleştiren "mitin anlamını evrensel olmaktan çok, kendi çağ ya da toplumlarına has olarak gördüğünü söylediği tarihçiler ve antropologların teorileri"⁵ bağlamında olsun hilebazlık, bahsi geçen anlatılar için vazgeçilmez bir araç olarak algılanmaktadır.

Bu arketipin Türk halk anlatı türlerindeki karşılıkları üzerinde de durulmuştur. Tricksterin, zarar verdiği kişilerin öcünü almak için kurban vermeden önce kötü oyunlar oynaması bakımından hilebaz bir yönü bulunması sebebiyle⁶ ya da "Şamanist dünya görüşünün hâkim olduğu destan kahramanlarının, savaşta galip geldikleri ruhların çoğu(nun) yer altı dünyasının kara ruhları" olması bakımından onun şamanla olan ilişkisinden de söz edilmiştir.⁷ Şimdiki halde, yukarıda aktarmaya çalıştığımız bilgiler ışığında tipleşen kel kahramanın hilebazlık çağrışımlarını değerlendirmeye çalışacağız.

Hilebazın Türk mitik destanlarındaki karşılıkları üzerinde çalışma yapan *Pervin Ergun*, Altay destanlarının karakteristik motifi olan *Tas*, *Tastarakay* ile *Keloğlan*'ın aynı kökten geldiğini belirtir. *Ergun*, dünya nizamını sağlamakla görevlendirilen Türk hakanlarının, hak düzene uymayan bir durumla karşılaştıklarında, Tanrı vergisi kutlu özelliklerini kullandıklarını, kılık değiştirerek *Keloğlan-Tastarakay* olduklarını ve hata yapanları tespit edip suçluları cezalandırdıktan sonra eski hâllerine döndüklerini ifade eder. Bu yönüyle *Keloğlan* masalları, "eski Türk destanlarında gördüğümüz kutlu hanların, kötülerle mücadele ederken kılık değiştirerek mücadele ettikleri bölümün günümüze gelen uzantıları" olarak değerlendirilir.⁸

⁵ Robert A. Segal, "Joseph Campbell'in Mit Teorisi", s. 119.

⁶ Carl Gustav Jung, *Dört Arketip*, s. 122.

⁷ Fuzuli Bayat, *Koroğlu, Şamandan Âşık Alptan Erene*, s. 140.

⁸ Pervin Ergun, "Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında *Tastarakay-Keloğlan*", s.79, 84.

Evrım Ölçer Özünel, Türk kültüründe karşımıza çıkan ilk hilebaz figürleri arasında Keloğlan ve Köse(nin) bulunduğunu belirtir. Yazar, tipin mitik öncülü için de, Altay geleneksel inanışları arasında yer alan ve kellik özelliği de taşıyan “Taz Kaan” ile “Keloğlan” ve “Köse” üçlüsünü sorgular. Mitolojik bir varlık olan Taz Kaan’ın mitik öncülüğü ile Keloğlan’ın “anlatılarda Köse ve annesini de yanına alarak Taz Kaan’ı tüm canlılığı ve en belirgin özellikleriyle ‘uygar’ toplumda yaşatmaya devam etmekte” olduğunu belirtir.⁹

“Erlık” de hilebaz tip özellikleri gösteren kahramanlardan biri olarak değerlendirilir. Altay Yaradılış destanlarında Tanrı, Erlık’ten suya dalıp toprak çıkarmasını ister. Erlık, Tanrı’dan gizli, kendisi için bir yer yaratmak için ağzına toprak doldurur. Erlık’in ağzındaki toprak bir süre sonra büyümeye başlar ve boğulacak gibi olur. Durumu Tanrı’dan gizlemeye çalışsa da gittiği her yerde Tanrı’yı görür, ağzındaki toprağı tükürmek zorunda kalır. Erlık’in yaptığı hile bununla da kalmaz; Törüngey ile karısı Eje’yı kandırıp Tanrı’nın yasak ettiği meyveleri yedirerek cezalandırılmalarına neden olur.¹⁰

Hilebazın temsil ettiği bütün bu figürlerin farklı zamanlarda, farklı anlatı türlerinde yerel kodlarla evrildiğini, zenginleştiğini ve donandığını bugün için daha iyi biliyoruz. O, Oğuz Kaçan’dan Deli Dumrul’a, Koroğlu’ndan Karagöz’e, Nasreddin Hoca’dan orta oyununa kadar pek çok kültür ürünlerinde karşılık bulur. Konu hakkında çalışma yapanların hemen hepsinin benimsediği üzere, Anadolu’da Keloğlan hangi tipi karşılıyorsa İstanbul’da Karagöz o tipin şehirli karşılığı olarak ortaya çıkar. *Boratav*, fıkralardaki Nasreddin Hoca’nın, hayal oyunlarındaki Karagöz’ün yerini masallarda Keloğlan’ın aldığını belirtir.¹¹

M. Bilgin Saydam, Deli Dumrul’un zedeleyici (travmatik) yabancılaşmasını ve narsisistik zedelenmelerini sıraladığı bölümde,

⁹ Evrim Ölçer Özünel, “*Kel Ata’dan Keloğlan’a “Hilebaz” Dönüşüm*”, s. 48, 51.

¹⁰ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, s. 14-15.

¹¹ Pertev Naili Boratav, *Zaman Zaman İçinde*, s.22.

tüm güçlülük fantezileri ile kendini gösteren şişimelerinden bahseder. Kahraman karşılaştığı farklı durumlara; "yoğun, patlayıcı, kör bir öfke/kızgınlık ve hesap sorma davranışı" düzeyinde tepkiler verir. Yazar yabancılaşma yoluyla yaratıcılığını sorguladığı Deli Dumrul'un "yaratıcı sızramayı yapabilmesi için gerekli zihin modeli olarak, babacıl yönelimden yoksun; daha doğrusu mevcut babacıl yönelimin (ortak bilincin rehberliği) –henüz- kendisine yabancı olması" sebebiyle travmatik bir yabancılaşma ve narsisistik şişime sergilediğini anlatır. Deli Dumrul'un yaratıcı yönde yabancılaşma yolunda sergilediği bu tepkiler, anlatı metninde hilebazlık davranışı ile kendini göstermektedir. Baş edilmesi zor durumlarla karşılaşan "kendine yabancı" kahraman "yeni yaratıcı eylemleri" başlatabilmek için hile ve oyunları kullanarak travmatik durumlardan ve narsisistik şişimelerden kurtulmaya çalışır.¹²

Seyfi Karabaş, farklı toplumlarda Hoca'ya benzeyen tipler çevresinde ortaya çıkan anlatıları göz önünde tutarak Hoca'yı efsanevi düzenci tipin Türk kültüründeki isimlerinden biri olarak değerlendirir. Bölümün sonunda biraz da çalışmanın yapıldığı dönemin siyasal koşulları etkisiyle olsa gerek; "Nasreddin Hoca olgusu içine giren anlatıkların tarihsel açıdan Türk toplumunun çok bunalımlı iki çağıyla ilintili oldukları, içerik bakımından da düzenci efsanelerine benzedikleri üstünde durularak, efsanesel nitelikte budunbilgisi ürünleri olup bunalımlı toplumsal olaylar karşısında tinsel tepkileri dile getirdikleri sonucuna varılmıştır" der.¹³

Nasreddin Hoca için varılan sonuç, zaman zaman toplumsal bir dönüşümde misyon yüklendiği ileri sürülen Keloğlan masallarının, geçiş döneminin düzenci efsanelerinden sayılmasını da anlaşılır kılmaktadır. *Özünel*, Nasreddin Hoca'yı bir başka kültürün formülleriyle çözümlenmeye çalışmanın karşılaştırmalı kültür incelemeleri anlayışıyla yapıldığında ufuk açıcı olabileceğini söylerken, karşılaştırmalı kültür incelemeleri dışında aynı formülle

¹² M. Bilgin Saydam, *Deli Dumrul'un Bilinci*, s. 151-153.

¹³ Seyfi Karabaş, *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*, s. 260.

tüm problemlerin çözümlenebileceğini düşünmenin yanıltıcı bir yaklaşım olacağı düşüncesini dile getirir. Yazar, Hoca'yı, Jung'ın hilebaz arketipinin özellikleri ile karşılaştırmak yerine bir bütün olarak değerlendirildiğinde fıkralardaki bilinç dönüştürme eyleminin açığa çıkacağını, "insan zihnini ters yüz edici söylemlerinin, düşük karakter özelliklerini dahi yükseltici bir etkisi olduğu(na)" işaret eder.¹⁴

Bu evrensel figür, "gerek muzipliğiyle, gerek tıpkı bir şaman ya da tasavvuf ehli gibi "tahta kılıcıyla" düşmana saldırmasıyla, gerek olağanüstü güçlerle olan ilişkilerindeki nüktedanlıkla, gerek don değiştirerek kılıktan kılığa girebilmesiyle, gerekse de saf yanıyla hilebaz arketipine çok uygun bir karakter"¹⁵ olarak Keloğlan tipinde de esrarlı bir perde ardında temsil edilmiştir. Trickster'in evrensel figürleri arasında yer alan Keloğlan, Türk kültüründe hilebaz tipi ile pek çok metin çerçevesinde nesiller boyu aktarılagelmiştir.

*Keloğlan ile Üç Cambaz*¹⁶ masalında Keloğlan kıt kanaat geçinirken zor durumda kalır ve eşeğini satmaya karar verir. Pazarda dolaşırken üç cambaz onu uzaktan izledikten sonra pazarlık etmeye ve sıkıştırıp eşeği ucuza kapatmaya çalışırlar. Başaramayınca da eşeği kusurlu kılmak için gizlice kuyruğundan keserler. Keloğlan, bu üç namlı ve düzenbaz cambaza çok sinirlenir ve onlardan öç almak için üç oyun tasarlar. Sonuçta onları peş peçe yenerek derslerini verir. Bu masalda; Keloğlan'ın icra ettiği düzenbazlık, aslında akıl oyunları ile kandırmaya yöneliktir. Keloğlan eşeğinin kuyruğunu kesen cambazlara bu kabahatin kat kat fazlasıyla karşılık verir. Uydurma meziyetleri ile önce eşeği, sonra tavşanı ve kavalı fahiş fiyata satar. Bu kazançtan tatmin olmaz, cambazların ölümüne neden olacak bir oyundan da geri durmaz. Aslına bakılacak olursa kurnazlık ve hilekârlık cambazlardan çok Keloğlan'a yakışmaktadır. Masalın

¹⁴ Evrim Ölçer Özünel, "Hoca Nasrettin, Kahraman mı, Anti-Kahraman mı, Hilebaz mı, Bilge mi?", s. 24-25.

¹⁵ Evrim Ölçer Özünel, "Kel Ata'dan Keloğlan'a "Hilebaz" Dönüşüm", s. 49.

¹⁶ Tahir Alangu, *Keloğlan Masalları*, s. 44-59.

sonunda belirtildiği gibi "oyunculukta namı nişanı kal(an)" da Keloğlan olur.

Masalcı normatif sebeplerden, sonucu oldukça vahim olan bu davranışı masal dinleyicisinin meşru karşılmasını, hatta bu oyunlarla mutlu olmasını sağlamıştır. Hiç suçu olmayan fakir Keloğlan'ın kandırılması ile intikam duygusu üzerinden vicdani meşruiyet zemini sağlanmıştır. Gerçi Keloğlan bu intikam hırsını, kendisini kandıran cambazların ölümüne kadar götürür ve bir vicdani rahatsızlık duymaz. Masalacı, bu oç alma ya da intikam duygusunun sebep olduğu mazeretle görev üstlenmiş ve bu işlevden iki fayda sağlamıştır. Bunların biri kötülerin acımasızca cezalandırılması diğeri de haksızlığa uğrayan masumları güldürerek yüreklere su serpen intikam destanıdır. Şu halde bu örnekteki hilekârlık, kahramanın haksızlıklarına karşılık olmak üzere rakiplerine vereceği cezaları hayata geçirmek için kullandığı kolaycı yöntem olarak anlaşılmalıdır.

Aynı masalda, yoldan geçen bir çobanın da Keloğlan'ın hışmına uğraması onun hilekârlıkta sınır tanımadığını göstermektedir. Tesadüf eseri çuvalda kendisini gören çobanı, vezir olma ve padişahın kızı ile evlenme umudu ile kandırarak onu kendi yerine çuvala girmeye ikna eden Keloğlan, onun elinden sürüsünü de alır. Çobanın saflığından yararlanarak bencilce kendini kurtardığı yetmezmiş gibi bir de dinleyici nezdinde onu komik duruma düşürür. Bu durum, masalda beklenmeyen büyük başarı ile işi eğlenceye çeviren Keloğlan'ın başarısına son cila işlevi gördüğü gibi, onun hilekârlıktaki ölçsüzlüğünü, ya da bazen gülme fonksiyonu için de kullandığını gösterir.

*Keloğlan ile Padişah*¹⁷ masalında Keloğlan bu kez ticareti ve oyunu hileye çevirir. Evinde kaldığı yaşlı kadın, ördek pişirip satarak geçimini sürdürür. Kadın hastalanınca onun pişirdiği ördekleri satmaya pazara çıkar ve vezirle satışta anlaşır. Vezir kıyafetlerini evden getirmesi karşılığında parasını vereceğini söyler. Ama Keloğlan

¹⁷ Tahir Alangu, *Age*, s. 82-93.

“İpekten iç çamaşırları, atlastan kenarları da sırma işlemeli şalvar, cepken, cübbe, lahuri kuşak(ı)” görünce kıyafetlerin ördekte daha pahalı olduğunu düşünür ve onları satarak ticarete hile karıştıır. Aynı masalda “oynak kız kılığındaki bu Keloğlan” yine hileye başvurarak veziri yoldan çıkarmak ister, veziri istismar eder ve bunu kazanca çevirir.

Masalda, “gündüzler düzenbazı, geceler hırsızı” olarak karşımıza çıkan Keloğlan’ın yaptıkları ilk bakışta mazereti olmayan hilekârlıklar olarak anlaşılacaktır. Ticarete veziri kandırması, kur yaparak ipele zembilin içinde onu tavana bağlamış, sarayın devesini pastırma etmiştir. Bu affedilmez kabahatlerin hepsi de haksız kazanç sağlamaya yöneliktir. Fakat bütün bunlar, “abartılı” da olsa esas amaca yönelik hile oyunlarıdır. Keloğlan’ın insanoğlu kadar eski davası, hükümrânlığını ve gücünü kabul ettirerek “kendilik bilincinin oturması ve onaylanması” mücadelesidir.¹⁸ En yüksek gücü temsil eden padişahın dikkatini çekerek göz ardı edilmez kudretini göstermek istemiştir. Sonunda, şanlı hilebazın uyandırdığı merak sonucu devlet teslim olur ve ortaya çıkması halinde Keloğlan’ı affedeceğini duyurur. Padişah, huzurda bu kel kahramanı görünce “hem gülmüş hem de bir kel kafada bu kadar akıl fikir, oyun düzen olmasına şaşmış şaşmış da kalmış. Hemen başvezirine yol verip Keloğlan’a makam vermiş. Kızıyla da evlendirmiş(tir).”

Keloğlan’ın, devleti gözüne kestirerek gördüğü bu büyük davada, göze görünmeyen hilekârlıkların vezir bağlamında da ayrı bir anlamı bulunmaktadır. Fakirin tek tek alamadığı pişmiş ördekleri tepsisiyle alan vezirle karşılaştığında, Keloğlan’ın aklına tabiatı gereği hile gelir. Hele de vezirin bohçasındaki dönemi için servet sayılacak eşyaları görünce halk kahramanının davaya inancı artar. Keloğlan için bu çamaşırlar, hak etmediği halde devlet imkânlarını kullanan, yetmezmiş gibi zaafı ile aymazlık boşluğunda bulunan iktidar sahiplerinin iştah kabartan dürülesi defterleri olmuştur. Kahraman, kendisinde ahlak zafiyeti potansiyeli gördüğü, oldukça kolay lokma

¹⁸ M. Bilgin Saydam, *Deli Dumrul’un Bilinci*, s. 123.

olan bu devletliye, esas oyun yolunda ilkel ve basit bir rol vererek onu alt eder ve büyük güce, devlet erkine ulaşır. Böylece yine "hile" anahtarını kullanarak vezir şahsında bir de ahlak dersi vermiş olur.

*Eloğlu*¹⁹ masalında Keçel oğlanın hilekârlığının karşıladığı anlam önemlidir. Padişahın oğlu, güçlü Semergend şahının kızına âşık olup yataklara düşer. Padişah, uzak ülkenin güçlü şahından çekinir. Vezirin atlarının bakımını yapan Keçel Eloğlu durumu öğrenir ve vezirin kızıyla evlenmek kaydıyla şehzadeyi sevdiğine kavuşturacağını söyler. Başka çözüm bulamayan padişah, bu zorlu işi Keçel'e verir: "Padşah fikirleşti, gördü, Semergend padşahı bunda güçlü, dövletli bir padşahdır. Araları da çoh uzagdı, elçi gönderse boş gayıdacag. Ancag Keçel hilye işledib bir iş görebiler." diye düşünüp oğlunu ve hazinesini Keçel Eloğlu'na emanet eder. Keçel, hiç kaba güce başvurmadan hileli oyunlarla hem Semergend padişahının kızıyla şehzadeyi evlendirir hem de padişahı esir alıp kendi padişahının huzuruna getirir.

Burada hile, aldatmak ve kandırmak suretiyle haksız çıkar elde etme kastı dışında, varılmak istenen meşru ve gerekli hedef için kel kahramanın kullandığı stratejiyi, mücadele yöntemini karşılar. "Savaş bir hiledir." sözünde olduğu gibi rakibi veya düşmanı yenmek için izlenecek akıl oyunları, Keloğlan tipinin karakteristik hileleridir. Mücadele boyunca bütün zorlukları, bütün sorumluluğu üstlenerek başarmasına rağmen padişahın kızını kendisi için istemez. Kahramanca mücadele Keçel Eloğlu'na bu hakkı verse de o bir "hilekâr" olmadığı için şehzadeyi aldatmayı düşünmez. Kızı şehzade ile evlendirerek kahramanlık rolünden sessizce çekiliverir.

*Hızır'ı Bulan Keloğlan*²⁰ masalında Keloğlan padişahın; "Hızır'ı bana kim bulup getirirse dünyalığını verip ahretliğine karışmayacağım. Getirmezse cellat edeceğim." duyurusu üzerine padişaha gider ve Hızır'ı getireceğini söyler. Padişahın Hızır'ı getirmek için kırk gün süre ister, bu süre zarfında da evine yemek

¹⁹ Elif Berrak Hafizoğlu, "Azerbaycan Masalları Üzerine Bir Araştırma", s.186-197.

²⁰ Saim Sakaoğlu, *Gümüştane ve Bayburt Masalları*, s. 328-329.

gönderilmesini talep eder. Keloğlan, kırk gün Hızır bulmak için Allah'a yakarması gerekirken bir şey yapmadan oturur. Kırkıncı gün bunun pişmanlığını duysa da tevekkül ve teslimiyet dışında elinden bir şey gelmez, karısına ibadet etmediği için pişman olduğunu söyler. Keloğlan, padişahın huzurunda ölümünü beklerken birden Hızır ortaya çıkar ve "Ben Hızır'ım" deyip kaybolur.

Masalda Keloğlan'ın padişahı aldatmak suretiyle hilekârlık yaptığı doğrudur. Ama örtülü hilekârlık asıl "Hızır'ı bana kim bulup getirirse dünyalığını verip ahretliğine karışmayacağım." diyen padişaha aittir. Pek çok masalda da Keloğlan'ın hilekâr olduğunu ispat etmek için masaldan somut göstergeleri tanık kılabiliriz. Fakat padişah, tellal aracılığıyla Hızır'ı çağırma gücünü ve cesaretini kendinde bulması ile Keloğlan'ı harekete geçirir. Masalcı, kimsenin cesaret edemeyeceği bu devletlinin davasını komik gladyatöre, Keloğlan'a gördürmek için hilekârlığı ona uygun görmüştür.

Yukarıda örneklerle aktarmaya çalıştığımız hilelerin farklı formlarda uygulandığını görüyoruz. Zaman zaman fırsatçılık ya da düzenbazlık olarak algılansa da bütün bu oyunları onun hile yöntemleri olarak algılamamızın daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

*Keloğlan Para Kazanıyor*²¹ masalında Keloğlan iflah olmaz uyukuculuğu ve miskinliği yüzünden yaptığı büyük bir hata sonucu anası tarafından zengin olmadan dönmekle koşuluyla evden kovulur. O da bir süre yol aldıktan sonra bir çiftliğe yavaş yavaş olarak girmeyi başarır. Bir gün çiftlik sahibi evde yokken karısının onu aldattığına tanık olur. Bu suçu görmezden gelmek yerine kadının hovardasının ağzına kızgın yağ dökerek ölümüne neden olur. Kadın ne olduğunu anlamasa da bunu savunamayacak duruma düşer. Keloğlan kendi yarattığı bu fırsatı kazanca çevirmek için kadının nesi varsa alır. Keloğlan'ın fırsattan istifade ederek elde ettiği bu kazanç, onun ahlak mahkemesinde gördüğü dava sonucu yerine getirdiği infaz, kadından aldığı para da tazminat gibi değerlendirilebilir. Fakat

²¹ Tahir Alangu, *Age.*, s. 40-43.

kocasını aldatan kadını ve evli bir kadınla birlikte olan hovardayı cezalandırmaktan başka, fırsatı ganimet bilen düzenbazlık ve fırsatçılık da sergilemiş olur. Bu birbirine geçmiş durum, tipin genel durumu göz önünde bulundurulunca daha doğru anlaşılmuş olacaktır.

Masalda bundan başka iki kişiyi daha düzenbazlığı ile benzer şekilde dolandırması onun maksadını ele vermektedir. Ölen hovardayı ahıra götürerek kadının kocasını adam öldürmekle itham edip varını yoğunu almakla yetinmez, yol üzerinde ölüyü gömmek için giderken başka bir çiftlik sahibinin aynı ithamla bütün parasını alır. Birinci başarılı girişiminde (!) kısmen tutunacağı etik bir değer bulunan Keloğlan'ın diğer hamleleri, zengin olmak adına her yolu mübah gören etik dışı kazanç girişimidir.

Bu masalda, anasının azarında "zengin olmadan gelme" uyarısı, önemli bir noktadır. Keloğlan, hayatta biricik varlığı olan anasının bile evladını sokağa atmasına neden olan değer göstergesi olan zenginliğe ve ona sahip olan zenginlere karşı önyargılı, kasıtlı bir eylemde bulunmuştur. Zaten zenginlikte de, bugün de olduğu gibi ayıplı bir potansiyel öngörüsü her zaman bulunmakta iken Keloğlan'ın sahip olmak istediği sadece zenginlik olmamalıdır. Fakir ve kimsesiz bir zavallının bilinçaltında yer alan, anasının ve dolayısı ile halkın yüklediği bu göreceli değere karşı bir nefret söz konusu olmalıdır. Yani Keloğlan, çiftlik sahibinin karısı ile hovardayı buluşturmakla bile zenginle hesaplaşma niyetinde olmalıdır. Hele de aldanma ve aldatma ile ilişkisi olmayan ikinci çiftlik sahibi zengini dolandırmak üzere kurduğu kumpas bağcıyı dövmekten başka bir şey değildir. Bir başka seferde adamın bostanına eşeği ile girdiği gibi sahibini babasının katili olmakla suçlayıp onun bütün parasını almıştır. Sonuçta, mantıklı bir gerekçe ile anlaşılacak bu kötülükler silsilesi sadece masalın güldürme işlevi ile açıklanamamalıdır. Bu abartılı davranışlar, belki de, yukarıda aktarmaya çalıştığımız tricksterin "süper egoları olmadığı için tepkileri en üst noktada ve vicdanın kontrolü dışında"²² olması ile ilişkilendirilmelidir.

²² Mahadev L. Apte, *Age*, s. 228.

III. Netice

Masalcı, halk adına gördüğü, yaşadığı ya da tespit ettiği bir hileyi veya kötü niyeti ortaya çıkarmak ve onunla hesaplaşmak için istediği biçimde şekillendireceği oynak bir tip olan Keloğlan'ı yaratır ve onun karşısına da Truva atı gibi sembolik düşmanlar çıkarır. Fakat masalcının, Keloğlan'ı şekillendirmedeki bu özgürlüğü, masalın meşru amacı ile sınırlıdır. Kötülük, güç ve zulüm sembolleri hangi yöntemi kullanıyorsa, Keloğlan onlardan daha işlevsel ve kıvrak bir değişkenlikle o figürlere üstün gelecek yeteneklerle donanır. Masalcı ona öylesine bir avans vermiştir ki bu yetenekler ve meziyetler Keloğlan'ın tükenmez hazinesindenmiş izlenimi verilir. Farklı farklı hile ve tuzaklara karşı Keloğlan, manevra ile daha üstün bir taktik geliştirir.

Masalcı, Keloğlan'ın karşısına çıkardığı bu kötü sembolleri gözler önüne sermek, onu gözden düşürmek, linç etmek, deşifre etmek, dize getirmek ister. Bütün bunları gerçekleştirmek için de çoğu zaman toplum değerlerine uygun, her zaman adı konmamış meşru gerekçeler bulur. Bu meşruiyete tutunmak suretiyle de kahraman Keloğlan'a seçtiği mücadele yöntemleri bakımından bazen de hilekârlık gibi mazeret zemini hazırlar.

Keloğlan'ın hilekârlığını ve düzenbazlığını bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Tipik bir Keloğlan masalında Keloğlan, durup dururken kötülük ve hile yapmayacaktır. İlk bakışta tersi bir durumun görüldüğü masallardan bahsedilecek olsa bile masalın bütününe bakıldığında masalcının ayrıntısını vermediği bir öngörü ile masalın başında Keloğlan'ı kötü karakter olarak hazırlamış olduğu görülecektir. Fakat Keloğlan'ın karşısına çıkıp mücadele ettiği şeylerin karşıladığı değerler doğru değerlendirilince masalcının kastı anlaşılacaktır.

Değişik coğrafyalarda ve farklı dönemlerde oluşan bu masalların hepsinde bu ince çizgiyi görmek mümkün olmayabilir. Elbette kültürlerin ve dönemlerin farklı moral değerleri, normları,

hukuk anlayışı ve bunları yargılama, algılama, değerlendirme veya cezalandırma yöntemleri vardır. Fakat çok geniş bir coğrafyadan derlenmiş onlarca Keloğlan masalı üzerinden Keloğlan tipinin hilekârlık bağlamında da bir sınırı ve mazeret çizgisi söz konusudur. Fakat unutulmaması gereken şey bütün bu hilelerin Keloğlan'ın aklını parlattığıdır. Masalda bütün bunlar salt hile olarak gösterilmemiş Keloğlan'ın aklı ve zekâsının ürünleri olarak da değerlendirilmiştir.

İyilik ve kötülük, kendileri ve başkaları, objeler ve organizmalar arasında ayırım yapamayan; pot kırmaya eğilimli, süper egoları olmadığı için tepkileri en üst noktada olan ve kendilerinde zevk prensibinin rolü en yüksek derecede olduğu için vicdanın kontrolü dışında hareket eden trickster²³ ile yukarıda aktarmaya çalıştığımız mağduriyet ve masumiyetler sonucunda dengesiz ve orantısız güçlerle mücadele sırasında sosyal psikolojinin mazur gösterdiği sebeplerle hile enstrümanlarına başvuran Keloğlan'ı bir tutmak, en azından değerler manzumesi üzerinde kahraman yaratan halk muhayyilesine haksızlık etmek anlamına gelmektedir.

²³ Mahadev L. Apte, *Humor and Laughter*, s. 226-228.

KAYNAKÇA

- ALANGU, Tahir, *Keloğlan Masalları*, Afa Yayınları, İstanbul 1990.
- APTE, Mahadev L., *Humor and Laughter*, Cornell University Press, London 1985.
- BAYAT, Fuzuli, *Koroğlu, Şamandan Aşıka Alptan Erene*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.
- BORATAV, Pertev Naili, *Zaman Zaman İçinde*, İmge Kitabevi, Ankara 2009.
- ERGUN, Pervin, "Altay Destanlarında ve Anadolu Türk Masallarında Tastarakay-Keloğlan", *Milli Folklor*, sy. 68, Ankara 2005, s. 78-84.
- HAFIZOğLU, Elif Berrak, *Azerbaycan Masalları zerine Bir Araştırma*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2005.
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.
- JUNG, Carl Gustav, *Dört Arketip*, (ev. Zehra Aksu Yilmazer), Metis Yayınları, İstanbul 2005.
- KARABAŞ, Seyfi, *Bütüncül Türk Budunbilimine Doğru*, OTD Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1981.
- ÖZÜNEL, Evrim ler, "Kel Ata'dan Keloğlan'a "Hilebaz" Dönüşüm", *Milli Folklor*, sy. 67, Ankara 2005, s. 47-52.
- ÖZÜNEL, Evrim ler, "Hoca Nasrettin, Kahraman mı, Anti-Kahraman mı, Hilebaz mı, Bilge mi?", *Milli Folklor*, sy. 78, Ankara 2008, s. 22-27.
- RADİN, Paul, *The Trickster: A Study in American Mythology*, Schocken Books, New York 1973.

SAKAOĞLU, Saim, *Gümmüşhane ve Bayburt Masalları*, Akçağ Yayınları, Ankara 2002.

SAYDAM, M. Bilgin, *Deli Dumrul'un Bilinci*, Metis Yayınları, İstanbul 1997.

SEGAL, Robert A., "Joseph Campbell'in Mit Teorisi", (çev. Kürşat Öncül), *Millî Folklor*, Sayı: 70, Ankara 2006, s. 114-124.

THE TRICKERY OF KELOĞLAN

ABSTRACT

Tales have an important place in Turkey did not accept this tale of a bald, while the hero struggles with competitors and the game is cheating, do not refrain from established. With his victory, the wit behind the game is cheating. When he is, but the scam will be exposed to competing against the injustice of the punishment to life's struggles as a way to be understood. Otherwise, samples found in world literature with a bald type trickster concepts to meet with Turkish tales, at least one virtue of their conditions to meet the Turkish imagination is wrong. Evil, a symbol of power and tyranny which uses the method did not accept them more functional and agile with a variation on those figures will come equipped with talent. When he met with various tricks and traps, a fast developing tactical maneuvering on the stage with more saves.

Key Words

Tale, Keloğlan, trickster

KONYA MEVLANA MÜZESİ 2095 NUMARADA KAYITLI MEVLEVİLİKLE İLGİLİ BİR MECMUADAN HAREKETLE BÂKİ'NİN YAYIMLANMAMIŞ BİR ŞİİRİ

Gülşah Gaye ÖZTÜRK-FİDAN*

ÖZET

Şiir mecmuaları, klasik şiir örneklerini içermeleri sebebiyle edebiyat tarihi için son derece önemli kaynaklardır. Bu seçkiler, aynı ya da farklı dönemde yaşamış şairlerin beğenilen şiirlerini bir araya getirme özelliğine sahiptir. Bunun dışında belirli bir zümreye yahut konuya ait nazım parçalarını toplamıő mecmualar da vardır. Konya Mevlana Müzesi 2095 numarada kayıtlı mecmua Mevlevi şairlerin şiirlerini bir araya getirme özelliğiyle bu tür mecmualar arasındadır. Bu makalede sözkonusu mecmuanın muhtevası tanıtılacak, bu mecmuadan hareketle XVI. yüzyılın meşhur şairi Bâki'nin mevcut basılı divanında yer almayan bir şiiri yayımlanacaktır.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk Şiiri, şiir mecmuaları, Mevlevilik, Bâki

Sağlam bir metin kurmak, ele alınan metnin çeşitli özelliklerini tahlil çalıőmalarıyla ortaya koymak eski kùltürü anlamada önemli çalıőmalardır. Buna bağlı olarak Cumhuriyet döneminde klasik şiir ürünlerini yeni harflere çevirme çalışmaları, genellikle divan, mesnevi ve tezkirelerin ortaya çıkarılması merkezli olmuştur. Bu tip eserlerin yanı sıra birçok nazım ve nesrin bir araya geldiği, aynı yahut ayrı dönemde yaşamış müelliflere ait eserlerin seçki hâline getirildiği "mecmua"lar vardır. Bunlar mahiyeti itibarıyla hem dönemleri hem de sonrası için değerli birer kaynak konumundadır.

Arapça 'cem' kökünden, "toplanıp biriktirilmiş, tertip ve tanzîm edilmiş şeylerin hepsi"¹ anlamına gelen "mecmua", seçme yazıların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş yazma kitaplar için kullanılan

* Arş. Gör. Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakùltesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (g.gaye@mynet.com).

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 596.

bir terimdir. Ancak bu terimin, özellikle Tanzimat'tan sonra, çeşitli konulardaki yazıları içeren ve belirli aralıklarla yayımlanan "dergi" anlamında kullanıldığını da belirtmek gerekir. Klasik edebiyat ürünleri içerisinde değerlendirilebilecek "mecmua(lar) genellikle kişilerin beğenilerini yansıtan bir not defteri"² niteliğindedir. Bir çeşit antoloji olan bu defterlerdeki parçaların kimin tarafından ve hangi tarihte derlendiği genellikle belli değildir. Ancak *Lebib Efendi Mecmuası*, *Mecmua-i İnşâ*, *Mecmua-i Eş'âr* gibi belirli bir isimle anılan mecmuaların sayısı bir hayli fazladır.

Mecmuaların tertibini herhangi bir kurala bağlamak mümkün değildir. Çok düzgün ve itina ile hazırlanmış mecmualar olduğu gibi çok dağınık hatta kâğıdının boyutları, renkleri birbirine uymayan mecmualara da rastlanır.³ Mecmualarda, kimi zaman yazı karakterlerinin de değişiklik gösterdiği, farklı müstensihlerin değişik yazı tiplerini kullandığı görülmektedir. Bu da mecmualara zaman içinde birtakım eklemeler yapıldığını, hatta bu defterlerin elden ele geçmek suretiyle birkaç kişi tarafından da oluşturulmuş olabileceğini göstermektedir.

Mecmualar, tek bir konuyla ilgili metinleri içerebildiği gibi çeşitli konulardaki manzum veya mensur parçaları da içerebilir. Hatta farklı dillerde de yazılmış olabilir. Mecmualarda yer alan metinler işledikleri konulardan hareketle şöyle sınıflandırılabilir:⁴

1. Nazire mecmuaları: Bir şairin beğenilen bir şiirine başka bir şair tarafından aynı vezin ve kafiyede söylenen benzer şiirleri, yani nazireleri bir araya toplayan mecmualardır. "Türlü devirlerde rağbet gören şairler ve onların şiirleri ile tesir sahaları; devir şairlerinin şiir anlayışları, eğilimleri, zevkleri, işledikleri konular, kafiye, redif ve vezin tercihleri gibi önemli bilgilerin çoğunu, bu nazire mecmualarını inceleyip değerlendirmek yoluyla daha

² Günay Kut, "Mecmu'a", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler, İsimler, Eserler, Terimler)*, s. 170.

³ Günay Kut, *a.g.m.*, s. 170.

⁴ Günay Kut, *a.g.m.*, s. 170-172.

sağlıklı öğrenebilme şansına sahibiz".⁵ En tanınmışları Ömer bin Mezâd'ın *Mecmûatü'n-Nezâir'i*, Eğirdirli Hacı Kemâl'in *Câmi'ü'n-Nezâir'i*, Edirneli Nazmî'nin *Mecmaü'n-Nezâir'i*, Pervâne Beg'in *Mecmû'a-i Nezâir'i*, Budinli Hisâlî'nin *Metâli'u'n-Nezâir'i* ve Sabrî'nin *Mecmuası'dır*.⁶

2. Seçme şiir mecmuaları: Bu mecmualar bir tür antoloji niteliğindedir. Derleyenin kendi zevkleri ve hayat görüşü doğrultusunda seçtiği şiirleri bir araya getirdiği defterlerdir. İçinde çeşitli türdeki şiirleri bir sıra gözetmeksizin bir araya toplayanlar bulunduğu gibi, şiir türlerine göre düzenlenmiş olanları da vardır. Çeşitli şairlerin divanlarını bir araya toplayan divan mecmuaları da (*mecmua-i devâvîn*) bu bölüme dâhil edilebilir.

3. Aynı konu ile ilgili eserlerin bir araya gelmesiyle oluşan mecmualar: Bu gruba *mecmûa-i edviye*, *mecmûa-i ed'iye*, *mecmûa-i tevârih*, *mecmûa-i muammeyât*, *mecmûa-i münşeât*, *mecmûatü'r-resâil* gibi tek bir türü içeren yazıların bulunduğu mecmualar girer.

4. Karışık mecmualar (fevâid mecmuaları): Bu tür mecmualar çeşitli konulardaki metinleri içerir. Metinlerin yanı sıra kimi faydalı bilgilerin de yer aldığı görülür. Bunlar nazım ve nesir karışık olabileceği gibi çeşitli dillerde de yazılabilir.

Yazar, elindeki deftere -bugün kullandığımız ajandalar gibi- o an önemli gördüğü, beğendiği şeyleri kaydeder. Bu beğendiği bir hikâye, sevdiği bir şairin şiiri, kendisi için özel bir olayın veya o dönemde gerçekleşen sosyal bir olayın tarihi, bir hesap, bir mektup, bir ilaç veya yemek tarifi, bir dua olabilir.

5. Tanınmış kişilerce hazırlanmış mecmualar: Bu tür mecmuaların yazarları bellidir ve bunlar dönemlerinde tanınmış kişilerdir. Bu mecmualarda küçük risaleler, biyografiler,

⁵ M. Fatih Köksal, *Sana Benzer Güzel Olmaz: Divan Şiirinde Nazire*, s. 65.

⁶ Bu nazire mecmuaları hakkında geniş bilgi için bk. Fatih Köksal, *Sana Benzer Güzel Olmaz: Divan Şiirinde Nazire*, Ankara, 2006, Akçağ Yayınları.

fıkralar, derleyene ait özel mektuplar vs. yer alabilir. *Süleyman Faik Efendi Mecmuası, Aşçı İbrahim Dede Mecmuası, Fasih Dede Mecmuası* gibi mecmualar bu türe örnek gösterilebilir.

Agâh Sırrı Levend ise mecmuaları nazire mecmuaları, meraklılarınca toplanmış birer antoloji niteliğinde seçme şiir mecmuaları, türlü konulardaki risalelerin bir araya getirilmesiyle meydana gelen mecmualar, aynı konudaki eserlerin bir araya getirilmesiyle meydana gelen mecmular ve tanınmış kişilerce hazırlanmış, birçok yararlı bilgileri, fıkraları ve özel mektupları kapsayan mecmular şeklinde sınıflandırmaktadır.⁷

Mecmualara ilişkin olarak yapılan sınırlı sayıdaki bu çalışmalarda yer alıp bu başlıkların sadece birine dâhil edemeyeceğimiz mecmuaların da olduğunu belirtmek gerekir. Mesela bu çalışmanın konusunu oluşturan Mevlana Müzesi Kütüphanesi 2095 numarada kayıtlı mecmua içerik açısından değerlendirilince hem şiir mecmualarına dâhil edilebileceği gibi, yalnızca Mevlevî şairlerin şiirlerinin yer alması yönüyle de oluşturulacak farklı bir sınıfta değerlendirilebilir. Hatta içindeki mensur parçaları ve kimi faydalı notları da göz önüne alarak farklı bir tasnife tabi tutmak mümkün görünmektedir.

Mevlana Müzesi Kütüphanesinde bulunan 2095 numaralı mecmuada⁸ Mevlevî şairlerden seçilmiş şiirler bulunmaktadır. Söz konusu mecmua Konya Mevlana Müzesi 2095 numarada kayıtlıdır. Eser 20.8 x 16.5 cm ebatlarına sahiptir. 106 varaktır. Her varakta muhtelif satır sayıları mevcut olmakla birlikte iç kısım 16.5 x 9.3 cm yazı ebadına sahiptir. Yazı tipi taliktir. Mukavva üstüne meşin kaplı düz, fersude cilt içerisindeydir.⁹

Cevrî'nin *Hall-i Tahkîkât* adlı eserinden alınmış tevhide ile,

⁷ Agâh S. Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*. c. I, s. 166-176.

⁸ Mecmua ile ilgili geniş bilgi için bk. Gülşah Gaye Öztürk-Fidan, *Mevlânâ Müzesinde Bulunan Bir Mevlevî Şiirleri Mecmu'ası (Mecmû'a-i Eş'âr)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2006.

⁹ A. Gölpınarlı, *Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu*, s. 155.

Āferīn ey bāşıṭ-ı envār-ı ‘aşk
İtdi zātından zuhūr āşā[r]-ı ‘aşk

beytiyle başlayan eser *Ahkâm-ı Şerî’at* başlıklı, dini bilgiler içeren nesir bir parçayla son bulur.

Ön ve arka kapak içlerinde ise çeşitli Arapça dualarla hesaplar yer almaktadır. Herhangi bir istinsah kaydına rastlanmamıştır.

Tertibinde, nazım şekline, vezne veya kronolojiye bağlı belli bir metot yoktur.

Mecmuanın Muhtevası

Mecmuanın muhtevası şu şekildedir:

1^b: Cevrî’nin *Zikr-i Tevhîd-i ‘Azze ve Celle* başlıklı 8 beyitlik kaside nazım şeklinde yazılmış tevhidi, Na’t-ı Şâhensâh-ı Muşafâ başlıklı 8 beyitlik Hazret-i Peygambere yazdığı mesnevî nazım şeklinde na’tı,

2^a: Cevrî’nin *Der-Medh-i Çâr-Yâr-ı Güzîn* başlıklı 7 beyitlik dört halifeye yazdığı mesnevî nazım şeklinde methiyesi,

2^a: Cevrî’nin seçtiği Mesnevî’den 58 beyit ve bu seçmeyi yapma nedenini anlattığı *Der-Beyân-ı İntihâb-ı Meşnevî* başlıklı 24 beyitlik bir mesnevîsi,

2^b: Cevri’nin Sofu Mehmed Paşa’yı övdüğü *Der-Şenâ-yı Şâhib-i Reşâd* başlıklı 14 beyitlik mesnevîsi,

3^a: Cevri’nin *Der-Temennâ-yı Kabûl-i İ’tizâr* başlıklı 14 beyitlik, mütevazı bir şekilde Mesnevî şerhini yapmaya çalıştığını dile getirdiği mesnevîsi,

3^b-8^a: Cevri’nin Mesnevî’nin 22 beytine beşer beyit hâlinde terakib-bend nazım şekliyle yaptığı şerhleri,

8^a-8^b: Cevrî’nin 28 beyitlik tarih düşürdüğü kasidesi,

100 G. FİDAN "Konya Mevlana Müzesi 2095 Numarada Kayıtlı Mevlevilikle İlgili Bir Mecmuadan Hareketle Bâkî'nin Yayınlanmamış Bir Şiiri"

9^a-10^b: Günâhî Dede'nin 5 bendden oluşan terci-bendi,

10^b: Müellifi söylenmemiş Farsça 2 beyit, Abdurrahman Paşa ve Bâkî'nin beşer beyitlik birer gazelleri,

11^a: Şairi belli olmayan 1 rubai, Mesnevî'den 3 beyit ve birer beyitlik Türkçe çevirileri, Mesnevî ve Mevlâna'yla ilgili şairi belli olmayan 1 kıta,

17^a: Şairi belli olmayan 2 rubai,

18^a-18^b: Mesnevî'den seçilmiş 6 beyit, şairi belli olmayan Arapça 1 kıta, Lâmiî'nin 1 kıtasının tercümesi,

19^a: Şairi belli olmayan Farsça 1 kıta, Mesnevî'den seçilmiş 6 beyit,

19^b: Mesnevî'den seçilmiş 4 beyit, Monla Câmî ve Şeyh Sa'dî'den birer beyit ve şairi belli olmayan 3 Farsça beyit,

20^a: Farsça 1 müstezad,

20^b: Hazret-i Pîr başlıkları altında şairi belli olmayan 7 tane Farsça beyit, Şeyh Attâr'ın Farsça 1 beyti, Neşâtî'nin 1 kıtası ve Lisanî'nin 1 nazmı,

21^a: Âzâde Efendi ve Rahmî'nin beşer beyitlik gazelleri,

21^b: Nimetî Dede'nin 5 beyitlik gazeli, Şeyh Sadüddin'in Farsça 1 rubaisi ve Türkçe çevirisi,

22^a: Şairi belli olmayan Arapça 1 gazel ve Türkçe çevirisi, şairi belli olmayan Farsça 2 rubai ve Türkçe çevirileri,

22^b-23^a boş,

23^b-24^b: Sâkîb Dede'nin Mevlevîlik ve Mevlevîleri konu alan 45 beyitlik *Der-Medâyiğ-i Pâk-Bâzân-ı Mevlevî Kerremehümü'llâhu ilâ Yevmi'l-Ûyâm* başlıklı kaside nazım şekliyle yazılmış methiyesi,

24^b-26^b: Sâkıb Dede'nin 18 bendlik *Müseddes-i Belîğ Der-Şenâ-yı Meşnevî vü Mevlevî* başlıklı müseddesi,

27^a-29^a: Sâkıb Dede'nin *Müseddes-i Laîf Der-Şenâ-yı Mevlevî* başlıklı müseddesi,

29^a-29^b: Sâkıb Dede'nin 25 beyitlik *Der-Midhat-i Külâh-ı Velâyet-i Destgâh-ı Mevlevî* başlıklı kaside nazım şekliyle yazılmış methiyesi,

29^b-30^b: Sâkıb Dede'nin 36 beyitlik *Der-Vaşf-ı Hayrî'l-Bukâ'-i Mevleviyye ve Midhat-i Mevleviyân* başlıklı kaside nazım şekliyle yazılmış methiyesi,

30^b-31^a: Sâkıb Dede'nin 18 beyitlik *Ėazel-i Fahri ve Tahdişi* başlıklı gazeli,

31^b-32^a: Sâkıb Dede'nin 28 beyitlik *Fahriyyât ü Tahdişât* başlıklı kasidesi,

32^a-34^a: Sâkıb Dede'nin 18 bentlik *Müseddes-i Na't-ı Ėazret-i Sulţân-ı Dîvânî Ėuddise Sirruhu'n-nürânî* başlıklı 1 müseddesi,

34^b-35^b: Sâkıb Dede'nin 45 beyitlik *Niyâz-nâme be-Ėazret-i Celâli'd-dîn Argun Ėuddise Sirruhu'l-'Azîz* 1 kasidesi,

35^b-37^b: 58 beyitlik Sâkıb Dede'nin *Der-Midhat-i Mevlevî-hânehâ 'Ammeraha'llâhu Te'âlâ 'ale'd-devâm* başlıklı 1 kasidesi,

37^b-38^a: Sâkıb Dede'nin 18 beyitlik *Der-Vaşf-ı Hırka ve Kemer-i Fuķarâ-i Babu'llâhi Te'âlâ* başlıklı 1 kasidesi,

38^a-38^b: Sâkıb Dede'nin 25 beyitlik *Der-Midhat-i Hizmet-i Ekâ1-i Dîn-i Mübîn* başlıklı 1 kasidesi,

39^a-39^b: Sâkıb Dede'nin 27 beyitlik *Der-Vaşf-ı Nemed-i Dervîşân-ı Dil-rîşân* başlıklı 1 kasidesi,

39^b-40^b: Sâkıb Dede'nin 27 beyitlik *Der-Sitâyiş-i Bülbül-i 'Aşıkân Ney-i Hezâr-Destân* başlıklı 1 kasidesi,

40^b-41^a: Sâkîb Dede'nin 21 beyitlik *Der-Vaşf-ı Rebâb-ı Veleğî* başlıklı 1 kasidesi,

41^a-42^a: Sâkîb Dede'nin 37 beyitlik *Der-Vaşf-ı Kudûm-ı Mevlevî* başlıklı 1 kasidesi,

42^b-43^a: Sâkîb Dede'nin 22 beyitlik *Der-Midhat-i Deff-i Mevlevî* başlıklı 1 kasidesi,

43^a-44^a: Sâkîb Dede'nin 41 beyitlik *Kaşîde-i Tahdîsî vü Fahrî vü Şükri* başlıklı 1 kasidesi,

44^b-45^a: Sâkîb Dede'nin 31 beyitlik *Der-Medâyiğ-i Qalb-i Selîm Nevverahü'l-'Alîyyü'l-'Azîm* başlıklı 1 kasidesi,

45^b-46^a: Sâkîb Dede'nin 28 beyitlik *Der-Şenâ-yı Dervîşân* başlıklı 1 kasidesi,

46^b-47^a: Sâkîb Dede'nin 14 ve 19 beyitlik 2 gazeli,

47^b-50^a: Rıza'nın muhtelif beyit sayılarına sahip "yâ Resûla'llâh" redifli 12 gazeli,

50^b-51^a: Rıza'nın 27 beyitlik kasidesi,

51^b-57^a: Rıza'nın 7, 8 ve dokuzar beyitlik 4 gazeli, 12 ve 24 beyitlik "yâ Resula'llâh" redifli gazelleri, 2 kıtası ve muhtelif beyit sayılarında 8 gazeli

57^b-60^a: Samtî'nin 5 bendlik 2 terci-bendi, 4 gazeli,

60^a-62^a: Nâtıkî'nin 7 bendlik terci-bendi,

62^a: Rusûhî'nin 7 beyitlik gazeli,

62^b-63^a: Ulvî'nin 5 bendlik terci-bendi,

63^a-63^b: Sadrî'nin 5 bendlik terci-bendi,

63^b-64^a: Âlî'nin 5 bendlik terci-bendi,

64a-64b: Ulvî'nin 5 bendlik müseddesi,

65a: Husrev'in 5 beyitlik gazeli,

65a-66b: Rûşenî'nin 7 bendlik terci-bendi,

67a boş,

67b-69a: Senâî'nin 5 bendlik terci-bendi,

69a-70a: Azbî'nin 5 bendlik naziresi terci-bendi, şairi belli olmayan 1 mısra,

70b-73a: Râmiz'in 14 bendlik 5 terci-bendi, 18 beyitlik kaside nazım şekliyle yazılmış methiyesi,

75b-77a boş,

77b-80b: Rıza'nın muhtelif beyitlerde 10 gazeli, 1 kıtası,

80b: Gafûrî'nin 5 beyitlik gazeli,

81a: Bâkî'nin 5 beyitlik gazeli, Belîğ'in 8 beyitlik gazeli,

81b: Şairi belli olmayan 1 kıta, Azbî Efendi ve Fuzûlî'nin 5 beyitlik birer gazeli,

82a: Şairi belli olmayan 3 Türkçe 1 Farsça Kıta, 1 Türkçe müfred,

82b-83a: Aşkî'nin 7 beyitlik 2, 5 beyitlik 1 gazeli,

83a: Urfî, Sâib ve Câmî'den Farsça beyitler,

84a: Şairi belli olmayan 10 beyitlik 1 gazel, Farsça 4 beyit,

85a-85b: Aşkî'nin beşer beyitlik 3 gazeli, Şehdî'nin 5 beyitlik 1 gazeli,

87a: Mevlana Yusuf ve Hâfız-ı Şirâzi'nin Farsça beyitleri, Destûr-ı Pîr başlıklı 6 beyitlik 1 gazel, şairi belli olmayan Farsça 1 rubai,

87^b-92^a: *Merğübü'l-ḳulüb* adlı 1 giriş ve 10 alt bölümden oluşan Mevlevîliğin erkânını anlatan toplam 136 beyitlik Farsça 1 manzume,

92^a-93^a: *Li-muḥarririhî'l-faḳîr* başlıklı Keşfî mahlaslı 1 şaire ait 40 beyitlik Farsça 1 kaside, "Pür-nokta" başlıklı Türkçe 1 beyit, "Bî-nokta" başlıklı Farsça 1 kıta,

93^b: *Ġazel-i Muḥammed-i Şîrîn-i Mağribî* başlıklı 7 beyitlik Farsça 1 gazel, Lâmiî'nin 9 beyitlik naziresi,

94^a: Lâmiî'nin *Ḳaṣîde-i Lâmi'î Der-Âḫîr-i Terceme-i Nefelâḫ* başlıklı 13 beyitlik kasidesi, Rahmî'nin 1 beyti, şairi belli olmayan Farsça 1 rubai,

94^b: Sâfî Çelebi'nin 5 beyitlik 1 gazeli, Alî'ye 5 beyitlik 1 naziresi, şairi belli olmayan Türkçe 1 beyit, Rahmî'nin 1 müfredi, Urfî-i Şirazî'nin Farsça 1 rubaisi,

95^a: Bağdadlı Rûhî'nin 7 beyitlik 1 gazeli, Şeyh Sâkîb-ı Mevlevî'nin 6 beyitlik 1 lügazı, şairi belli olmayan 2 Türkçe beyit,

95^b: Nâbî'nin 13 beyitlik lügazı, şairi belli olmayan 1 beyit,

96^a: Semâ'î'nin *Ḳaṣîde-i Ḥazret-i Sulṫân Semâ'î* başlıklı 20 beyitlik 1 kasidesi,

96^b: Fazlî'nin 5 beyitlik gazeli, şairi belli olmayan 2 Farsça 3 Türkçe beyit,

97^a: Şairi belli olmayan Farsça 1 beyit ve 1 kıta, Türkçe 1 kıta, Câmî'nin Farsça 1 beyti,

97^b: Nâdirî'nin 7 beyitlik 1 gazeli, Seyyid Nimet'in Farsça 1 nazmı,

98^a: Nâdirî'nin 5 beyitlik 1 gazeli,

98^b: Bihîştî ve Müdâmî'nin beşer beyitlik gazelleri,

99a: 9 beyitlik kaside nazım şekliyle yazılmış şairi belli olmayan 1 tarih, Halil Efendi'nin 1 kıtası,

99b: şairi belli olmayan Farsça 1 kıta ve Türkçe tercümesi, Türkçe 1 kıta, Farsça ve Türkçe birer müfred,

100a: Fehîm'in 7 beyitlik 1 gazeli, Hâfız-ı şirâzî'nin Farsça 1 beyiti ve Farsça 1 kıta,

100b-101b: şairi belli olmayan 4 tane müfred, 4 Farsça 1 Türkçe beyit, Arapça 1 lügaz,

102a: Yahyâ'nın 5 bendlik tahmisi,

102b-103a: Esîrî'nin terkeb-bend nazım şekliyle yazılmış 5 bendlik bahariyyesi, şairi belli olmayan 9 Farsça 1 Türkçe beyit,

103b-104a: Sipâhî'nin terkeb-bend nazım şekliyle yazılmış 5 bendlik naziresi, Hâfız'ın Farsça 1 beyti, şairi belli olmayan 2 Türkçe 1 Farsça beyit, Arapça 4 beyitlik 1 gazel, Türkçe 1 rubai,

104b: Cemâlî'nin 9 beyitlik kaside nazım şekliyle yazılmış 1 münacatı, şairi belli olmayan Türkçe ve Farsça ikişer müfred,

105a: şairi belli olmayan 5 bendlik terci-bend,

105b-106a: Korkusuz Abdal'ın *Müseddes-i Melîh Be-'ibâret* başlıklı 9 bendlik müseddesi,

106b: şairi belli olmayan Türkçe 1 kıta, Farsça 1 nazm

Görüldüğü üzere bu mecmuada şeyh Attâr (ö. 1239), Monla Câmî (XVI. yy.), Hâfız-ı şirâzi (ö. 1389), Urfî-i şirâzi (XVI. yy.) gibi ünlü İran şairlerinin yanı sıra Cevrî (ö. 1654), Günâhî Dede (ö. 1669-70), Abdurrahman Paşa (?), Bâkî (ö. 1600), Lâmi'î (ö. 1532), şeyh Sa'id (ö. 1727-28), Neşâtî (ö. 1674), Lisânî (ö. 1619-20), Âzâde Efendi (?), Rahmî (ö. 1568), Ni'metî Dede (ö. 1650), Sâkîb Dede (ö. 1735), Rızâ (XVII. yy.), Samtî (1630-31), Nâtîkî (ö. 1717), Rusûhî (ö. 1631-32), Ulvî (ö. 1575), Sadrî (?), Husrev (?), Rûşenî (?), Senâî (ö. 1543), Azbî (?),

Râmiz (XVIII. yy.), Gafûrî (ö. 1667), Belîğ (ö. 1729), Fuzûlî (ö. 1555-56), Aşkî (XV. yy.), Sâib (ö. 1676-77), Mevlânâ (ö. 1273), Yûsuf (ö. 1546), Keşfî (XVI. yy.), Safî Çelebi (1744-45), Bağdadlı Rûhî (ö. 1605), Fazlî (ö. 1574-75), Semâ'î (ö. 1586), Nâdirî (ö. 1627), Bihiştî (ö. 1571), Müdâmî (ö. 1605), Halil Efendi (XVII. yy.), Fehîm (ö. 1647), Esîrî (?), Sipâhî (ö. 1651-52), Cemâlî (ö. 1583) gibi Türk şairlerinin de şiirlerine yer verilmiştir. Çoğu XV-XVIII. yüzyılda yaşamış olan bu Türk şairlerin şiirlerinin büyük bir kısmı Mevlevîlikle ilgili dîni-tasavvufî şiirlerdir.

Mecmualar yazıldıkları devirler hakkında karanlıkta kalmış, bugün bilmediğimiz tarihî ve sosyal olayları, o devrin toplumsal yapısı hakkındaki kimi bilgileri bize sunabilir. Bunun yanı sıra mecmuaların önemli bir yönü de divan sahibi pek çok şairin kıyıda köşede kalmış, bir şekilde divanında yer almamış şiirlerini barındırmaktır. Öyle ki "mecmualardaki bazı şiirler, müelliflerine ait yayımlanmış divanlarda dahi bulunmamaktadır. Neşredilmiş divanlarda bulunmayan kısımlar bazen bir gazel, bir kaside vb. olabildiği gibi bazen de bir manzumenin tek bir beyti şeklinde ortaya çıkmaktadır".¹⁰ Elimizdeki mecmuada da Bâkî'nin (ö. 1600) henüz yayımlanmamış bir şiiri vardır. XVI. yüzyılın meşhur şairi Bâkî'nin mevcut basılı divanında¹¹ bulunmayan bu şiiri mecmuada şöyle yer alır¹²:

¹⁰ Ozan Yılmaz, "Metin Tesisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numarada Kayıtlı Mecmua ve Muhtevası", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, Güz 2008, İstanbul, s. 256.

¹¹ Bk. Sabahattin Küçük. (1994). *Bâkî Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

¹² Bu şiir, Ozan Yılmaz'ın "Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numarada Kayıtlı Mecmua ve Muhtevası" isimli çalışmasında söz konusu mecmuanın 25^a varışında Bâkî'nin diğer şiirleri arasında yer almaktadır. Söz konusu çalışmada bu şiirin ilk musrası "Şehâ gördüm cemâlünde senin bu dört şehri iyân" şeklinde geçmektedir. (bk. *a.g.m.*, s. 273).

Bâkî*Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*

1. Şehâ gördüm cemâlünde senün dört nesne yazılmış
Biri aydur biri gündür biri zühre biri rıdvân

Bu dört nesneyi beñzetdüm senün a'lâ cemâlüne
Biri sünbül biri nergis biri lâle biri mercân
3. Bu dört nesne saña Hâkdan 'ağadur ey gül-i ra'nâ
Biri hüsnün biri hulkuñ biri vaşfuñ biri hübân

Saña yavuz şananlara bu dört nesne ğarîm olsun
Biri İncîl biri Tevrât biri Zebûr biri Furqân
5. Bu **Bâkî** bendeñi şâhum bu dört nesneden esürge
Biri hasret biri fûrkat biri 'uzlet biri hicrân

Görüldüğü gibi mecmualar içerisinde manzum ve mensur birçok metin yer almakta ve bu metinler muhtevaları bakımından gerek edebiyat tarihimiz gerekse kültür tarihimiz açısından önemli ürünler sayılmaktadır. Oluştukları dönemin sosyal hayatı ve sanat anlayışına ışık tutan bu yazma eserler, aynı zamanda, incelediğimiz bu mecmuada karşımıza çıkan Bâkî'nin şiiri gibi, basılı divanlarda yer almayan şiirlerin tespit edilmesi açısından tenkitli metin çalışmalarına katkı sağlayacaktır. Bâkî'nin şiiri gibi saklı kalmış daha pek çok şiir buldukları mecmua sayfalarında kendilerini ortaya çıkaracak araştırmacıları beklemektedir.

KAYNAKÇA

- ARI, Ahmet, *Mevlevilikte Bir Hanedanlık Kurucusu Sâkîb Dede ve Dîvânı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Mevlâna Müzesi Yazmalar Kataloğu*, 2 cilt, MEB Yay., Ankara, 1971.
- KUT, Günay, "Mecmu'a", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (Devirler, İsimler, Eserler, Terimler)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1986.

108 G. FİDAN “Konya Mevlana Müzesi 2095 Numarada Kayıtlı Mevlevilikle İlgili Bir Mecmuadan Hareketle Bâkî'nin Yayınlanmamış Bir Şiiri”

KÖKSAL, M. Fatih, *Sana Benzer Güzel Olmaz: Divan Şiirinde Nazire*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.

KÜÇÜK, Sebahattin, *Bâkî Divanı*, TDK Yayınları, Ankara, 1994.

LEVEND, Ağâh S., *Türk Edebiyatı Tarihi*. c. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984.

Mecmu'a-i Eş'ar, Konya Mevlâna Müzesi Kütüphanesi 2095.

ÖZTÜRK-FİDAN, Gülşah Gaye, *Mevlânâ Müzesinde Bulunan Bir Mevlevî Şiirleri Mecmu'ası (Mecmû'a-i Eş'âr)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep, 2006.

YILMAZ, Ozan, “Metin Tesisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numarada Kayıtlı Mecmua ve Muhtevası”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, İstanbul, Güz 2008, s. 255-280.

BAKİ'S UNEDITED ONE POEM BY VIRTUE OF THE MEVLEVİAN POEM COLLECTION
REGISTERED KONYA MEVLANA MUSEUM NUMBER 2095

ABSTRACT

Poem collections are important sources for literature history because they contain classical poem samples. These collections gather admirable poems of poetries who lived same or difference periods. However, there are poem collections which collected verse pieces belonging to marked category or subject. The collection in Konya Mevlana Museum number 2095 is among these type collections because it gathers Mevlevian poetries and poems. In this article, the content of this collection is introduced and Baki's one poem, who is a known classical Turkish poetry of the 16th century, which is not available in the Baki's edited divan text is edited by virtue of this collection.

Key Words

Classical Turkish Poetry, poem collections, Mevlevian, Bâkî

DİVAN ŞİİRİNDE MEYVE REDİFLİ GAZELLER

M. Nejat SEFERCİOĞLU*

ÖZET

Divan Şairi çevresinde gördüğü, kullandığı ve bilgi alanı içinde bulunan her Şeyle yakından ilgilenmiş, onları çok iyi gözlemlemiş, hayal ve sanat gücü ile yoğurarak divan Őiri anlayışına uygun biçimde ifade etmiştir. Divan Şiirinde meyve redifli gazeller de bu ilginin bir başka örneğidir. Bu çalışmada tarama imkânı bulunan seksenden fazla divanda tespit edilen 1 “Şeftâlû”, 2 “turunc” 2 “elma”, 1 “narenc” ve 1 “çekirdeği” redifli toplam 7 gazel üzerinde durulmuş ve bu gazeller değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Divan edebiyatı, meyve redifli gazeller, Cinânî, Taşlıcalı Yahyâ, Revânî, Zâtî, Kadı Burhâneddin, Mesîhî.

I. Giriş

Divan Şiirinin gerçek hayatla yakından ilgisi olduğu ve hayatın her safhasına ait göze çarpan unsurların, bu Şiirin ilgi alanı içinde bulunduğu, yapılan birçok ciddi tahlil ve Şerh çalışmasıyla ortaya konmuş bulunmaktadır.¹ Divan Şiirine kaynaklık eden malzemenin *Kur’ân-ı Kerîm*’den hadislerle, peygamber kıssalarından evliya menkıbelerine; *Şeh-nâme*’den tasavvufa ve Şairin yakın çevresindeki yerli malzemeye kadar çok geniş bir yelpazeye yayılmış olması, bu Şiirin zengin bir bilgi ve kültür hazinesine kavuşmasına sebep olmuştur. Bu yüzden, biz bugün Divan Şiirini kolay anlayamayışımızı her ne kadar onun Arapça ve Farsça kelime, bazen de kurallarla yüklü Osmanlıca adını verdiğimiz ifade Őeklinden kaynaklandığını düşünüyorsak da, asıl zorluk divan Şiirinin sahip olduğu bu kültür

* Doç. Dr., Girne Amerikan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitim Bölümü (msefercioglu@gau.edu.tr).

¹ M. N. Sefercioğlu, *Nev’î Divanı’nın Tahlili*, s. vii-viii; Ü. Aslan, “Klâsik Türk Edebiyatında Tahlil Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, sy. 10, s. 77-94.

zenginliğine olan yabancılığımızla ilgilidir. Bundan dolayı baş edemediğimiz yerde, onu değersiz ve ilgilenmeye lâyık görmeyip reddederek ondan kolayca kurtulma yolunu tercih ediyoruz. Hâlbuki tam tersini yaparak, onun bu dil ve kültür zenginliğine talip olup biraz gayret sarf ederek yorulma zahmetine girsek, divan şiirinin bize ne doyumsuz güzellikler sunduğunu görürüz. Bu konu tek başına ayrı bir seminer konusu olmaya lâyıktır ve mutlaka geniş çerçeveli bir seminerde ele alınmalıdır.

Divan şairi çevresinde gördüğü, kullandığı ve bilgi alanı içinde bulunan her şeyle yakından ilgilenmiş, onları çok iyi gözlemlemiş, hayal ve sanatkârlık gücü ile yoğurarak divan şiirinin sanat anlayışına uygun biçimde ifade etmiştir. Türk insanının kıvrak zekâsından, Türk dilinin zengin mecazlar manzumesinden yararlanarak çok değişik ve orijinal mazmunlarla süslemiştir. Bu makalenin konusu olan "Divan Şiirinde Meyve Redifli Gazeller" de bu ilginin bir başka örneğini teşkil etmektedir. Bu çalışmada tarama imkânını bulduğumuz seksenden fazla divanda karşımıza çıkan 1 "şeftâlû", 2 "turunc" 2 "elma", 1 "narenc" ve 1 meyve çekirdekleriyle ilgili "çekirdeği" redifli toplam 7 gazel üzerinde duracak ve bu gazelleri değerlendirmeğe çalışacağız.²

II. Meyve Redifli Gazeller

Redifli manzumelerin diğer manzumelere nazaran ayrı bir özelliği vardır. Bu manzumelerde redif olarak seçilen kelime her beyitte bütün anlamı, bir mıknaatsın demir zerrelere kendisine çektiği gibi, kendisine yöneltir, bu konumuyla anlamın mihrini teşkil eder. Ayrıca redif kelimenin değişik anlamlarını kastederek kullanan şairler, şiirlerini çok daha ilgi çekici bir anlam zenginliğine kavuştururlar. Her edebî metinde mevcut olan anlam bütünlüğü, redifli manzumelerde daha kuvvetle hissedilir. Taradığımız divanlarda 3 meyveye ait 6 meyve redifli gazelin karşımıza çıkması, meyve adlarının divan şairleri tarafından redif olarak kullanılması

² Kütahyalı Rahîmî'nin "Vişne" redifli bir gazeli de vardır. Bu şiiri ayrıca değerlendireceğiz, gazel için bk. A. Mermer, *Kütahyalı Rahîmî ve Divanı*, G.282, s. 309.

konusunda pek fazla ilgi çekici olmadığı tespitine sebep olabilir. Ancak bu kadar az manzumeyle de olsa alâkadar olmaları, onların çevrelerindeki her unsurla ilgilendiklerinin ve şiire yansıtacak güzellikler bulabildiklerinin bir delili sayılmalıdır. Kaldı ki değişik manzumelerin içinde birçok meyve adları, redif olarak kullanılsalar bile çok güzel ve değişik benzetmelere konu edilmiştir. Bu da divan şairinin yakın çevresiyle ve gerçek hayatla ilgisini gösteren kuvvetli bir delil olarak değerlendirilebilir.

16. yüzyılda yaşamış olan Cinânî'nin "turunc" redifli gazeli sekiz,³ Taşlıcalı Yahyâ'nın aynı redifli gazeli⁴ ise beş beyitten meydana gelmiştir. Revânî'ye ait "narenc" redifli gazeli⁵ beş beyit, Zâtî'nin "şeftâlû" redifli gazeli ise on beyittir.⁶ 14. yüzyıl şairlerinden Kadı Burhâneddin'in "almasıyle" ve "alma direm" redifli gezelleri⁷ ise beş ve altı beyitten ibarettir. Bu gazellerin matla beyitleri yoktur. Yine 15-16. yüzyılda yaşamış olan Priştineli Mesîhî'ye ait "çekirdeği" redifli gazeli de beş beyitten⁸ meydana gelmiştir. Ömer Özkan tarafından hazırlanan ve henüz yayınlanmamış bir çalışmada karşımıza çıkan "alma" redifli beş beyitlik gazeli,⁹ metnindeki tereddütler sebebiyle şimdilik değerlendirmeye alınmamıştır. İki şairde karşımıza çıkan "turunc" ve "elma" redifli gazeller, şairlerin bu meyvelere daha fazla ilgi gösterdiklerinin ve daha fazla benzetmeye konu olabilecek özellik bulduklarının bir işareti sayılabilir.

Turunc; portakalı andıran, meyveleri olgunlaştıkça kırmızımımsı bir renk alan, yuvarlak irice bir meyvedir.¹⁰ Turunc, daha sıcak olan

³ C. Okuyucu, *Cinânî Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni*, G.19, s. 472-473.

⁴ M. Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey Divanı*, G.40, s. 305-306.

⁵ M. Kalpaklı, *Revânî Divanı*, G.35.

⁶ M. Çavuşoğlu-M. A. Tanyeri, *Zâtî Divanı*, G.1230, s. 143-144.

⁷ M. Ergin, *Kadı Burhâneddin Divanı*, G.236, 237; s. 94.

⁸ M. Mengi, *Mesîhî Divanı*, G.285, s. 300.

⁹ Ö. Özkan, *Eskizağralı Handî ve Divançesi*.

¹⁰ "Turuncun hoş kokulu beyaz çiçekleri vardır. Portakalı andıran meyveleri genellikle olgunlaştıkça kırmızımımsı bir renk alır. Eti acımsı ekşi lezzetlidir. Turunc eskiden portakalla karıştırılarak tek bir tür gibi sınıflandırılmıştır. Oysa portakaldan meyvesinin acımsı tadıyla olduğu kadar geniş kanatlı yaprak sapsarı ve olgunlaştıkça boşalan meyve özüyle de kolayca ayırt edilir..."

Akdeniz ikliminde yetişmesi, o devirdeki ulaşım ve saklama şartlarının zorluğu, ülkenin her noktasına kolayca ulaşamaması, ulaştığı bölgelerde de az bulunması ve fiyatının fazlalığı sebebiyle herkesin tadamadığı bir meyvedir. Yeşilden sarı ve kırmızımsıya değişen rengi, yuvarlak şekli, tadı ve meyvesinin beslenme bakımından taşıdığı önem, bu ilginin önemli sebepleri arasında sayılabilir. Bu özellikleriyle beyitlerde değişik benzetmelere konu edilir.

Cinânî "Turunc" redifli gazeline, "Turunç, sevgilinin saçının çevgânının gamına esir olup, bu şekilde sevgilinin mahallesine varmak ister" şeklinde nesre çevirebileceğimiz:

*Esîr olup gam-ı çevgân-ı zülf-i yâre turunc
Diler bu şekl ile kûy-ı nigâra vara turunc*

matla' beytiyle başlar. Şair bu beytini yazarken zamanında ucu kıvrık bir sopa ve bir topla oynanan "gûy u çevgân"¹¹ adlı oyundan yararlanmıştı. Divan şiirinde sık sık karşımıza çıkan bu oyunda genellikle topa vurmaya yarayan ucu kıvrık sopa sevgiliye ait saç, sevgilinin eziyeti, âşığa verdiği gam gibi unsurlara; top da kaderin önünde yuvarlanıp giden ve "bî-ser ü pâ" yani şaşkın, sersem olarak nitelenen, bu hâliyle, oradan oraya fırlatılan âşık veya âşığın başına benzetilir. Cinânî'nin bu matla beytinde de sevgilinin kıvrımlı zülfünün gamı çevgâna benzetilmiştir. Ona gönül bağlayan ve beyitte esir olarak ifade edilen âşık da, çektiği aşk ıstırabı ve sıkıntılarla bükülmüş, iki kat olmuş bedeniyle adeta bir top gibi hayal edilmiştir. Âşık, bedeninin şekli ve sararmış teni sebebiyle turunca benzetilmiştir. Âşığın maksadı bir yolunu bulup sevgiliyle beraber olmak, onun mahallesinde bulunmaktır. Cinânî'ye göre sevgilinin mahallesine ulaşmanın tek yolu, top olup sevgilinin saçının gamının

Turunç hoş olmayan tadı nedeniyle taze meyve olarak yenilemediğinden en çok marmelat, reçel ve şerbet yapımında kullanılır. Turunç çiçeklerinden ve yapraklarından parfüm sanayinde ve eczacılıkta koku verici olarak kullanılan hoş kokulu uçucu bir yağ çıkartılır." *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, XXI, 238.

¹¹ İ. Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, I, 366.

çevgânına muhatap olmak, yani onun gamını çekmek, aşkının sıkıntılarına katlanmaktır. Şairin, sevgilinin kıvrımlı zülfü ile çevgân ve top ile turunç arasındaki gözleme dayanan şekil benzerliğinden yola çıktığı açıktır.

Şair, “Turunç, ortaya çıkan bütün varlığını hevâ (aşk) ile çürütür (yok eder; bu sebeple), bu diyara oturmaya (yerleşmeye) gelmezse bunda şaşılacak ne var?” diye sorduğu:

*Hevâ ile çürüdür hâsılın anup bitmez
N’ola ikâmete gelmezse bu diyâra turunc*

şeklindeki beytinde, “hevâ” kelimesinin teneffüs ettiğimiz hava, iklim, heves ve aşk anlamlarıyla oynamaktadır. Turuncun bilhassa sıcak iklimlerde yetişen bir meyve olması ve şairin yaşadığı bölgedeki gibi sert bir iklimde yetişmesinin imkânsızlığı, turuncun teşhis sanatıyla, bu diyara yerleşmeye gelmeyen bir insana benzetilmesine sebep olmuştur. “Meyvesini hevâ ile çürütür.” ifadesinden de onun âşık biri olduğu neticesi çıkartılabilir. Bu sebeple turunç ömrünü aşk ile çürüten ve bir yerde karar etmeyen, ancak hevâsı uygun olmayan, yani aşkın olmadığı yerde de yaşayamayan bir âşık olarak hayal edilmektedir.

Cinânî:

*Çemende Hızır gibi bahr ü ber müsafiridir
İder hemîşe heves geşt ile güzâra turunc*

dediği ve “Turunç, çemende Hızır gibi denizlerin ve karaların misafiridir ve daima dolaşmaya heves eder.” şeklinde nesirleştirebileceğimiz üçüncü beytinde ise turuncu ölümsüzlük suyunu bulup içen Hızır’a benzetilir. Hızır’ın, ab-ı hayat, ab-ı hayvan, ab-ı zindeğî ve bengisu gibi adlarla andığımız ölümsüzlük suyunu bulup içtiği için bu dünyada ölümsüzlüğe kavuştuğuna, karada ve

bilhassa denizde sıkıntıya düşenlere yardım ettiğine inanılır.¹² "Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez" atasözü de bu inanışın bir ifadesidir. Beyitte turuncun Hızır'a benzetilip "misafir" olarak nitelendirilmesi, onun sadece yetiştirildiği bölgelerde kalmayıp her tarafa ulaşan ve itibar gören bir meyve olmasından kaynaklanmaktadır. Bir narenciye çeşidi olan turuncun, şairin yaşadığı yüzyılın şartları da göz önünde tutularak Hızır gibi hastaların yardımına koştuğu hayali pek de yadırganamaz. Kaldı ki tıbbın, şairin yaşadığı devre göre çok ilerleme kaydettiği ve hayat şartlarının çok daha kolaylaştığı zamanımızda bile limon, portakal, greyfurt ve bilhassa turunç gibi meyvelerden medet umuluyor olması, Cinânî'nin bu benzetmeyi şiirine malzeme yapmaktaki haklılığını destekler niteliktedir. Halk tababetinin daha çok ilgi gösterdiği turunçgillerin ihtiva ettikleri C vitamini sebebiyle insan sağlığı ile ilgili, bilhassa nezle ve grip gibi rahatsızlıkları önleyici özelliklere sahip olduğu düşünülürse bu ifadelerin sadece hayalden ibaret olmadığı da söylenebilir.

Cinânî, gazelinin dördüncü beytinde turuncun yanında bir başka meyveye, elmaya da yer verir. "Turunç, sevgilinin çifte gerdanının hayali ile, bu gönül çocuğunun ağlayıp inlediğini görünce, (ona) bazen elma bazen turunç sunar." dediği,

*Hayal-i gabgab-ı dil-dâr nâlesin göricek
Sunar bu tıfl-ı dile ara sîb ara turunc*

şeklindeki beytinde, kolayca kandırılabilmesi sebebiyle gönlü bir çocuğa, sevgilinin çifte gerdanını da şekil, renk, lezzet ve güzellik bakımından turunç ve elmaya benzetir. Gabgab "çene altı, çifte gerdan" anlamına gelir. Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn* adlı mesnevisinde Leylâ'nın benzersiz güzelliğini tasvir için yazdığı ve "Latif bir şimşad olan boyuna, çenesinin elması ve çene altı turuncu birleşince" dediği,

¹² A. S. Levend, *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler –Mazmunlar ve Meşhumlar)*, s. 119.; İ. Pala, *a.g.e.*, I, 438-440; C. Kurnaz, *Ahmet Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, s. 204.

*şimşâd-ı latîfine mürekkeb
Sîb-i zenah u turunc u gabgab*

şeklindeki beytinde¹³ elma-çene, turunç-gabgab ilgisini kurarken, çene ile gabgabı ayrı meyvelerle ifade etmektedir. Buna dayanarak Cinânî'nin "Sevgili, gönül çocuğuna bazen elmaya benzeyen çenesini, bazen turunca benzeyen gerdanın sunar" demek istediği de düşünülebilir.

Elma; boyutları, biçimleri ve renkleri çeşidine ve çevre özelliklerine göre değişen, genellikle yuvarlak, sarı, kırmızı ve yeşil renkli bir meyvedir.¹⁴ Gönül-çocuk ilgisi, Divan şiirinin çok kullandığı benzetmelerden biridir. Gördüğü her şeye hemen kapılması, bir yetişkin gibi mantığıyla değil daha çok duygularıyla hareket etmesi, başına gelecekleri önceden kestirememesi, kolayca kandırılabilmesi ve kandırılıp kapıldıktan sonra da kendisini kolayca kurtaramaması, güçsüzlüğü ve âcizliği gibi özellikleriyle gönül bir çocuktur. Beyitte bu özelliklere sahip gönül çocuğunun kapıldığı şey ise sevgilinin elmaya ve turunca benzeyen çifte gerdanının hayalidir. Çocukların bu meyvelere gösterdiği düşkünlük şairin gözlemlerine dayanarak beytine aktardığı unsurlar arasında dikkat çekmelidir.

Şairin, "Turunç, aşk ateş-i ile beslendiği için zamanın cevrine çok dayanamaz." dediği:

*Egerçi âteş-i ışk ile oldı perverde
İnen dahi döyemez cev-i rûzigâra turunc*

¹³ H. Ayan, *Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn*, s. 88.

¹⁴ "Elmanın, şemsiye şeklinde salkımlar oluşturan bayaz-karmen çiçekleri vardır... Meyvelerin boyutları, biçimleri ve renkleri çeşide ve çevresel özelliklere bağlı olarak değişiklik gösterirse de, elmalar genellikle yuvarlak, 50-100 mm çapında ve kırmızı, sarı ya da yeşil renklidir... Şekerce zengin bir meyve olan elma, ayrıca A ve C vitaminleri ile tanen içerir. En çok taze meyve olarak yenen elmadan sirke, şarap, meyve suyu yapılır; reçel, konserve ve komposto olarak tüketilir; ayrıca pasta ve yemeklerde kullanılır." *Ana Britannica*, VIII, 140.

şeklindeki beytinde turunç, aşk ateşiyle yanıp kavrulan, yani olgunlaşan bir âşık olarak hayal edilmektedir. Zamanın cevrine fazla tahammül edememesinin sebebi de budur. Dünya nimetleriyle ilgisini kesen âşık için bu dünyada geçirilen ömür bu dünyanın kendisine sunduğu eziyetten, dertten başka bir şey değildir. Şair de aşk ateşiyle beslenen bir âşık gibi hayal ettiği turuncun kısa sürede çürüyen bir meyve olması özelliğinden dolayı, zamanın eziyetlerine uzun süre dayanamayacağını ifade etmektedir.

*Yanıklarıyla ten-i zerdi yâra arz itdüm
O âşıkam ki yakup arz ider nigâra turunc*

şeklindeki altıncı beyitte "Ben, sevgiliye yaktığı turuncu sunan bir âşığım; (çünkü), sararmış tenimi yanıklarıyla sevgiliye arz ettim." diyen Cinânî, önceki beyitte olduğu gibi turunçla âşık arasında ilgi kurmaktadır. Turunç sarı rengi sebebiyle âşığın aşk ıstırapıyla sararıp solmuş tenine benzetilir. Âşığın yakıp sevgiliyi sunduğu turunç kendi vücudu, üzerindeki yanık izleri de vücudundaki aşk yaraları, yani dağlardır. Bu beyit bize ucu yakılıp sevgiliye gönderilen ve "Senin için yanıp tutuşuyorum." mesajını ileten mektup veya mendilleri hatırlattı. Bu beyitte de âşığın yakıp sevgiliye gönderdiği turunç ile "Senin aşkın yüzünden sararıp soldum, aşkın ateşiyle yanıp yakılmaktayım." mesajını iletmek istediği söylenebilir.

Cinânî'nin "Turunç, bazen tarikata uygun olarak yeşil elbise ile gelip hâl lisanı ile özür dilemeye kasteder." dediği:

*Tarîkat üzre gelüp berg-i sebz ile gahî
Lisân-ı hâl ile kâsd eyler i'tizâra turunc*

şeklindeki beytinde turunç, henüz sararıp olgunlaşmamış yeşil hâliyle ve yeşil yaprağı ile benzetmeye konu edilmektedir. Bu hâliyle turunç, henüz yeteri kadar olgunlaşmamış, çıktığı yolda yaptığı hataların farkında ve bu sebeple özür dileyerek hatalarını düzeltme gayreti içinde olan bir sâlik gibi düşünülmüştür. Onun bu tavrı zamanla olgunlaşacağına bir işareti olarak kabul edilebilir.

şair, turunç redifli gazelini, zamanı bir soyguncuya, turuncu da narenci (turunç renkli) elbisesi zaman haramisince el konulan bir mazluma benzeterek: "Ey Cinânî! Turunç bu rüzgâra (zamana) ne yaptı bilmiyorum. Rüzgâr (zaman) yol kesen haydutlar gibi (onun) narenc renkli elbisesini soyar." dediği:

*Harâmîler gibi narencî câmesini soyar
Cinânî n'eyledi bilsem bu rûzgâra turunc*

mahlas beytiyle tamamlar. Zaman ya da devir anlamlarına da gelen "rüzgâr" kelimesiyle oynayan şair, zamanın insandan alıp götürdüklerini göz önünde tutarak onu bir haramiye benzetir. Mevsimlerin değişmesi, yani zamanın geçmesi tabiatta değişikliklere sebep olur. Ağaçların önemli bir kısmı, bilhassa meyve veren ağaçların yaprakları sonbaharda önce sararır, sonra da dökülür. Tıpkı elbiseleri hırsızlar tarafından çalınıp çıplak bırakılmış insanlara benzerler. Cinânî de bu gerçekten hareket ederek, ağaç yapraklarını elbiseye, yaprakları dökülmüş turunç ağacını hırsızlar tarafından elbiseleri çalınmış çıplak bir insana, yaprakların dökülmesine sebep olan rüzgârı da hem yel hem zaman anlamlarıyla kullanarak haramiye benzetmiştir. Turuncun olgunlaştığı zaman kabukları soyularak yenilen bir meyve olması göz önünde tutulursa zaman hırsızının yağmaladığı, soyduğu elbisenin turuncun soyulan narenci, yani turunç renkli kabuğu olarak düşünülmesi de mümkündür. Tamamen gözleme dayanan, teşbih ve teşhis sanatlarıyla bir dantel gibi örülen bu beyit, Divan şiirinin gerçek meclisinin tam ortasına bağdaş kurup oturduğunun güzel bir delili sayılabilir.

xxx

XVI. yüzyılın yeniçeri şairlerinden Taşlıcalı Yahyâ'nın "Turunc" redifli gazeli "Turunç, dünya gül bahçesine süs ve güzellik verir; çemende her turunç gökyüzündeki bir yıldıza döndü." dediği:

*Gülşen-i dünyâya virür zînet ü zâver turunc
Gök yüzünde encüme döndi çemende her turunc*

şeklindeki matla' beytiyle başlar. Taşlıcalı Yahyâ'nın bu beytinde turunç, bir gül bahçesine benzetilen dünyayı süsleyen, ona değer ve güzellik kazandıran bir meyve olarak ele alınmaktadır. Burada sadece meyvenin değil bir bütün olarak turunç ağacının kast edildiği açıktır. Beytin ikinci mısraında kastedilen ve gökyüzündeki yıldızlara benzetilen ise doğrudan doğruya şekil ve renk benzerliği ve sayılarının çokluğu sebebiyle turunç meyvesidir. Bu hayalde turunç meyvelerinin, gökteki yıldızlar gibi ağaçta asılı bulunmaları da önemli bir gözlemdir.

Şairin, "O gül gibi yüksek derecede ve devlettedir; ay ile güneş, onun sohbet (meclisinde) iki güzel ve taze turunçtur." dediği:

*Gül gibi rif'atde ol izzetde ol devletde ol
Ay ile gün sohbetinde iki zîbâ ter turunc*

şeklindeki hüsn-i matlaında turunç gül, ay ve güneş benzetilmektedir. Turuncun güle benzetilmesinde gül gibi her yerde itibar gören bir meyve olması ön plâna çıkarken, ay ve güneş benzetilmesinde ise daha çok renk ve şekil benzerliği dikkat çekicidir.

Taşlıcalı Yahyâ'nın "Turunç, başını mihnet kılıcının çevgânına top eylemiştir; (Bundan dolayı) benzi sarı çılgın âşıklara benzer." dediği:

*Başını top eylemiş çevgân-ı tîg-i mihnete
Benzi sarı âşık-ı şeydâlara benzer turunc*

şeklindeki üçüncü beytinde ise turuncun benzetileni gûy, yani top ve çılgın âşıktır. Çılgın âşığın başını top eylediği çevgân ise, eğri şekliyle mihnet kılıcıdır. Beyitte Taşlıcalı Yahyâ da Cinânî gibi turunç ile âşık arasında ilgi kurarken, çevgân olarak mihnet kılıcını seçer. Biri birine yakın gibi görünen bu benzetmelerdeki hareket noktası aşkın karşısındaki çılgın âşığın çaresiz durumudur. Bu beyitte çılgın âşığa benzetilen turunç "bî ser ü pâ" yani şaşkın, sersem; bir oraya bir buraya yuvarlanan bir top; aşkın sıkıntıları da bu topu savuran bir çevgân olarak hayal edilmiştir.

Gazelin, "Turunç, fakirliğiyle övünen riyazet ehli gibi Tanrı korkusundan altın gibi sarardı." diye nesre çevirebileceğimiz:

*Fakr ile fahr eyleyen ehl-i riyâzetler gibi
Tanrı korhusundan oldu zer gibi asfar turunc*

şeklindeki dördüncü beytinde turunç, Allah korkusundan benzi altın gibi sararmış, fakirliğiyle övünen riyazet ehli olarak karşımıza çıkmaktadır. Riyazet ehli nefsini kırmak, köreltmek için dünya nimetlerinden elini ayağını çeken kimselerdir. Bu davranışın sebebi Allah korkusu ve O'na kavuşma arzusudur. Turuncun, olgunlaştığı zaman altın gibi sarardığı göz önünde tutulursa, riyazet ehlinin benzinin sararmış olması onun olgunluğunun bir işareti olarak değerlendirilebilir.

şair "Yahyâ'nın şiirinin her mısraı taze bir fidandır ve her mısraının ucunda baygın bakan parlak yıldızlar gibi sıra sıra turunç vardır." dediği:

*ři'r-i Yahyâ'nun nihâl-i tâzedür her mısra'ı
Encüm-i şehlâ gibi ucında var yer yer turunc*

şeklindeki makta' beytinde şiirinin mısralarını taze bir fidana benzeterek bir fahriye beyti kaleme almıştır. şair taze fidan ifadesiyle söylediklerinin yeni, daha önce söylenmemiş olduğunu ifade etmektedir. Bu dalların ucunda sıra sıra bulunduğunu belirttiği turunç ise redif olarak kullandığı turunç kelimesidir. şair ayrıca şiirinin turunç gibi lezzetli, hoş ve faydalı, zamanına göre her yerde kolayca ele geçmeyecek özelliklere sahip bir meyve olduğunu da ifade ederek övünmektedir.

xxx

Narenc, "Turunc tâbir olunan meyvedir."¹⁵ Narenciye kelimesini portakal, limon, mandalina gibi meyveleri ifade etmek için kullanıyoruz. Revânî'nin gazelinde kullandığı "narenc" redifini bu

¹⁵ M. Öztürk-D. Örs, *Mütercim Âsım Efendi, Burhân-ı Katı*, s. 542.

anlamları kastedecek şekilde kullandığını söyleyebiliriz. Sadece turunç meyvesini kastederek kullanmış olması ihtimali de neticeyi değiştirmez. Narenc beyitlerde yuvarlak şekli, olgunluk derecesine göre yeşilden sarıya ve kırmızıya yaklaşan rengiyle hayallere konu edilir.

Revânî, gazeline "Ey zâlim sevgili! Narenc sana âşık olmuş olmalı ki yine sararmış benziyle bana benzer." dediği,

*Sararupdur yine benzi bana benzer narenc
Âşıkundur meger ey şûh-ı sitemger narenc*

şeklindeki matla beytiyle başlar. Narenc sararmış rengiyle, sevgiliye gönlünü kaptırdığı için benzi sararmış bir âşık olarak hayal edilmiştir. Hüsn-i ta'lil sanatının da yer aldığı ilgide olgunlaşmağa başlayan sarı renkli narenc söz konusu edilmiştir.

Şair: "(Ey sevgili)! Narenc yine senin gabgabının hastası olmuş ki bağ içinde bedeni ateş gibi yanar." şeklinde nesre çevirebileceğimiz:

*Bağ içinde tutuşup gövdesi od gibi yanar
Gabgabun hastası olmuş yine benzer nârenc*

hüsn-i matlaında narenci şekil ve renk bakımından sevgilinin gabgabına benzetirken, teşhis sanatıyla kıskançlığından dolayı hastalanmış, bütün bedeni ateşler içinde yanan bir insana teşbih edilir. Bedenin ateşler içinde yanması ifadesinden iyice olgunlaşıp kızaran bir narenc kastedildiği açıktır. Olgun bir meyvenin tadı ile sevgilinin gabgabı arasında bir ilgi kurulduğu da düşünülebilir.

Revânî'nin, sararmış yüzün üzerine dökülen kanlı gözyaşlarını narence benzeterek "Dert ve bela bağında gözyaşı tanelerim sararmış yanaklarımın aksiyle baştan başa narenc oldu." dediği:

*Yaşumun dâneleri derd ü belâ bâğında
Oldı aks-i ruh-ı zerdümle ser-â-ser nârenc*

şeklindeki üçüncü beytinde, aşk bir dert ve bela bağına, sararmış yüzün aks ettiği kanlı gözyaşı taneleri de renk ve şekil bakımından narenc ağacındaki meyvelere benzetilmiştir.

“(Ey sevgili)! Boyunun üzerindeki altın düğmeleri görenler: Acaba ar’arın narenc bitirdiğini kim görmüştür? derler.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz:

*Kâmetün üzre gören tuğme-i zerrînüni dir
Kim görüptür acebâ bitüre ar’ar nârenc*

beytinde narenc, ar’ar (dağ servisi) gibi uzun boylu sevgilinin elbisesindeki altın renkli düğmelere renk ve şekil bakımından benzetilmektedir. Meyvesiz bir ağaç olan ve mecazen boy bos anlamına gelen ar’arın turunç meyvesi vermiş olmasının hayretle karşılanması ise sevgilinin âşığına karşı takındığı olumsuz tavırla ilgilidir. Sevgilinin âşığına ilgi göstermesi ar’arın narenc bitirmesi kadar inanılmaz bir olgudur. Bu düşünceден hareket edilerek narenc ile sevgilinin ilgisi ve belki de vuslatı arasında ilgi kurulduğu söylenebilir.

şair:

*N’ola bu ři’r ile zeyn olsa Revânî meclis
Sohbete çünkü virür zânet ü zâver nârenc*

şeklindeki “Ey Revânî! bu şiir ile meclisler süslense bunda şaşılacak ne var? Çünkü narenc sohbete zenginlik ve güzellik verir.” dediği makte beytinde şiirini meclisi süsleyen bir unsur olarak ele alıp övünür. Bu benzetmede hareket noktası narencin az bulunan, çok sevilen; şekil, tat, koku ve lezzet bakımından insanların hoşlandığı, meclislerde daima görmeyi, tatmayı arzu ettikleri bir meyve olmasıdır. Revânî’ye göre onun şiirleri de narenc gibi meclisleri süsleyen, mecliste bulunanların daima dinlemeyi arzu ettikleri nadir bulunan şiirlerdendir.

xxx

Üzerinde duracağımız "Şeftâlû" redifli üçüncü gazel, Zâtî'ye ait olup on beyittir. Şeftali, zar gibi ince kabuğu kadife gibi ince tüylü; genellikle sarı, pembe kırmızı, alacalı, bol sulu, lifli ve hoş kokulu, eti ise beyaz, sarı ya da kırmızı renkli bir meyvedir.¹⁶

Gazel, şairin: "Can kayısı özler, bu hasta gönül ise şeftaliyi; bana ağzınla şeftali sunsan daha hoş gelirdi (olurdu)." dediği:

Bana cân kayısı özler bu dil-i bîmâr şeftâlû

Hoş idi eylesen ağzunla ger ikrâr şeftâlû

matla' beytiyle başlar. Bu beyitte iki meyve, kayısı ve şeftali mukayese edilir. Kayısı canın arzu ettiği ve ihtiva ettiği değerler bakımından onun beslenmesine faydalı bir meyve olarak ele alınırken, şeftali hasta olan gönlün hoşuna giden, insanların hoşlandığı, gönül verdiği bir meyve olarak takdim edilmektedir. Bunda sevgilinin dudağının renk, şekil, lezzet ve tat bakımından şeftaliye benzetilmesi ile dudağın Divan edebiyatında âşığın hayatı için taşıdığı anlam önemli bir yer tutar. Çünkü dudak vuslatı, ölümsüzlüğü ifade eder, bu sebepten âb-ı hayat, yani ölümsüzlük suyuna benzetilir. Tasavvufî açıdan vahdetin, yani ebedî hayatın sembolüdür. Şairin, sevgilinin ağzıyla şeftali sunacağı ihtimalini hoş olarak vasıflandırmasının sebebi de budur.

Şairin "Ey servi boylu (sevgilim)! Bu kayısı cennette yetişmiştir diye Tatar dudağının hünnabından şeftali almak ister." dediği

Bu kayısı bâğ-ı cennetde bitüpdür diyü ey servüm

Eger unnâb-ı la'lünden ala tâtâr şeftâlû

şeklindeki hüsn-i matlaında sevgilinin dudağı unnâb ya da hünnap adını verdiğimiz meyveye benzetilmektedir. Hünnap, olgunlaştığı

¹⁶ "İçinde bir ucu sivri, sert tek bir tohum taşıyan şeftali meyvelerinin zarsı dış kabuğu kadife gibi sık tüylü ve genellikle sarı, pembe kırmızı alacalı, bol sulu, lifli ve hoş kokulu, eti ise beyaz, sarı ya da kan kırmızı renklidir. Şeftali hem taze olarak yenilir hem de marmelat ve reçel yapılır." *Ana Britannica*, XX, 250.

zaman kırmızımsı kahverengini alan eriğe benzeyen bir meyvedir.¹⁷ Benzerlik renk ve Şekil yönündendir. Tat unsurunun da gözetildiği düşünülebilir. Beyitte dudağın benzetildiği meyve kayısıdır; ancak, bu kayısı cennette yetişen daha üstün özellikleri olan bir kayısıdır. Tatarın, sevgilinin hünnaba benzeyen dudağından Şeftali, yani öpücük alma isteği de sevgilinin dudağının cennette yetişen kayısıya benzetilmesine dayanmaktadır.

Zâtî'nin "Ey yüzü nar çiçeği (gibi güzel) olan (sevgili)! eğer bana Şeftali lutf eylemezsen, (görenler) ahımın ateşinin kıvılcımlarını narın tanesi sanırlar." dediği

*Şirârun âteş-i ahun sanırlar dânesi narun
Bana lutf eylemezsen ey yüzi gül-nar Şeftâlû*

Şeklindeki beytinde sevgilinin yüzü, özellikle yanakları, gençliği yani tazeliği, kokusu ve rengi sebebiyle nar çiçeğine; âşığın ahının kıvılcımları nar tanelerine ve dudağı, dolayısıyla öpücüğü de yine Şeftaliye benzetilir. Nar çok belirgin olmayan altıgen bir yapıya sahip, iri portakal büyüklüğünde küremsi olan bir meyvedir. Sarı, kırmızı ve kahverengi alacalı ve derimsi bir kabukla örtülü içi bölmelere ayrılmıştır. Her bölmede çok sayıda kırmızımsı renkli, saydam tane bulunur. Narın yenen bölümü bu tanelerdir.¹⁸ Ah ateşinin

¹⁷ "Hünnabın, olgunlukta kırmızımsı kahverengiye dönen eriksi meyvelerinin içinde sivri uçlu, sert bir tohum bulunur; Şeker ve müsilat içeren tatlı meyveleri taze olarak yenildiği gibi bazı ülkelerde Őekerleme olarak da tüketilir. Geçmişte halk arasında yumuşatıcı ve öksürük kesici ilaç olarak kullanılan meyvelerden günümüzde hâlâ çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılır." *Ana Britannica*, XI, 312.

¹⁸ "Çok eski zamanlardan beri Doğuda incir ve üzüm kadar önemli bir yer tutan nar aynı zamanda *Kitab-ı Mukaddes*'te ve Hz. Muhammed'e ilişkin öykülerde adı geçen kutsal bir meyvedir. Günümüzde pek çok bölgede yaygın olarak yetiştirilir... Elips biçimli parlak yeşil yaprakları ve dallarının uçlarına doğru açan kırmızımsı çiçekleriyle dikkati çeker... Çok belirgin olmayan altıgen bir yapıya sahip, iri bir portakal büyüklüğünde küremsi meyveleri vardır. Sarı, kırmızı ve kahverengi alacalı ve derimsi bir kabukla örtülü meyvelerinin içi bölmelere ayrılmıştır ve her bölmede çok sayıda kırmızımsı renkli, saydam tane bulunur. Meyvelerin yenen bölümü bu tanelerdir; taze olarak tüketildiği gibi, suyundan Şurup ve likör de hazırlanır. Kabuklarından da halk arasında ishal tedavisinde ve yün boyamada yararlanılır." *Ana Britannica*, XVI, 406.

kıvılcımlarının rengi, şekli, çokluğu ve özellikle nar kelimesinin bir meyve adı yanında "ateş koru" anlamından da yararlanarak, kırmızı nar tanelerine benzetilmiştir. Sevgilinin kırmızı yanakları için, gül ve lâle gibi çok kullanılan çiçekler yerine gül-nar, yani nar çiçeğinin tercih sebebi ise beyitte yer alan "nar" kelimesiyle olan yakın ilgisidir. Şairin beyitte asıl vurgulamak istediği, nar çiçeği kadar güzel bir yüze sahip olan sevgilinin şeftaliye benzetilen dudağını, yani vuslatını âşığına sunmaması hâlinde nasıl acı çekeceği ve bu acıyla dile getirdiği feryadının nasıl ateşli olacağı, görenlerin bu ateşin kıvılcımlarını nar tanelerine benzeteceğidir.

Şairin "(Ey sevgili)! Eğer rakip dudağından şeftali almak isterse, yüzünü eriklerle süsle ve onu ayvalar ile gönder." diye nesre çevirebileceğimiz

*Eriklerle yüzün zeyn it anı ayvâ ile gönder
Eğer la'lünden alma isteye ağyâr şeftâlû*

beytinde, sevgilinin dudağının yine şeftaliye benzetildiğini görüyoruz. Erik, cinslerine göre yeşil, sarı, mor gibi değişik renklerde, farklı büyüklüklerde ve şekillerde, sulu, ekşi ve tatlı bir meyvedir.¹⁹ Beyitte yer alan erik âşığın, rakibin yüzünde sevgili tarafından meydana getirilmesini istediği çürüklere, morluklara benzetilmiştir. Kastedilen koyu renkli siyah eriktir, benzerlik şekil ve renk yönünden kurulmuştur. Ayva, altın sarısı renginde, hoş kokulu ve iri bir meyvedir.²⁰ Ayva kelimesi ise beyitte bu anlayış içinde, özellikle

¹⁹ "En tanınmış yerli erik, açık yeşil renkli, küçük, sulu ve ekşimsi can eriği; sulu tatlı ve hafif ekşimsi türbe eriği; 3-3,5 cm büyüklüğünde ve armut biçiminde, üstü buğulu mor, eti yeşilimsi renkte ve sert, reçel yapmaya ve kurutulmaya elverişli tatlı mürdüm eriği ile yuvarlak, üstü gene buğulu mor, eti sarımsı renkte tatlı üryânî eriğidir (ala erik)." *Ana Britannica*, VIII, 254.

²⁰ "Ayva, altın sarısı renginde hoş kokulu bir meyvedir...Tek tek açan beyaz yada pembe renkli iri çiçekleri vardır. Ayvanın, kabız yapıcı özelliği olan ve pişirildiğinde pembeleşen sarı renkli meyveleri ya çiğ olarak yenir ya da konserve, reçel, komposto ve tatlı yapılarak tüketilir. Tohumları bazı yörelerde boğaz hastalıklarına karşı ya da deriye sürülerek yumuşatıcı olarak kullanılır. Yapraklarından da özellikle yünlü kumaşların boyanmasında yararlanır." *Ana Britannica*, III, 107.

sevgiliden dayak yiyen, yüzü gözü siyah eriğe benzeyen yaralarla donanan rakibin ah u vahını, yani feryatlarını ifade etmektedir. Şairin burada ayva kelimesinin, “ayvâ veya eyvâ” şeklindeki telaffuzunun “eyvah” şeklindeki feryat ifadesiyle benzerliğinden yararlandığını söyleyebiliriz. Ayvanın taş ile olan benzerliğini göz önünde tutarsak şairin, “Rakibi ayva atarak yanından uzaklaştır.” demek istediğini de söylemek mümkündür. Bunun yanında bir şeftali-dudak, dudak-vuslat ilgisinden hareket ederek, “Ey sevgili! Senin dudağını, yani vuslatını isteyen rakibi, erik ayva gibi daha az değerli şeyleri -bu belki bir gülümseme, belki bir tatlı söz vb. olabilir- ver gönder, başından sav.” dediği de düşünülebilir. Ancak, şairin burada şeftali-dudak, erik-darp izi ve ayva-ah u vah ilgisini ön plânda tuttuğu açıktır. Beyitte “almak” fiilinin “alma” şeklinde, elma adlı meyveyi hatırlatacak şekilde kullanılmasına da dikkat etmek gerekir. Şairin bu kullanışı, meyve konulu bir manzumeye daha uygun düşeceğini düşünerek kullandığı şüphesizdir.

Zâtî'nin, “Ey tatlı dilli sevgili! Benim için senin dudağının hurmasından şeftali almak, verdiğin sıkıntılarının meyvesinden çok daha iyidir.” diye nesre çevirebileceğimiz:

*Cefânun mîvesinden hep seniñ hurmâ-yı la'lünden
Bana bih-terdür alma ey şeker-güftâr şeftâlû*

şeklindeki beşinci beytinde bir arzusunu dile getirmektedir. Sevgiliye “tatlı dilli” olarak hitap eden şair, sevgilinin onun hoşuna gidecek güzel sözler söylemesini de arzu ettiğini ifade eder. Hurma, genellikle yumurta biçiminde, büyüklüğü, rengi ve biçimi yetişme şartlarına göre değişen, çok tatlı ve besleyici bir meyvedir.²¹ Şekil, tat ve belki de

²¹ “Hurma, yaklaşık 23 m. yüksekliğe kadar büyüeyebilen ağacının gövdesi düşen yaşlı yaprakların sap kalıntılarıyla kaplıdır. Gövdenin tepesinde çıkan yaklaşık 5 m uzunluğundaki parlak, tüysü yapraklar gösterişli bir taç oluşturur...Çiçeklerin oluşturduğu büyük salkımlar yaprakların koltuğundan çıkar. Yalnızca tek bir sert çekirdek (tohum) içeren genellikle yumurta biçimli meyvelerinin büyüklüğü, rengi ve biçimi ve içeriği, yetişme koşullarına göre değişir; ağırlığı 8 kg.a ulaşan salkımlarda binden çok meyve bulunabilir. Kuru meyvelerin bileşiminde yüzde elliden çok şeker, az miktarda protein, yağ ve mineral vardır.” *Ana Britannica*, XI, 288.

renk bakımından hurmaya benzettiği dudağından şeftaliye benzettiği bir öpücük almak istediğini dile getiren şair, bunun kendisi için bir meyveye benzettiği sevgilinin cefasından daha tercihe şâyân olduğunu söylüyor. Kısaca "Ey sevgili! Bana böyle cefa edeceğine güzel dudağından bir öpücük vermen benim için daha iyidir." demek istediğini söyleyebiliriz. "Almak" fiilinin bu beyitte de aynı sebeple elma meyvesini hatırlatmak için "alma" şeklinde kullanıldığı açıktır.

Şairin, "(Ey sevgili)! Senin boyunla buseni yeni bir gazel ettim (senin boyununu ve bûseni konu alan yeni bir gazel yazdım), onun dala benzeyen her beytinin ucunda bir şeftali var." dediği,

*Senün kaddünle bûsen vasfını bir ter gazel itdüm
Anun bir şâh her beyti ucunda var şeftâlû*

şeklindeki beytinde sevgilinin boyununu bir şeftali ağacına ve yazdığı gazele benzetirken, her beytin sonunda redif olarak yer alan "şeftâlû" kelimesini de bu ağacın dallarında yetişmiş şeftali meyvesine benzetiyor. Manzume kelimesinin tanzim edilmiş, ölçülü ve düzgün anlamları ile sevgilinin düzgün, uzun ve mütenasip boyu arasında kurulan ilgi, Divan şiirinde oldukça sık olmasa da karşılaştığımız bir benzetmedir. Sevgilinin boyunun değer verilen ağaçlara benzetilmesi ise sıkça rastladığımız bir ilgidir. Zâtî'nin bu beyitte "şah" kelimesini dal anlamında kullandığı açıktır; ancak, ses benzerliği göz önünde tutularak bir an için şah kelimesini padişah anlamıyla alırsak "her şah beyti" ifadesinden gazelin en güzel beytini hatırlayabiliriz. Böyle bir yaklaşım bize şairin bu beytinin bir fahriye anlamı taşıdığını ve şiirinin her beytinin bir şah beyit güzelliğinde olduğunu ifade etmek istemiş olabileceğini de düşündürmektedir.

Şair, "Eğer o sevgili, mahallesinde bana bir şeftali (vereceğin)e söz verirse ondan cennet bahçesinde taze bir meyve yemiş gibi hoşlanırım." dediği:

*Cinân bâğında ter mîve yemişçe hazz idem andan
Eger kûyunda ahd ide bana ol yâr şeftâlû*

şeklindeki beytinde, sevgilinin mahallesini cennete, sevgilinin vermeye söz vermesini istediği öpücüğünü, yani dudağını, dolayısıyla vuslatını da taze bir şeftaliye benzetir. Benzerlik, yukarıda da belirttiğimiz gibi sevgilinin dudağının renk, şekil, lezzet ve tat bakımından şeftali ile gösterdiği benzerlik ve dudağın âşık bakımından taşıdığı önemdir. Burada sevgilinin cennete lâyıık güzellikte olduğunun ifade edilmek istendiği de göz önünde tutulmalıdır.

Zâtı'nın, "Sevgili badem üzerine fındık kor ama, can parasını al da her zaman bana şeftalini lutfet desem, daha önce vermiş olduğu sözünde durmaz." dediği

*Kor ol bâdâm üzre funduk ammâ ahdine turmaz
Disem cân nakdini al lutf kıl her bâr şeftâlû*

şeklindeki beytinde badem ve fındık ile kastedilenin sevglinin âşığından esirgemeyip ara sıra gösterdiği sınırlı güzellikleri, sözleri ve asla yerine getirmeyeceği vaatleri olduğu söylenebilir. Ayrıca, şekil benzerliği ve konum itibariyle bademe benzeyen ağız üzerindeki fındık burun olarak da hayal edilebilir. Fındık, sert bir kabuğu olan, içi daha çok çerez olarak yenilen, yuvarlak ve oval biçimde bir meyvedir.²² Badem de fındık gibi, ama daha sert bir kabuğu olan, çerez olarak tüketilen, bir ucu sivri, oval biçimde, ilkbahar mevsiminde çağla adıyla ve yeşil olarak karşımıza çıkan ilk meyvedir. Daha sonra iyice olgunlaşarak sert bir kabuğa bürünür.²³ Beyitten de

²² "Fındık, sert bir kabuk içinde yuvarlak ya da oval şekilde bulunan bir meyvedir. Fındık meyvesinin yağ, karbonhidrat ve proteince zengin olan tohumları (fındık içi) fosfor ve kalsiyum gibi minerallerin yanı sıra B1, B2 ve E vitaminlerini de içerir. Çiğ ya da kavrulmuş hâlde çerez olarak yenen ayrıca pasta, çikolata ve şekerleme sanayinde de yaygın olarak kullanılan fındıktan çıkarılan yağ da (fındık yağı) gıda, parfümeri ve sabun sanayinde kullanılır." *Ana Britannica*, VIII, 549.

²³ "Gülgiller familyasından olan bademin tatlı ve acı iki çeşidi vardır. Yenilebilen tatlı badem tohumları çerez olarak tüketilir; ayrıca çeşitli yiyeceklerin hazırlanmasında, badem yağı ve badem unu yapımında kullanılır... Badem tohumlarında (çekirdeğinde) az miktarda protein, demir, kalsiyum, fosfor ve B vitaminleri ile yüksek oranda yağ bulunur. Kabukları soyulup taze olarak ya da kavrularak yenildiği gibi, pasta, tatlı ve şekerlemelerde de çok kullanılır;

anlaşıldığı gibi âşığa sevgili tarafından yapılan vaatler arasında, şeftali olarak vasıflandırılan dudağı, dolayısıyla vuslat vaadi de vardır. Âşık ise her zaman olduğu gibi sevgilinin dudağına, yani vuslatına can nakdi ile taliptir. Ama sevgili bu sözünde asla durmaz ve âşığının dudağını, yani vuslatını sunmaz. Burada dudağın ölümsüzlük başıslayan bir unsur, âb-ı hayat, tasavvufî açıdan vahdet, yani ebedî ölümsüzlük anlamına geldiğini düşünürsek, bu alışverişten âşığın daha kârlı çıkacağı açıktır.

Şairin, "Ey Zâtî! cihânı dut ve ayva ile doldursam ne olur (bunda şaşılacak ne var)? Şeftali, hasret eliyle canıma nar vurmaktadır." dediği

*N'ola Zâtî cihânı dūd ile ayvâ ile pür kılsam
Urupdur cânuma hasret eliyle nâr şeftâlû*

şeklindeki beytinde "dūd, ayvâ ve nar" kelimelerinin meyve adı olmaları yanında sırasıyla "duman", "ah u vah" ve "ateş koru" anlamlarıyla oynamaktadır. Dut, böğürtlene benzeyen, beyaz renkli tatlı ve ekşimsi lezzetli, morumsu-kara renkli cinsleri olan bir meyvedir.²⁴ Bu sebeple kelimeleri ikinci anlamlarıyla aldığımız zaman

bademden yapılan yiyeceklerin en bilinenleri acıbadem kurabiyesi ile badem ezmesidir. Ayrıca Asya ülkelerinde bazı et, tavuk, balık ve sebze yemeklerine de badem katılır. Badem yağı ise eczacılıkta çeşitli bileşimlerin hazırlanmasında, özellikle yumuşatıcı olarak ve yaraları iyileştirmek için kullanılır." *Ana Britannica*, III, 159.

²⁴ "Dut'un böğürtlene benzeyen meyveleri ve ipekböceği besini olan yaprakları için yetiştirilen türleri yanı sıra, bazı türlerinden de park ve bahçelerde süs amacıyla yararlanılır. Ayrıca, dayanıklı odunları yerel olarak tarım ve müzik aletleri yapımında kullanılır. Uzun çatlaklı gövde kabukları, loplulu ya da lopsuz yaprakları ve belirgin olmayan küçük çiçekleri vardır. Taze olarak tüketilen tatlı meyvelerinden ayrıca pekmez ve pestil gibi bazı yerel besin maddeleri yapılır; yaprakları ipekböceklerinin beslenmesinde kullanılır, bazı çeşitlerinden süs bitkisi olarak yararlanılır... Beyaz dutun yapraklarından hazırlanan ilacın ateş düşürücü ve idrar artırıcı etkisi vardır... Anayurdu Batı Asya olan kara dut beyaz duttan daha eski bir çağda Avrupa'da görülmüştür... Esas olarak morumsu-kara renkli ve ekşimsi lezzetli meyveleri için yetiştirilen kara dutun, süs bitkisi olarak yararlanılan çeşitleri de vardır. Ayrıca meyvelerinden hazırlanan şurup ağız ve boğaz hastalıklarına karşı, özellikle de pamukçukta kullanılır; köklerinin ya da kök kabuklarının müshil

“Ey Zâtî! cihanı ah dumanı ve ah u vah ile doldursam bunda şaşılacak ne var? Şeftali, hasret eliyle canıma ateş vurmaktadır.” şeklinde nesre çevirebiliriz. Şairin burada şeftaliye benzetilen sevgilinin dudağına olan hasretini ifade ederken, belki de çok hoşlandığı şeftali meyvesine olan hasretini de dile getirmiştir. Ulaşımın ve meyve sebzeleri korumanın bugünkü kadar kolay olmadığı 16. yüzyılda, belli bir bölgede yetiştiğı ve pahalı olduğu için herkesin kolayca ulaşamadığı bir meyve olması bakımından şeftaliye duyulan hasret yadırganamaz.

Zâtî'nin, “O sevgili kendi ağzıyla bana şeftali vereceğine söz verdi; hemen o anda durup ağzını öpesim geldi.” diye nesre çevirebileceğimiz,

*Hemân ol sâ'at anun turup ağzın öpesim geldi
Bana ahd eyledi ağziyle ol dil-dâr şeftâlû*

şeklindeki makta' beytinde yine renk, şekil, lezzet ve tat bakımından dudak-şeftali ilişkisini kurarken, mutlaka duymayı çok istediğimiz ve çok hoşumuza giden bir sözü duyduğumuz zaman kullanmayı alışkanlık hâline getirdiğimiz, “ağzını öpesim geldi” şeklindeki aşırı memnuniyet ve mutluluk ifade eden bir halk söyleyişini de şiirine çok güzel aktardığına dikkat çekmeliyiz.

xxx

Kadı Burhâneddin'in “almasıyle” redifli 6 beyitlik gazeli “Benzim, gönlü alıp giden sevgili yüzünden ayva oldu (ayva gibi sarardı); (sevgili) gamzesinin elması ile ciğerimi doğradı.” diye nesre çevirebileceğimiz,

*Hayva oldı benizüm dilberün almasıyle
Togradı ciğerümi gamzesi almasıyle*

şeklindeki matla beytiyle başlamaktadır. Şair sararmış benzini renk bakımından ayvaya benzetirken, ciğerini de paramparça hayal eder.

yapıcı ve tenya düşürücü etkileri vardır; yapraklarından şeker hastalığında yararlanır.” *Ana Britannica*, VII, 550.

Dilberin aldığı, âşığın benzinin sararıp solmasına sebep olan ise kendi gönlüdür. Şairin sevgiliyi ifade etmek için kullanabileceği başka kelimeler varken, "gönlü alıp giden" anlamına gelen "dilber" kelimesini tercih etmesinin sebebi de budur. "Elmasıyle" redifindeki "elmas"²⁵ kelimesini çok sert ve kıymetli bir maden olarak ele alırsak, sevgilinin, âşığın ciğerini doğrayıp parça parça eden yan bakışının keskin bir kesici alete benzetilmesini daha kolay açıklayabiliriz. Her iki durum da âşığın sevgili yüzünden çektiği aşk acısı ve derdiyle ilgilidir. Meyve anlamına gelen "elma" kelimesinin "almak" fiilini de hatırlatacak şekilde "alma" şeklinde kullanılması, kelimenin mahalli ve devrine ait bir özelliği olmasına rağmen, dikkatli bir tercihtir. Beyitte elma kelimesi ile kastedilen âşığın gönlünü çelen sevgilinin elmaya benzeyen güzellik unsurları olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Âşık sevgilinin bu câzip güzellik unsurlarına gönlünü kaptrmış, ciğerinin parça parça olmasına, benzinin sararmasına sebep olan aşk belasına isteyerek düşmüştür.

Şairin, "Benzimin sarısı (kanlı) göz yaşlarım ile narenci olur (kızarır); yüreğimiz ciğer (gibi kırmızı) iken, kara elmas gibi oldu." dediği:

²⁵ "Elmas saf kömürün billurlaşmış hâlidir. Tabiatta küçük parçalar hâlinde bulunur. Madenler içinde en sert ve parlak olanıdır. Hiçbir kimyevi madde onu eritmediği gibi en sert cisimlerle de aşınmaz. Ancak kendi tozuyla aşındırılır. 700-800 derece hararete yanar ve tamamiyle saf olursa hiç kül bırakmaz. Sürtmekle elektrik hâsıl eder. Elektrik ve harareti nakletmez. Güneşte durursa fosforit hassasını kazanır. Çok güç elde edilen bir cisim olduğu için kıymetlidir. Şeffaf beyaz, sarımtırak yeşilce, esmer, pembe ve menekşemsi renklerde olarak bulunur. En çok tesadüf edilenleri sarımtırak renkte olanlarıdır. Elmasa bu renkleri veren onun içinde pek az miktarda demir ve titan bulunmasındandır. En nadir renkler siyah ve mavimtırak beyazdır. Elmasın tabiatta nadir bulunması ve ışığa tutulduğu vakit pırıl pırıl parlaması onun çok eski zamanlardan beri bir ziynet eşyası olarak kullanılmasına sebep olmuştur. Fakat en sert madde olmak itibarıyla camları kesmek, kıymetli sert taşları oymak, maden kuyularında, tünellerde ve sondajlarda sert taşları ve kayaları delmeğe mahsus burguların ve demir aletlerin ucuna takmak için de kullanılır..." C. E. Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, I, 519.

*Benizüm sarusı nârencî olur yaşum ile
Oldı yürek ciğer iken kara almasıyle*

şeklindeki ikinci beyitte gönül sıkıntılarını yüreğinin kararması şeklinde ifade ederken çok değerli bir elmas çeşidi olan kara elmasa da işaret eder. Bu durumun sebebi yine sevgilinin, âşığın ona delicesine bağlanmasına sebep olan güzellik unsurlarıdır.

Kadı Burhâneddin'in: "(Sevgilinin) gönlünü alan (işgâl eden) gözleri ve şu dudakları, (onu) öyle viran etti ki, (viran gönül sevgilinin) elması ile (tekrar) nasıl mamur olsun?" diye sorduğu:

*Gönüli almasıdur gözleri şol leblerine
Bes bu vîrân nice ma'mûr ola almasıyle*

beytinde gönül bir ülkeye, bir mülke benzetilirken, sevgilinin güzel gözleri ve dudakları da, bu gönül mülkünü işgâl edip harabeye çeviren işgâlciler olarak hayal edilmektedir. Şairin kanaatine göre âşığın harabeye dönmüş gönlünün tekrar eski hâline gelmesi imkânsızdır. Bunu redif kelimesinin içinde yer alan "almas" kelimesinin ifade ettiği maddî değerler de, "elma" kelimesiyle ifade edilen sevgilinin ilgisi de başaramaz.

Şairin, "Eğer bahçede (sevgilinin) kırmızı elma yanaklarını görmek istersen, sabah rüzgârına yalvar (onun ayağının toprağı ol); çünkü, sabah rüzgârı sevgilinin zülfünün ucunu açar." dediği:

*Toprag ol bâd-ı sabâya ki açar zülfi ucın
Bağda ger diler isen ki kızıl almasıyle*

şeklindeki sevgilinin saçları tarafından örtülen ve âşığın gözünden gizlenen kırmızı yanakları, şekil ve renk, tazelik ve güzellik bakımından kırmızı bir elmaya benzetilmiştir. Âşık, bir şekilde sabah rüzgârını ikna edebilir ve sevgilinin saçlarını onun yanağından kaldırtabilirse, o elma yanakları görebilme imkânına sahip olabilir. Bu da sabah rüzgârının ayağına düşmekle mümkündür. "İdeal, ulaşılması istenilen hedef, ülkü" anlamına gelen "kızıl elma"

ifadesinin beyitte yer alması da âşîğın sevgilinin yüzünü görme arzusuna uygun düşmektedir.

Kadı Burhâneddin'in: "Doğrusu, çenesinin yanında ayvanın suyu yok (bir değeri yok); (sevgili) yanağının elmasıyla insana cenneti (bile) terk ettirir." dediği,

*Âbı yoh hayvânun elhâk zenahı katında
Yanağı cenneti terk itdürür almasıyle*

şeklindeki beytinde de sevgilinin çenesi ayvaya, yanakları da yine elmaya benzetilir; ancak, sevgilinin çenesi "suyu yoh" şeklinde ifade edilen ayvadan daha üstün tutulurken, yanakları da insana cenneti bile terk ettirecek güzellikte, yani cennette bile bulunmayacak bir elmaya benzetilerek sevgilinin ne kadar benzersiz bir güzelliğe sahip olduğu dile getirilir.

"Elimi narına uzattım ve o (sevgili) bana alma dedi; ben de elma yanağının uğruna inci gibi gözyaşları döktüm." diye nesre çevirebileceğimiz,

*Eli naruna apardum u bana alma didi
Dür gibi yaşı revân eyledüm almasıyle*

şeklindeki gazelin son beytinde yine elma ile yanak arasında ilgi kurulurken, âşîğın döktüğü gözyaşları inciye benzetilir. Nar kelimesiyle neyin kastedildiği ise beyitte açıkça belli değildir; ancak "nar tanesi-kanlı gözyaşı-kırmızı elma" arasında da şairin renk ve şekil benzerliğine dayanan bir ilgi kurarak, bu kelimeleri aynı beyitte bir araya getirdiği düşünülebilir.

Kadı Burhâneddin'in "alma direm" redifli beş beyitlik ikinci gazelinde "elma" kelimesi "alma" şeklinde kullanılarak kelimenin "almak" fiili anlamından yeterince yararlanılmıştır. Gazelin, "(Ben) senin çenene ayva, yanaklarına da elma derim; (kim) onları görüp almaya kalkarsa (ben onlara) alma derim" diye nesre çevirebileceğimiz:

*Hayva enegüne yanahlarına alma direm
Anları görelî kim ayda ki ben alma direm*

şeklindeki matla beytinde de şekil ve renk benzerliği sebebiyle sevgilinin çenesi ayvaya, yanakları da elmaya benzetilmiştir. "Alma" kelimesi ilk mısırada meyve adı, ikinci mısırada fiil olarak kullanılmıştır.

Gazelin, "şeftalisine el uzattığım zaman sevgili (bana) alma dedi; eğer sevgili benim canıma ilgi gösterirse ben (ona) işte alma derim." şeklinde nesir cümlesiyle karşılayabileceğimiz:

*şeftâlûsına el uzatdum idi alma didi
Cânuma ger nazar eyler ise uç al ma direm*

şeklindeki ikinci beyitte ise elma kelimesinin daha çok fiil olarak kullanıldığını görüyoruz. şeftalinin, sevgilinin dudağı veya dudakla ilgili olarak busesinin kastedildiği göz önünde tutulursa, birinci mısradaki "alma" kelimesinin de "elma" anlamında kullanıldığı düşünülerek mısraı "Ben sevgilinin şeftaliye benzeyen dudağına el uzatınca, sevgili bana onun elma olduğunu söyledi." şeklinde nesre çevirmek mümkün ise de ikinci mısraı ile ilgi kurmak zorlaşabilir.

şairin, "Ağzı fıstık ve dudağı şeker olan sevgilinin huzuruna varayım; eğer sevgili kırmızıyı arzu ederse ona iki gözümden elma gibi kırmızı kanlı gözyaşları akar, derim." şeklinde nesre çevirebileceğimiz,

*Varayım ağzı piste lebi şeker katma
Al dilerse iki gözümden ahar alma direm*

beytinde âşığın gözyaşlarının renk ve şekil bakımından almaya, sevgilinin ağzının şekil ve küçüklük bakımından fıstığa ve dudaklarının da tadından dolayı şekere benzetildiğini görüyoruz.

Gazelin, "(Sevgili) elmasını göstererek: (Bak) bu nasıl (benzersiz) elmadır? diyerek (beni) aldatmaya çalışır. (Ben de)

güzelliğinin sofrasındaki birçok kırmızı elmadan biridir, derim." diye nesre çevirebileceğimiz:

*Nice al alma diyü aldaya almasıyle
Hüsni hânında anun niçe bir al alma direm*

şeklindeki dördüncü beytinde, sevgilinin güzelliği bir sofraya ve yüz üzerindeki bazı güzellik unsurları da elmaya benzetilmektedir.

Gazelin, "(Sevgilinin), kemende benzeyen zülfü ile kan dökücü gözünü gördüğümünden beri, bin âşığın başını gözünün yan bakışına feda bir elma derim." şeklinde nesre çevirebileceğimiz:

*Görelî zülfî kemendiyile hûn-hâr gözün
Her gözi gamzesine bin başı bir alma direm*

beytinde ise, şair şekil benzerliğinden dolayı sevgilinin kıvrımlı saçını kemende, gözünü ve yan bakışını kan içici kâtile benzetir. Bu kâtilin katlettiği âşıkların kanlı başı ise şekil ve renk münâsebeti dolayısıyla elmaya benzetilmiştir.

xxx

Bu meyve redifli gazellerin dışında Mesîhî'nin meyve çekirdeğini konu edinen "çekirdeği" redifli beş beyitlik gazelinin de burada değerlendirmeyi uygun gördük. Çünkü çekirdek meyvenin devamlılığını sağlayan en önemli unsurdur. Mesîhî "Gönülde sevda meyvesinin çekirdeği ekildi; bu kavga çekirdeği canda mihnet meyvesi bitirdi." şeklinde nesre çevirebileceğimiz,

*Dilde ekildi meyve-i sevda çekirdeği
Mihnet bitürdi canda bu gavga çekirdeği*

şeklindeki matla beytinde, sevda ve kavgayı çekirdekten yetişen bir meyve gibi hayal eder. Gönülün meyve ağaçlarının ekildiği bir meyve bahçesi olarak hayal edildiği beyitte bu bahçeye ekilen meyve ağacı ise sevda, yani aşk meyvesinin ağacının çekirdeğidir. Şair matla beytinin ilk mısraında gönlüne aşk düştüğünü ifade ederken, ikinci

mısrada ise canında bu aşkın meydana getirdiği sıkıntıları kavga çekirdeğinin bitirdiği mihnet meyvesi olarak ifade ediyor. Aşkın verdiği sıkıntıların da meyveye benzetilmesinin sebebi, aşkın ve neticelerinin âşık için ne kadar sıkıntılı olursa olsun, aşkın vazgeçilemez bir duygu olmasıdır. Bu da insanların yaradılışlarına hoş gelen meyvelere duyduğu ilgiye, düşkünlüğe benzer.

Şairin “O servi boylunun dudağının hurmasının hasreti, bizim tespihimizi hurma çekirdeği eyledi.” dediği:

*Ol serv-kâmetün rutab-ı la'li hasreti
Tebihümüzi eyledi hurmâ çekirdeği*

şeklindeki beytinde, tespih kelimesinin anlamlarıyla oynamaktadır. Tespih, ibadet sırasında tekrarlanan ifadelerin sayısını tespiti yarayan otuz üçlük, doksan dokuzluk, beş yüzlük, binlik gibi tane sayısına göre adlar verilen bir eşyadır. Tespih kelimesinin “bir kelimeyi veya bir ifadeyi dile dolamak, devamlı tekrar etmek” anlamı da vardır. Rutab ise hurma meyvesidir. Sevgilinin dudağı âşık açısından çok tatlı, lezzetli ve besleyici bir meyve olan rutaba, yani hurmaya benzetilmiştir. Âşığın, sevgilinin hurmaya benzeyen dudağının hasretiyle durmadan devamlı çektiği -ki bu aynı zaman da bir sabır ifadesidir- tespihin taneleri hurma çekirdeğinden yapılmıştır. Tespih kelimesinin “devamlı tekrarlanan” anlamı göz önünde tutulursa âşığın dilinden düşürmediği ve devamlı tekrarladiğı şey, sevgilinin hurmaya benzetilen dudağıdır.

Gazelin:

*Şeftâlû-yi lebini nigârün rakîb yer
Bize değince yâ kabûdır yâ çekirdeği*

şeklindeki üçüncü beytini “Sevgilinin dudağının şeftâlisini rakip yer; sıra bize gelince ya kabuğu ya çekirdeği nasip olur.” şeklinde nesre çevirebiliriz. Yukarıda işaret edildiği gibi, sevgilinin dudağının en çok benzetildiği meyve şeftalidir. Bu benzetmede şeftalinin lezzeti ve tadıyla ilgili özellikleri yanında bilhassa yarma şeftalinin, sevgilinin

dudaklarıyla olan renk ve şekil özelliği de daima dikkate alınmıştır. Şeftalinin sulu bir meyve olması bu benzetmede yer alan önemli bir özelliktir. Âşık, sevgilinin rakibe gösterdiği, rakibin asla hak etmediği yakın ilgiyi daima kıskanır ve bu ilgiye mahzar olan rakibi şeytan, köpek, domuz ve benzeri gibi kötü sıfatlarla vasıflandırır. Bunun sebebi sevgilinin rakipten esirgemediği, gerçek âşık olmadığından asla hak etmediği her türlü yakınlığıdır. Bu yakın ilgiyi gerçekten hak eden ise sevgiliye canı bahasına bağlanmış olan âşıktır. Bu beyitte âşğın yakınmasının sebebi bundandır. Sevgilinin aslında âşğına ikram etmesi gereken dudağının şeftalisini rakip yer; âşğa kalan ise şeftalinin kabuğu ve çekirdeği, yenmeyip atılan kısımlarıdır, yani sevgili güzelliği kaybolduktan sonra âşğına yüz verir. Burada Nev'î'nin: "Sevgilinin güzelliği sona erdiği zaman vuslatı el (nasip olur) verir amma, sonbaharda görülen rüyanın bir değeri, bir anlamı olmaz." dediği:

*Ahur olmca hüsn-i yâr vuslatı el virür velî
Fasl-ı hazânda görünen düşlerin i'tibârı yok²⁶*

şeklindeki beytini hatırlamamak elde değildir.

Mesîhî'nin: "Ey o altın dolu hazinenin kilidini açamayan! (O kilidi açmak için) anahtara ayva çekirdeği sürmelisin." dediği

*Ey küflini açamayan ol genc-i pür-zerûn
Miftaha çalasın meger ayvâ çekirdeği*

şeklindeki beytinde, ayva çekirdeğinin araştırılmaya muhtaç bir özelliğini de tespit ediyoruz: Mesîhî bu beyti ile bize, ayva çekirdeğinin renk verme özelliğinin yanında bir de kayganlık sağlama ve belki de pası giderme gibi bir özelliğinin bulunduğu bilgisini iletmektedir. Gerçekten ayva çekirdeğinin yumuşatıcı ve kayganlık sağlayan bir yapısı vardır.²⁷ Divan şairinin çok iyi bir gözlemci olduğu ve çevresinde gözlemlediği, gördüğü veya haberdar olduğu her türlü

²⁶ M. Tulum-M. A. Tanyeri, *Nev'î, Divan*, G.225-4, s. 364.

²⁷ "Ayvanın,...tohumları bazı yörelerde boğaz hastalıklarına karşı ya da deriye sürülerek yumuşatıcı olarak kullanılır." *Ana Britannica*, III, 107.

izlenimi ve bilgiyi kendi sanat anlayışı içinde kullandığı düşünülürse, bu tür bilgilerin doğruluğundan şüphe edilmeden araştırılarak belgelendirilmesinin daha uygun olacağı düşüncesindeyiz.

Şair, şiirini “(Ey) Mesîhî! Sevgilinin dudağının kaysısı ne güzel olur; çünkü, onun yırı ve çekirdeği yoktur.” dediği:

*Kaysı-yı la'l-i döst Mesîhî ne hûb olur
Kim yok anun yırı ile aslâ çekirdeği*

şeklindeki makta' beytiyle tamamlıyor ve sevgilinin dudağını benzettiği kayısından daha üstün vasıflara sahip olduğunu ifade ediyor. Sevgilinin dudağı yırı ve çekirdeği bulunmayan benzersiz bir kayısıdır. Onun hoş ve tercih edilir olmasının sebebi de budur. Yır kelimesinin “yırtık, yarık, çatlak”²⁸ anlamı taşıdığı göz önünde tutulursa, şairin sevgilinin dudağının diriliğinden, yani sevgilinin gençliğinden söz ettiği düşünülebilir.

III. Netice

Değerlendirmeye çalıştığımız bu yedi manzumeden de anlaşılacağı gibi Divan şairi gördüğü, bildiği her şeyi mensup olduğu edebî akımın özellikleri içinde kalarak hayal dünyası ve sanatkârlık yeteneğiyle de yoğurarak mısralarına aktarmaktadır. Onun ilgilenmediği hemen hemen hiçbir şey yoktur. Meyveler de bu ilgi alanına giren önemli unsurlardan biridir. Meyve redifli az sayıda manzumenin bulunması bu gerçeği değiştiremez; çünkü, yapılacak geniş kapsamlı bir tarama sonunda içinde meyve adları geçen ve değişik hayallere konu olan binlerce beyit ve daha başka meyve redifli manzume tespit etmek mümkündür. Meyve redifli bu kadar az manzume bulunması ise ancak, Divan şairlerinin meyve adlarına redif olarak pek fazla ilgi göstermedikleri gibi bir tespite sebep olabilir, ama hiçbir zaman meyvelerle ilgilenmedikleri anlamına gelmez. Meyve redifli üç manzumede, redif olan meyvelerin dışında birçok meyve

²⁸ XIII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, VI, 4607; Derleme Sözlüğü, XI, 4279.

adının da yer aldığını görüyoruz. "Çekirdeği" redifli gazelde de durum aynıdır. Beyitlerde yer alan meyvelerin şairler tarafından çok iyi incelendiği, özelliklerinin çok iyi tespit edildiği, ayrıca adlarının değişik anlamları ve bu adların çağrışımlarının çok dikkatlice ve sanatkârane kullanıldığını görüyoruz. Bu da gösteriyor ki Divan şairi çok iyi bir gözlemcidir ve hayallerinin temelinde mutlaka gözleme dayanan tespitler yer alır. Bu sebeple Divan şiiri daima hayatla iç içedir, bu altı yüz yıllık kültür hazinesinden elde edilecek çok önemli kültür malzemesi mevcuttur. Bu kültür ve dil malzemesinin değişik araştırma yöntemleriyle araştırılıp sonuçlar çıkarılması dilimiz, kültürümüz ve edebiyatımız açısından çok büyük önemi haizdir.

KAYNAKÇA

- Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, I-XII c., İstanbul 1986-1990.
- ARSEVEN, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, I-V c., Ankara 1983.
- ASLAN, Üzeyir, "Klâsik Türk Edebiyatında Tahlil Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 5, sy. 10, 2007, s. 77-94.
- AYAN, Hüseyin, *Fuzûlî, Leylâ vü Mecnûn*, İstanbul 1981, 411+126 s.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet- TANYERİ, M. Ali, *Zâtî Divanı, Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Gazeller Kısmı, 3. Cilt*, İstanbul 1987, 527 s.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, *Yahyâ Bey, Divan*, İstanbul 1977, xvi+646 s.
- Derleme Sözlüğü*, I-XII c., Ankara 1963-1982.
- ERGİN, Muharrem, *Kadı Burhadeddin Divanı*, İstanbul 1980, vii+543 s.
- KALPAKLI, Mehmet, *Revânî Divanı*, (OTAP projesi, Metin Bankası).
- KURNAZ, Cemal, haz., *Ahmet Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Ankara 1992, lxxv+500 s.
- LEVEND, Agah Sırrı, *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler-Mazmunlar ve Mefhumlar)*, 4. bs., İstanbul 1984, 662 s.
- MENGİ, Mine, *Mesîhî Divanı*, Ankara 1985, vi+316 s.

- MERMER, Ahmet, *Kütahyalı Rahîmî ve Divanı*, İstanbul 2004, 589 s.
- OKUYUCU, Cihan, *Cinânî Hayatı, Eserleri, Divanının Tenkidli Metni*, Ankara 1994, xxxviii+770 s.
- ÖZKAN, Ömer, *Eskizağralı Handî ve Divançesi*, (basıma hazır proje).
- ÖZTÜRK, Mürsel-ÖRS, Derya, *Mütercim Âsım Efendi, Burhân-ı Katı*, Ankara 2000, 1197 s.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, I-II c., Ankara 1989.
- SEFERCİOĞLU, M. Nejat, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, 2. bs., Ankara yayını, 2001, xiv+505 s.
- TULUM, Mertol- TANYERİ, M. Ali, *Nev'î, Divan, Tenkitli Basım*, İstanbul 1977, xiii+607 s.
- XIII. *Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, I-VII c., Ankara 1963-1974.

THE GHAZELS RHYMED WITH FRUIT NAMES IN DIVAN POETRY

ABSTRACT

Divan poets interest and watch for everything in their environs and use every component in frame of classical Turkish poetry rules. The ghazels rhymed with fruit names are an instance for divan poet's attention. In this article was looked into more than eighty divans and seven ghazels which have rymes of an peach, two bitter orange, an apple, a citrus fruit and a pip were found and commented.

Key Words

Divan poetry, the ghazels rhymed with fruit names, Cinani, Taşlıcalı Yahya, Revani, Zati, Kadı Burhaneddin, Mesîhi.

**HİKEMÎ ŞİİR GELENEĞİNE MENSUP BİR ŞAİR:
EBUBEKİR SÂMÎ PAŞA VE DİVANİ**

Musa TOZLU*

ÖZET

XVIII. asrın ikinci yarısı ve XIX. asrın hemen başlarında yaşamış olan devlet adamı ve şair Ebûbekir Sâmî Paşa hakkında kaynakların verdiği bilgiler yetersizdir. Bu çalışmada Ebûbekir Sâmî Paşa'nın hayatı ve divanı üzerinde durulmuş; bilinenlere yeni bilgiler ilâve edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ebubekir Sâmî Paşa, Hikemi şiir, 18. yy. divan şiiri.

Doğumu ve Ailesi

Ebûbekir Sâmî Paşa [ö. 1813], Eğribozlu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi bilinmemekle beraber bazı kaynaklar onun Eğriboz'da doğduğunu belirtir.¹ Dedesinin babası elçi İbrahim Paşa, Sadrazam Kara İbrahim Paşa dairesinden yetişip hazinedarı olmuştur. Sonra devlet hizmetine girip ilerleyerek Zilhicce 1105/Ağustos 1694'te cebecibaşı² oldu. 1111/ 1699-1700'de Avusturya nezdine elçi oldu. Temeşvar, Yanova ve Sofya beylerbeyliklerinden³ sonra vezirlikle Rumeli valisi oldu. Eğriboz, Kandiye ve Belgrad muhafızlıkları yaptı. Cemâziyelâhir 1120/Ağustos-Eylül 1708'de vefat etti. İç ve dış siyasi işlerde yetenekliydi. Oğulları Osman Paşa ve

* Arş. Gör., Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (musatozlu@hotmail.com).

¹ M. E. Üzümeri, S. Dinçer ve S. Kazancı, *Türkiye Ansiklopedisi*, c. 2, s. 209; *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. 7, s. 487; Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, c. 4, s. 2513.

² Cebecibaşı, eski Osmanlı ordusunun kapıkulu denilen hassa askerinin piyade kısmından olan cebecilerin amiriydi, bk. M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, s. 262.

³ Osmanlı Devleti döneminde eyaletlerin başındaki askeri ve mülki yetkileri olan büyük memur, vali; bk. M. Zeki Pakalın, *a.g.e.*, c. 1, s. 216.

Abdullah Bey'dir.⁴ Ebûbekir Sâmî Paşa'nın dedesi Osman Paşa derya beylerinden olup Recep 1136/ Nisan 1724'te Azak Kalesi'ne memur edilip orada vefat etti.⁵ Babası İbrahim Paşa derya beylerinden⁶ olup Rodos mutasarrıfı ve 1172/1758-59'da tersane kethüdası⁷ oldu. Recep 1182/Kasım 1768'de mîrimîrân⁸ rütbesiyle kaptan-ı derya⁹ olup Zilkade 1182/Mart 1769'da vezirliğe atandı. Zilhicce 1183/Nisan 1770'de Eğriboz muhafızı olup 1184/1770-71'de vefat etti.¹⁰ Yukarıda belirtildiği üzere şairin ailesi, devlet teşkilatı içerisinde muhtelif bölgelerde çok önemli vazifelerle devlete hizmet etmişlerdir. Ebûbekir Sâmî Paşa bu gerçeği ve bundan memnuniyetini şiirlerinde şöyle dile getirmiştir:

*Çuloğlı kul bu kadîmî kemîne çâkeriñi
Ne güne lutf u 'inâyet-le eylediñ hurrem (K.1/28)*

*İrş ile 'abd-i kadîmiñ ezeli memlûklüñ
Şubh u şâm itmedeyim şükr-i 'atânu tezkâr (K.2/43)*

"Sarığî güzel" olarak anılan¹¹ Ebûbekir Sâmî Paşa, Zîbâ Kadın ile evlenmiştir. Bu evlilikten kızlarının olduğu ve şairin ölümünden sonra ailenin, şairin borçlarından dolayı geçim sıkıntısı çektiğini Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki bir belgeden öğreniyoruz. "Eğriboz Muhâfızı Ebûbekir Paşa'nın vefâtı dolayısıyla emvâlinin muhâfaza altına alındığı, borçları ve zevce ile kızlarının geçimlerinin temini ricâsında

⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, c. 3, s. 780-81.

⁵ Mehmed Süreyya, *a.g.e*, c. 4, s. 1300.

⁶ Merkezi Gelibolu olan Kaptanpaşa Eyaleti'ni teşkil eden sancak beylerine verilen addır, bk. M. Z. Pakalın, *a.g.e*, c. 1, s. 430.

⁷ Tersanenin büyük memurlarından biri olup, Kaptanpaşa'dan sonra tersanenin birinci hâkimidir. Elinde Hind kamışından mavi renkli asası vardı, bk. M. Z. Pakalın, *a.g.e*, c. 1, s. 466.

⁸ Mülki rütbelerden birinin adıdır. Beylerbeyi demektir. İlk zamanlarda beylerbeyilik ile mîrimîrânlık ayrı idi. Beylerbeyilik mîrimîrânlıktan üstün sayılırdı. Sonradan bu iki rütbe birleştirilmişti, bk. M. Z. Pakalın, *a.g.e*, c. 2, s. 545.

⁹ Deniz kuvvetleri umum kumandanı yerinde kullanılır bir tabirdir, bk. aynı yazar, *a.g.e*, c. 2, s. 182.

¹⁰ Mehmed Süreyya, *a.g.e*, c. 3, s. 771-772.

¹¹ M. N. Tuman, *Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, c. 1, s. 410-411.

Eğriboz kadısının ilâmı"¹² Zibâ Kadın 1230/1815'te Eğriboz'da vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹³ Ebûbekir Sâmî Paşa'nın Ümmü Gülsüm adında bir kızkardeşi olduğunu da yine arşiv belgelerinden öğreniyoruz. "*Vefât eden Eğriboz muhâfızı Ebûbekir Paşa, kızkardeşi Ümmü Gülsüm Hanım ve amcaoğlu Yahya Bey'in Eğriboz'da ortak sahip oldukları çiftlik ve emlâkin vakf-ı hümayûna ilhâkı için satılması.*"¹⁴ Ebûbekir Sâmî Paşa'nın Eğribozlu İbrahim Paşa'nın ikinci oğlu olması hasebiyle adını bilemediğimiz bir de ağabeyi vardır.¹⁵

Görevleri

Ebûbekir Sâmî Paşa yükselip kapıcıbaşı oldu.¹⁶ 1192/1778'de, 1196/1782'de ve 1199/1785'te üç defa başbâki kulu¹⁷ oldu. 1199/1785 sipahiler ağası¹⁸ ve Şevval 1201/Temmuz-Ağustos 1787'de Karadeniz kaptanı, Şaban 1202/ Mayıs 1788'de vezir rütbesiyle Mora valisi, 1203/1788-89'da Selanik ile Varna muhafızı, 1204/1789-90'da Bosna ve sonra Rumeli valisi oldu. Rebiülâhir 1209/Kasım 1794'te Hotin muhafızı¹⁹ ve Selânik muhafızı, 1211/1796-97 İçel ve İnebahtı muhafızı ve on beş gün sonra Selânik valisi oldu. 13 Zilhicce/18 Mayıs 1799 rikâb-ı hümayûn kaymakamı²⁰ oldu. 10 Receb 1214/ 8

¹² BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 4 Zilkade 1229/18 Ekim 1814, Dosya Nr: 1343, Gömlek Nr: 52486.

¹³ Machiel Kiel, "Eğriboz", *DİA*, İstanbul 1994, X, 493.

¹⁴ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 18 Zilkade 1230/22 Ekim 1815, Dosya Nr: 1531, Gömlek Nr: 16.

¹⁵ Mehmed Süreyya, *a.g.e*, c. 6, s. 1478.

¹⁶ Saray kapıcılarının amiri ve büyük zabiti hakkında kullanılan bir tabirdir. Yabancı elçileri padişaha bunlar arz ederdi, bk. M. Z. Pakalın, *a.g.e*, c. 2, s. 167.

¹⁷ Eskiden şimdiki maliye müfettişlerinin gördükleri işleri yapan baki kullarının başlarına verilen addı. Tanzimattan sonra başmüfettiş unvanını almıştır, bk. aynı yazar, *a.g.e*, c. 1, s. 160.

¹⁸ Yeniçeri teşkilâtına dahil olan sipahilere Kapıkulu Süvarileri denirdi. Bunlar altı bölüktü. Sipah, silahdar, ulûfeciyan-ı yemin, ulûfeciyan-ı yesa, gurebâ-yı yemin, gurebâ-yı yesar. Sipahi bölükleri baş kahya, kahya yeri, başçavuş, baş bölükbaşı adlı dört zabıt tarafından idare olunurdu. Altı bölüğün umumi kumandanına da Sipahi Ağası denirdi, bk. M. Z. Pakalın, *a.g.e*, c. 2, s. 233.

¹⁹ Şair bu durumu bir şiirinde şöyle ifade eder:
Hotin ser-ħaddi burcunda bize yekdir Ħudâ zikri
Bilirsen Sâmiyâ sen Mışra vâlî olmadan yegdir (G.40/5)

²⁰ Sefer münasebetiyle İstanbul'dan ayrılan sadrazamın vekiline verilen addır, bk. M. Z. Pakalın, *a.g.e*, c. 3, s. 45.

Aralık 1799'da Boğaz muhafızı olup birkaç gün sonra borçluları sıkıştırdığı için vezirliği kaldırılarak Tekirdağ'a sürüldü. Sonra vezirlikle 1216/1801'de Eğriboz, Cemaziyelevvel 1216/Eylül 1801'de ikinci defa Bosna, Muharrem 1217/Mayıs 1802'de Tırhala ve ardından Silistre, 1221/1806'da Anadolu valisi, Zilkade 1221/Ocak 1807'de Akdeniz muhafızı, 11 Rebiülevvel 1222/19 Mayıs 1807'de livâ-yı şerîf²¹ kaymakamı oldu. Sonra Karahisar-ı Sahip sancağı ve Şevval/Aralık 1807'de Karlıeli sancağı verilmiştir.²² Daha sonra Kandiye muhafızlığı da yapan Ebûbekir Sâmî Paşa 11 Ramazan 1227/18 Ağustos 1812'de doğduğu topraklar olan Eğriboz'a muhafız olarak tayin edildi.²³

Ö l ü m ü

Ebûbekir Sâmî Paşa 1228/1813'te son görev yeri olan Eğriboz'da vefat etmiştir²⁴ ve oraya defnedilmiştir.²⁵ Şairin Karlıeli'nde öldüğü ile ilgili *Sicill-i Osmânî*'deki bilgi doğru değildir.

E d e b î K i ş i l i ğ i

XVIII. asır şair kadrosu bakımından klasik edebiyatın en geniş ve zengin dönemi olarak kabul edilir. Böyle bir ortamda eser veren Ebûbekir Sâmî Paşa devrinin şairleri tarafından beğenilen, tasavvufa meyilli,²⁶ sadık, maarifperver ve usta bir şairdir.²⁷ Şiirleri ağırlıklı

²¹ Hz. Muhammed'in bayrağı hakkında kullanılan bir tabirdir. Sarayda kutsal emanetler arasında muhafaza olunan bu bayrak savaş zamanında ve bazı isyanlar sırasında merasimle çıkarılır, harp ve ihtilaller bitince tekrar yerine konulurdu, bk. M. Z. Pakalın, *a.g.e.*, c. 2, s. 367.

²² Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, c. 5, s. 1479.

²³ BOA, *Cevdet-Askeriye*, 11 Ramazan 1227/18 Ağustos 1812, Dosya Nr: 865, Gömlek Nr: 37054, " Eğriboz muhafızı Ali Paşa'ya bir mansip tevcihi ve Kandiye muhafızı Ebûbekir Paşa'nın Eğriboz'a tayini....."

²⁴ BOA, *Hatt-ı Hümayûn*, 29 Zilhicce 1228/23 Aralık 1813, Dosya Nr: 1260, Gömlek Nr: 48727, " Eğriboz muhafızı Ebûbekir Paşa'nın vefâtına binâen Eğriboz Sancağı'nın rütbe-i vezâretle Karesi sancağı mutasarrıfı Nurullah Paşa'ya, ilhaki hakkında telhis."; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 2, s. 88; Şemseddin Sâmî, *Kamusu'l-A'lâm*, c. 4, s. 2513.

²⁵ M. Nail Tuman, *a.g.e.*, c. 1, s. 410-411.

²⁶ *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, c. 7, s. 487; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. 2, s. 414.

olarak tasavvufî ve didaktik mahiyettedir. Bunun yanında divan Şiirinin başlıca konuları olan aşk ve kadından bahseden Şiirleri de az değildir. Kaynaklarda Ebûbekir Sâmi Paşa ile ilgili fazla bilgi olmaması nedeniyle Şairin edebî kişiliğini Şiirlerinden hareket ederek tespit etmeye çalıştık.

Ebûbekir Sâmi Paşa XVII. asırda Nâbi [ö. 1712] ile zirveye çıkan "Hikemî Şiir" in, XVIII. asırdaki zirvesi olan Koca Râgıb Paşa'nın izinden giden başarılı bir temsilcisidir. Ona göre mana fezasında tek başına at koşturan Koca Râgıb Paşa [ö. 1763]nın izinden gidebilmek biraz feraset işidir ve kendisinin bunu başardığına inanır.

*Cenâb-ı Râgıb-ı yek-tâ süvâra pey-revlik
Fezâ-yı ma'nide Sâmi biraz ferâsetdir (G.61/11)*

Şiirlerinde kanaat, tevazu, tevekkül duyguları ve kader inancı oldukça kuvvetlidir. Ona göre kanaat hazinesiyle gönlü doymuş olanın, Karun'un hazinelerine ihtiyacı yoktur.

*Dil-sîr olan künüz-i kanâ'at-le Sâmiyâ
İbrâz eder mi devlet-i Kârûna ihtiyâc (G.23/7)*

Yine kanaat hazinesiyle dokuz kubbeli feleğin üzerine otağ kurabilecek kadar büyük bir zenginliğe sahip olduğunu Şiirinde söylüyor.

*Mâlik olalı kenz-i kanâ'at-le devlete
Bu çarh-ı nüh-ķibâb kurulmuş otağımız (G.94/6)*

Kanaatin Kaf Dağı'nda Anka Kuşu gibi gezen kişinin dünya leşi için akbalarla ortak olmayacağını söyler.

*Sâmiyâ Kaf-ı kanâ'atde gezen 'Anķa gibi
Cîfe-i dünyâ için teşrik eder mi kerkesi (G.200/5)*

Kadere teslimiyet ve tevekkül duygusu şiirlerinde açık bir şekilde hissedilir.

Eyleyen geşt-i eķālīm-i ķader ey Sāmī
Aramaz rāh-ı tevekkülde nişīb ile firāz (G.93/6)

Şair aşağıdaki beytinde tevekkül elbisesini omzuna süs yapması gerektiğini; işi gerçekleştirmek için can atmamasını, çünkü her işin takdir edildiği vakitte meydana geleceğini güzel bir şekilde ifade eder.

Tevekkül hıl'atin sen zīver-i dūş eyle ey Sāmī
Tehālükden hāzer ķıl vaktine merhūndur her iş (G.97/5)

Onun gözünde dünyanın hiçbir kıymeti yoktur. Dünya bazen dokuz perdeden meydana gelmiş gölge oyununa benzeyen bir oyuncaktır. Bazen de dokuz kat feleğin kubbesinin altı kendine özgü bir oyun yeridir. Onun renk renk olan nakışlarına gönül bağlayanlar ise delilerdir.

Nüh-perdeden 'ibāret bāzīçe-i müretteb
'İbret-le baķ cihāna lu'b-ı hayāle beñzer (G.60/4)

Ķubbe-i nüh-tāķ-ı gerdūn özge lu'bet-hānedir
Nakş-ı reng-ā-rengine dil-bend olan dīvānedir (G.83/1)

Tüm cimriler, kibirliler ve cahiller şairin düşmanıdır. Cömert olan dünyaya tamah etmez, oysa hemen yarın endişesi cimrinin içini yakmaktadır. Kibir yolunda yürüyen, edebin geniş yolu içinde kendine bir arkadaş bulamaz. Hüzünler evinin eski kilimi, cahilin altın telli elbisesini giymekten daha hoş gelir şaire.

Çekmez erbāb-ı sehā tül-i emel-le medd-i āh
Nā-kesiñ sūz-ı dili endīşe-i ferdāsıdır (G.76/3)

Reh-i nā-refte-i naķvetde eden reftārı
Şāh-rāh-ı edeb içre bulamaz bir hem-rāz (G.84/5)

*Cāme-i zer-tār-ı nādānı telebbüs itmeden
Hoşdur ey dil külb-i ahzānda köhne kilīm (G.136/2)*

Ebûbekir Sāmî Paşa'nın Şiirlerinde tasavvufa ait unsurlar da geniş yer tutar. İlāhî aşktan, nefsiyle olan mücadelesinden ve günahlarının çokluğundan bahseden Şair, gaflet vadisinde gezenleri uyandırmaya çalışır:

*Ser-menzil-i esrār-ı haķikat yerimizdir
İrfān iline 'aşk bizim reh-berimizdir (G.47/1)*

*Bir dil ki tāb-ı 'aşk ile āteř-feřān olur
Rāh-ı hüddāya meş'ale-i sālīkān olur (G.74/1)*

*Ŧutmaķda çār-küşe-i kevnî günāhımız
Çıkısa Ŧibāķ-ı seb'a revā dūd-ı āhımız*

*H'āb-ı girān-la pister-i ğafletde tā-be-key
Bu nā-güřāde çeşm ile yok intibāhımız (G.91/1, 2)*

*Reh-yāb olamaz vādī-i ğafletde gezenler
Bīdār değil dīde-i im'ānı süzenler (G.59/1)*

Klasik Türk Şiirinin başlıca konularından olan aşk, kadın ve Şarap Ebûbekir Sāmî Paşa'nın Şiirlerinde de ele işlenir.

*Dest-i sākī ile şallandığı dem bintü'l-'ineb
Görünür merd-i řafā-meşrebe gehvāre ķadeķ (G.26/5)*

*'Ahd ü vefāyı eylemez ifā o bī-vefā
Ey dil yamandır 'āřıķa dā'im emān-ı yār*

*Şad-tīr-i nāzı pūte-i dilden eder güzer
Kılca taķarrük etdiği ānda kemān-ı yār (G.63/2, 4)*

Şair, daha ziyade gazellerinin makta beyitlerinde Şiirini överken devrinin müteşairlerini de eleştirir.

*Ser-te-ser eyle nazar gülşen-i dîvânında
Göremezsın has u hâşâk-i haşivden bir hâr (G.81/10)*

*Girince bahr-ı beyâna dalar dürer çıkarır
Diñilse fikrine Sâmi sezâ gibi gavvâş (G.100/5)*

*Böyle şîrin edâ ile Sâmi
Reşha-i kilkiñ âb-ı sükkerdir (G.70/17)*

*Pergâr-ı haddi açma çizip şekl-i nev-zuhûr
Âfâka çıkma dâ'ire-i iştilhâr ile (G.174/6)*

*Şemen-i ma'rifetiñ yek-pula indi narlı
Kaba Türkîye çevirdi sözi 'aşrın çarlı (G.197/1)*

Ebûbekir Sâmî Paşa Bâkî [ö. 1600], Nâbî ve Nâşid Bey [ö. 1791]e yazdığı tahmislerle onlardan etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca Hikemî şiirin XVIII. asırdaki en parlak temsilcisi ve kendisi gibi devlet adamı olan Koca Râgıb Paşa'nın izinden gitmeye çalışmış ve bunu da başarmıştır.

Ebûbekir Sâmî Paşa, genellikle sade bir dil kullanmasına, zaman zaman dilinin günlük konuşma diline yaklaşmasına rağmen yer yer dilinin ağırlaştığı görülür.

*Seni dilden dile teşhîr iden ey haste görñül
O tabîbiñ niğehi şokduğı neşterdir hep (G.14/4)*

*Şadme-i nâ-geh-res-i ezmân ile pâ-mâl olur
Bî-kesâne çüb-ı ğadr ile iden ızrâr-ı pây (G.214/3)*

E s e r i

Ebûbekir Sâmî Paşa'nın bilinen tek eseri divanıdır.²⁸ Eserin on beş nüshasını tespit edebildik, bunları; müellif nüshası olup

²⁸ Divan tarafımızdan yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır: Musa Tozlu, *Ebûbekir Sâmî Paşa, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, (basılmamış yüksek lisans tezi).

olmaması, istinsah tarihlerinin ve müstensihlerinin bulunup bulunmaması, sahip oldukları şiir hacmi, şiirlerin nüshalardaki diziliş ve beyit sıra tertipleri, hatlarının düzgünlüğü gibi ölçütleri göz önünde bulundurarak-tenkitli metinde kullanılmak üzere- dörde indirdik. Tarafımızdan hazırlanan tenkitli divan metninde 1 na't, 8 kaside, 27 tarih, 17 kıta (harf-i tarif ve manzum tezkire gibi şiirleri bu başlık altında değerlendirdik), 3 tahmis, 217 gazel (ikisi müstezad), 7 lugaz ve 13 ferd (tek beyitlik imza ve muammaları bu başlık altında değerlendirdik) mevcuttur.

Nüsha Tavsifleri

1. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü T. 2836:

Müstensih: Ahmed İzzet

İstinsah Tarihi: Zilhicce 1228/Aralık 1813

Ölçüler : 225 x 140 – 182 x 100

Cilt : Fırça yaldızlı, kahverengi meşin, zencirekli, miklepli cilt.

Kâğıt: Abadi taklidi

Varak: 82

Satır: 17

Hat: Talik

Başı: Açıldı bir dem-i şubh-ı şerîfde dîde-i cân
Mişâl-i revzene-i kaçır-ı büstân-ı cinân

Sonu: Tâcidâr-ı hıttâ-i ârâmda âzâde-ser
Gök yere yer göge inse çıksa da hânde ider

Nüshanın 1b, 3b, 5b ve 26b yaprak başları nakışlı ve tezhiplidir. Yaldızlı cetvel içindeki söz başları kırmızıdır. İçi ve dışı fırça yaldızlı kahverengi meşin, zencirekli, miklepli cilttir. Başta kütüphanenin resmi mührüyle Edip Musa mührü basılı Farsça üç beyit yazılıdır. Bu nüshada divanı tertip eden Vak'anüvis Vâsıf Efendi ve Ebûbekir Sâmî Paşa'nın kethüdası Ahmet İzzet Efendi'nin birer mensur dibacesi, 1 naat, 6 kaside, 3 tahmis, biri Farsça 211 gazel, 2'si Türkçe biri Arapça 3

müstezad, biri Arapça 26 tarih, 3'ü Arapça 22 kıta, 2 lugaz, 8'i Arapça 21 ferd vardır.

2. Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Kitaplığı Nr. 332:

Müstensih: Nazifzade Ahmed Hamid

İstinsah Tarihi: Rebiülevvel 1214/Ağustos 1799

Ölçüler: 204 x 130 – 162 x 90

Cilt: Arkası ve kenarları vişne rengi meşin, üstü kadife kaplı, şemseli, salbekli, zencirekli, miklepli cilt.

Kâğıt: Abadi taklidi

Varak: 74

Satır: 15

Hat: Talik

Baş: Açıldı bir dem-i şubh-ı şerîfde dîde-i cân
Mişâl-i revzene-i kaşr-ı bûstân-ı cinân

Sonu: Sâhil-nişîn-i rif'at olan eylemez elem
Ebr indigine bahre degil çıksa göge yem

Nüshanın 1b, 12b, 14b ve 31b yaprak başlıkları nakışlı ve tezhiplidir. Yıldızlı cetvel içindeki şiir başlıkları da kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüshada Arapça 3 takriz, Türkçe takriz, 1 dibace, 1 naat, 6 kaside, 3 tahmis, biri Farsça 155 gazel, 1 Türkçe müstezad, 10 tarih, 2'si Arapça 12 kıta, 1 lugaz, 5'i Arapça 11 ferd vardır. Başta Aşir Efendi'nin vakıf mührü basılıdır.

3. Süleymaniye Kütüphanesi M. Murad - M. Ârif Kitaplığı Nr. 250:

Müstensih: Mustafa Bin Hasan

İstinsah Tarihi: 1217/1802

Kitap Ölçüleri: 224 x 147

Cilt: Arkası ve kenarları meşin, üstü krem karton kapak.

Kâğıt: Aharlı abadi taklidi

Varak: 72

Satır: 15

Hat: Talik

Başı: Açıldı bir dem-i Őubĥ-ı Şerifde dide-i cān
Miřāl-i revzene-i şaşr-ı büstān-ı cinān

Sonu: Sāhil-niçin-i rif'at olan eylemez elem
Ebr indigine bahre degil çıksa göge yem

Başta Mehmed Murad Efendi'nin vakıf mührüyle, kütüphanenin resmi damgası vardır. Sonra Seyyid Mehmed Ataullah el-Hüseyni'nin bir takrizi, Nef'i hakkında Kafzade tezkiresinde yazılı malumatın noksan olduğuna dair Ebübekir Sāmî Paşa'nın tezkiresi, bu konuyla alākalı Kāmî Yahya Efendi'nin tezkiresi, Nergisi'nin bir ferdi, Ebübekir Sāmî Paşa'nın bir manzumesi vardır. Daha sonra 1 dibace, 1 naat, 7 kaside, 3 tahmis, 10 tarih, biri Farsça 169 gazel, 1 müstezad, 1 lugaz, 2'si Arapça 12 kıta, 5'i Arapça 11 ferd mevcuttur. Ayrıca bu nüshanın içinde Râtib Ahmed Paşa'nın divanı da vardır.

4. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü T 9652:

Müstensih: Yok

İstinsah Tarihi: Yok

Kitap Ölçüleri: 230 x 150

Cilt: Bordo karton kapak

Varak: 84

Satır: 19

Hat: Nesih

Başı: Açıldı bir dem-i Őubĥ-ı Şerifde dide-i cān
Miřāl-i revzene-i şaşr-ı büstān-ı cinān

Sonu: Sāmiyā ĥamd ola olduĥ mümtāz
Kıldı iĥsān bize bir bī-enbāz

Bu nüsha Milli Kütüphane nüshasıyla birlikte eldeki mevcut nüshalar içindeki en hacimli nüshadır. İstinsah tarihleri ve müstensihleri belli olmayan her iki nüshanın da aynı müstensihin

elinden çıktığı anlaşılmaktadır. Hattın aynı olması, diğer nüshalarda olmayan şiirlerin bu iki nüshada olması hatta yapılan yanlışlıkların da aynı olması bizde bu kanaati oluşturmuştur. Nüshada 1 mesnevi, 1 naat, 7 kaside, 3 tahmis, biri Farsça 214 gazel, biri Arapça 3 müstezad, 2'si Arapça 28 tarih, 7'si Arapça 29 kıta, 6 lugaz, 3'ü Arapça 13 ferd vardır. Eser baştan sona kırmızı cetvellidir. Söz başları da kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüşanın 1b, 21b, 24b ve 32b varak başları nakışlıdır. Ayrıca 24b'de başlayan naatın hemen öncesinde de bir takriz vardır.

5. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Y. 686:

Müstensih: Seyyid Ahmed Arif

İstinsah Tarihi: 1214/1799

Kitap Ölçüleri: 190 x 120 - 140 x 80

Cilt: Şemseli, zencirekli, kahverengi meşin cilt içindedir.

Kâğıt: Aharlı samanî kâğıt.

Varak: 62

Satır: 15

Hat: Talik

Baş: Açıldı bir dem-i şubh-ı şerîfde dîde-i cân
Mişâl-i revzene-i kaçır-ı büstân-ı cinân

Sonu: Sâhil-nişîn-i rif'at olan eylemez elem
Ebr indigine bahre degil çıksa göge yem

Nüsha toplamda 66 varak olup ilk iki ve son iki varaklar boştur. Eser 2b'de bir takrizle başlıyor. Eserde 1 naat, 6 kaside, 9 tarih, 3 tahmis, 1 müstezad, biri Farsça 170 gazel, 1 lugaz, biri Arapça 11 kıta, 7'si Arapça 14 ferd vardır. Nüşanın 2b ve 5b varakları yaldızlı, cetvelli ve nakışlıdır.

6. Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum Eserler Nr. 194:

Müstensih: Nazifzâde Ahmed Hamid

İstinsah Tarihi: Şaban 1218/Kasım 1803

Kitap Ölçüleri: 212 x 133 - 151 x 84

Cilt: Kırmızı meşin, zencirekli cilt

Kâğıt: Abadi taklidi

Varak: 65

Satır: 15

Hat: Talik

Başı: Açıldı bir dem-i şubh-ı şerîfde dîde-i cân
Mişâl-i revzene-i kaçır-ı büstân-ı cinân

Sonu: Sâhil-nişîn-i rif'at olan eylemez elem
Ebr indigine bahre degil çıksa göge yem

Başta Ali Emirî Efendi'nin vakıf mührüyle kütüphanenin resmi mühür ve damgası ve Dîvân-ı Humâyûn kâtiplerinden Harîrîzade Ahmed Raşid mührü basılıdır. Kırmızı cetvelli varaklar içindeki şiirlerin başlıkları da kırmızı mürekkeple yazılıdır. Bu nüshada mensur bir dibace, 1 naat, 6 kaside, 3 tahmis, 10 tarih, biri Farsça 155 gazel, 1 müstezad, 2'si Arapça 12 kıta, 1 lugaz, 5'i Arapça 11 ferd vardır.

7. Millet Kütüphanesi Ali Emirî Manzum Eserler Nr. 195:

Müstensih: es-Seyyid Mehemed Hâşim bin Dâvud Ârif Saraybosnalı

İstinsah Tarihi: 1278 – 1861/62

Kitap Ölçüleri: 228 x 144 – 150 x 86

Cilt: Vişneçürüğü renkte meşin, yaldızlı kenar, ortasında Sultan Abdülaziz'in tuğrası basılı cilt.

Kâğıt: Avrupa kâğıt

Varak: 49

Satır: 19

Hat: Talik

Başı: Açıldı bir dem-i şubh-ı şerîfde dîde-i cân
Mişâl-i revzene-i kaçır-ı büstân-ı cinân

Sonu: Sâhil-nişîn-i rif'at olan eylemez elem
Ebr indigine bahre degil çıksa göge yem

Başta Ali Emirî Efendi'nin vakıf mührüyle kütüphanenin resmi mühür ve damgası basılıdır. Kırmızı cetveli varaklar içindeki şiirlerin başlıkları da kırmızı mürekkeple yazılıdır. Bu nüshada 1 naat, 6 kaside, 3 tahmis, 10 tarih, biri Farsça 156 gazel, 1 müstezad, 2'si Arapça 12 kıta, 1 lugaz, 5'i Arapça 10 ferd vardır.

8. Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Kitaplığı Nr. 665:

Müstensih: Yok

İstinsah Tarihi: Yok

Kitap Ölçüleri: 204 x 125 – 155 x 88

Cilt: Kenarları yaldızlı kırmızı karton kutu içinde arkası ve kenarları meşin, üstü açık yeşil renkte bez kaplı, zencirekli cilt.

Kâğıt: Aharlı Avrupa kâğıt

Varak: 68

Satır: 15

Hat: Talik

Baş: Açıldı bir dem-i şubh-ı şerîfde dîde-i cân
Mişâl-i revzene-i kaçır-ı büstân-ı cinân

Sonu: Sâhil-nişîn-i rif'at olan eylemez elem
Ebr indigine bahre degil çıksa göge yem

Bu nüshada Mustafa Aşir Efendi'nin Arapça bir takrizi, Aşir Efendizade Mehmed Halid Efendi'nin bir takrizi, divanı tertip ettiğine dair Vakanüvis Vasıf Efendi'nin bir dibacesi, 1 naat, 6 kaside, 3 tahmis, 10 tarih, biri Farsça 155 gazel, 1 müstezad, 2'si Arapça 12 kıta, 1 lugaz, 5'i Arapça 11 ferd vardır. Varaklar kırmızı cetvelle çizilmiş olup söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

9. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü T 657/1:

Müstensih: Yok

İstinsah Tarihi: Yok

Kitap Ölçüleri: 200 x 135 mm.

Cilt: Arkası ve kenarları meşin, üstü kâğıt kaplı, miklepli cilt.

Kâğıt: Abadi taklidi

Varak: 69

Satır: 15

Hat: Talik

Başı: Açıldı bir dem-i şubh-ı şerîfde dîde-i cân
Mişâl-i revzene-i kaçır-ı büstân-ı cinân

Sonu: Sâhil-nişîn-i rif'at olan eylemez elem
Ebr indigine bahre degil çıksa göge yem

Bu nüshada 1 naat, 7 kaside, 3 tahmis, 16 tarih, 167 gazel, 1 müstezad, 10 kıta, 1 lugaz, 9 ferd vardır. Şiirlerin başlıkları kırmızı mürekkeple yazılıdır. Tamamı 165 varak olan bu mecmuanın 69-126. varaklarında Koca Ragıp Paşa divanı, 127-165. varaklar arasında da farklı şairlere ait şiirler ve bazı ilaçlar yazılıdır.

10. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü T
371:

Müstensih: Yok

İstinsah Tarihi: 1214

Kitap Ölçüleri: 218 x 137 mm.

Cilt: Etrafı meşin, üstü yeşil kadife kaplı, miklepli cilt.

Kâğıt: Abadi taklidi

Varak: 49

Satır: 19

Hat: Talik

Başı: Açıldı bir dem-i şubh-ı şerîfde dîde-i cân
Mişâl-i revzene-i kaçır-ı büstân-ı cinân

Sonu: Sâhil-nişîn-i rif'at olan eylemez elem
Ebr indigine bahre degil çıksa göge yem

Başta kütüphanenin resmi mührü ile Sami Paşa'nın mühürdarı
Mehmet Emin Efendi'nin ve İşkodralı Mustafa Paşazade Rıza Bey'in

temellük kayıtları ve mühürleri vardır. Nüshada 1 naat, 5 kaside, 10 tarih, 3 tahmis, 154 gazel, 1 müstezad, 1 lugaz, 13 kıta, 9 ferd vardır.

11. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları K. 454:

Müstensih: Yok

İstinsah Tarihi: Yok

Kitap Ölçüleri: 210 x 155 - 155 x 95

Cilt: Kahverengi meşin kaplı, zencirekli cilt

Kâğıt: Abadi taklidi

Varak: 76

Satır: 15

Hat: Nesih

Baş: Açıldı bir dem-i şubh-ı şerîfde dîde-i cân
Mişâl-i revzene-i kaçır-ı büstân-ı cinân

Sonu: Sâhil-nişîn-i rif'at olan eylemez elem
Ebr indigine bahre degil çıksa göge yem

Bu nüshada 1 naat, 7 kaside, 9 tarih, 3 tahmis, biri Arapça 2 müstezad, biri Farsça 194 gazel, 1 lugaz, biri Arapça 16 kıta, 5'i Arapça 14 ferd vardır. Nüshanın 2b ve 22b varakları nakışlı olup nüsha baştan sona kırmızı cetvellidir. Hiçbir şiirde başlık yoktur.

12. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Hazine Ktp. Nr. 923:

Nüsha talik hatla, 210 x 125 mm. ölçüsüyle, 15 satırla, 65 varak aharlı kâğıda yazılmıştır. Serlevha müzehhep, cetveller yaldızlı, miklepli mor deri ve güderi cilt. İstinsah tarihi 1214/1799 olan nüshanın müstensihi Nazifzade Ahmed Hamid'tir. İstinsah tarihi ve müstensihi bakımından Süleymaniye Kütüphanesi Aşir Efendi Nr: 332'deki nüshayla, müstensihi ve hacmi bakımından da Ali Emiri Manzum Eserler Nr: 194'teki nüshayla aynı olması bu üç nüshadaki şiirlerin büyük oranda aynı olduğu anlamına gelmektedir.

13. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Nr. 2599:

Nüsha nesih hatla, 212 x 135 (168 x 93) mm. ölçüsüyle, 19 satırla, 84 varak harf fligranlı kâğıda yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan nüshada 1, 2, 21b-22a mihrabiye vardır. İlk iki cetvel yaldızlı, söz başları ve diğer cetveller kırmızıdır. Yıldız zencirekli, kahverengi meşin cilt içerisindedir. Divanda bir mukaddime, 1 mesnevi, 16 tarih, 24 kıta, 212 gazel, 3 müstezad, 3 tahmis, 6 lugaz vardır.

14. İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nr. 1685:

İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan bu nüsha talik hatla yazılmıştır. 215 x 140 mm. ölçüsünde, 17 satır, 54 varaktan oluşmuştur.

15. Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Nr. 247:

Nüsha 195 x 145 mm. ölçüsünde, nesih hatla 15 satır olarak yazılmış olup 89 varaktır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

S o n u ç

Ebûbekir Sâmî Paşa, pek çok şairin yetiştiği XVIII. asırda yaşamış olmasına rağmen devrinde şiirleriyle beğenilmiş ve takdir edilmiştir. Genel olarak dini-tasavvufi ve hikemi temaları işlemekle birlikte aşktan ve şaraptan bahsettiği şiirleri de vardır. Ebûbekir Sâmî Paşa, XVII. asrın ikinci yarısında Nâbî ile başlayan Hikemi şiir akımının Koca Râgıb Paşa, Çelebizade Âsım, Seyyid Vehbî gibi XVIII. asır temsilcileri arasında kendine sağlam bir yer edinmiştir.

KAYNAKÇA

BURSALI Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. I-III c., İstanbul: Meral Yayınevi, 1972.

CUNBUR, Müjgan. "Sâmî Paşa". *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ortak Ansiklopedisi*. Ankara: AKM Yayınları, 2007, VII, 487.

- İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*. I-IV c., İstanbul: MEB Basımevi, 1967.
- KİEL, Machiel. "Eğriboz". *DİA*. İstanbul 1994, X, 493.
- MEHMED SÜREYYA. *Sicill-i Osmânî*. I-VI c., Haz. Nuri AKBAYAR, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1996.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*. I-III c., İstanbul: MEB Yayınları, 1991.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ. *Kâmusu'l-A'lâm*. I-VI c., İstanbul: Mihran Matbaası, 1311/1893.
- TOZLU, Musa. *Ebûbekir Sâmî Paşa, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- TUMAN, Mehmet Nail. *Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. I-II c. Haz. Cemal KURNAZ-Mustafa TATÇI, Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. "Ebubekir Sâmî Paşa". c. 2, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1977.
- ÜZÜMERİ, M. E.-DİNÇER, S.- KAZANCI, S., *Türkiye Ansiklopedisi*, I-VI c., Ankara: Yıldız Matbaacılık ve Gazetecilik, 1956-1958.

A POET WHO IS A MEMBER OF HİKEMİ POETRY TRADITION:
EBUBEKİR SAMİ PASHA

ABSTRACT

Informations given in the sources about the poet and statesman Ebubekir Sami Pasha lived in the second half of the 18th century and almost the beginning of the 19th century was in adequate. In this study, it is focused on his life and Divan and added new details to the known ones.

Key Words

Ebubekir Sami Pasha, Hikemi poetry tradition, 18th century divan poetry.

**CİNAS USULÜNE DAYALI FARŞÇA-TÜRKÇE BİR LÜGAT
RAVZATÜ'L-CİNÂS**

Ozan YILMAZ*

ÖZET

Farsça sözcükler, klasik Türk şiirinin sözcük kadrosunda hatırı sayılır bir yere sahiptir. Osmanlı sahasında, asırlar boyunca kullanılan bu sözcükleri anlamlandırmak için 15. yüzyıldan başlayarak manzum ve mensur lügatler yazılmıştır. 16. yüzyıl müelliflerinden Abdurrahmân Münşî'nin Ravzatü'l-Cinâs'ı bu lügatler arasındadır. Ravzatü'l-Cinâs, sadece Farsça cinaslı sözcükleri bir araya getirmesiyle diğer lügatlerden farklı bir özellik taşımaktadır. Eserde, Farsça cinaslı sözcüklerin anlamları verilmiş, bu sözcükler Türk, Fars ve Arap edebiyatından seçilmiş manzum parçalarla örneklendirilmiştir. Eserin müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Tırnovalı bölümü 1816 numarada kayıtlıdır. Bu makalede, öncelikle Osmanlı sahası Farsça-Türkçe lügat geleneği hakkında bilgi verilmiş, Abdurrahman Münşî'nin hayatı ve eserlerinden bahsedilmiştir. Ardından Ravzatü'l-Cinâs'ın müellif nüshası ve diğer nüshaları tanıtılmış, müellif nüshasından hareketle muhtevası incelenmiştir. Son kısımda, lügatte anlamı verilen sözcükler liste hâlinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler
Lügat, lügat geleneği, Münşî, Ravzatü'l-Cinâs

Köklü bir geçmişe sahip nadir kültürler arasında yer alan Türk ve Fars edebiyatları, hem nazım hem de nesir sahasında sürekli etkileşimde bulunmuştur. Arap edebiyatında doğmuş birçok nazım şeklinin Türk edebiyatına geçmesi Fars edebiyatının aracı konumu sayesinde gerçekleşmiş, bu edebiyat dairesinde yazılmış birçok eser Türk edebiyatı için örnek teşkil etmiştir. Bu ilişkinin diğer bir kolu olan nesir sahası, "lügat" geleneği etrafında da kendisini göstermiş, Fars edebiyatından dilimize geçmiş kelime kadrosunu örnekleriyle ortaya koyan Türk müellifler, böylelikle Farsça-Türkçe lügat çalışmalarına ivme kazandırmışlardır.

* Dr., Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (ozanyilmaz80@hotmail.com).

Farsça-Türkçe lügat geleneğinin ilk örnekleri 15. yüzyılda verilmiştir. Bunların ilki Hüsâm bin Hasân el-Konevî tarafından 1399-1400 tarihinde yazılmış *Tuhfe-i Hüsâmî ez-Mültekât-ı Sâmi* isimli manzum lügattir.¹ Mensur olarak ise Mutahhar bin Ebî Tâlib-i Ladikî'nin 1400-1401 tarihinde kaleme aldığı *Miftâhu'l-Edeb* isimli lügat kronolojik bakımdan ilk sırada gelmektedir.² 1446'da Lütfullah Halîmî tarafından yazılan *Bahrü'l-Garâyib* adlı eser, aynı zamanda müellifi tarafından şerh edilmesiyle de benzerlerinden farklı bir özellik taşır.³ Şeyh İmâm el-Bardahî tarafından 1501 tarihinde kaleme alınmış *Câmi'ü'l-Fürs*, Şuurî Hasan Efendi tarafından 1681'de telif edilmiş *Ferheng-i Şuûrî* ve Mütercim Âsım tarafından Hüseyin Halef bin Tebrîzî'nin *Burhân-ı Kâtî'* adlı eserinden adapte edilmiş *Tıbyân-ı Nâfi' der-Terceme-i Burhân-ı Kâtî'* Farsça-Türkçe lügat geleneğinin diğer önemli eserleri arasındadır. Bunlardan *Ferheng-i Şuûrî* son derece zengin muhtevasıyla Farsça-Türkçe sözlük geleneğinin sac ayaklarından birini oluştururken, Mütercim Âsım'ın eseri müellifinin engin bilgi birikimi sayesinde tercüme olmaktan daha çok adaptasyon hüviyeti kazanmış, böylece en az örnek aldığı eser kadar meşhur olmuştur.

İlk dönem Farsça lügatlerin yazılışı çeşitli nedenlere bağlıdır. Evvela, Osmanlı'dan önce Selçuklu kültüründe edebiyat ve hüner dilinin Farsça olması, bu zeminden hareketle Osmanlı dönemindeki Türkçe eserlerde dahi pek çok Farsça kelime kullanılması bunların açıklanmasıyla ilgili bir ihtiyacı da beraberinde getirmiştir. "Bu ihtiyaç, başlangıçta Arapça ve Farsça sözlüklerde Farsça kelimelerin satır altlarına Türkçe karşılıklarının yazılması yoluyla giderilmiş⁴,

¹ Hatice Şahin, *Câmi'ü'l-Fürs*, c. I, The Department of Near Eastern Languages&Civilizations, Harvard University, USA, 2006, s. XXVII.

² Hatice Şahin, *a.g.e.*, c. I, s. XXVIII.

³ Bu lügat hakkında bilgi için bk. Mustafa Erkan, "Bahrü'l-Garâyib", *DİA*, c. 4, s. 513-514. Eserin İstanbul kütüphanelerindeki nüshaları için bk. Ozan Yılmaz, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *TALİD*, c. 5, sy. 9, 2007, s. 271-304.

⁴ Satır arası karşılık verme geleneği çok eski dönemlere dayanmakta olup ilk dönem Kur'an meallerinin yazılmasında bu sistem takip edilmiştir (bk. Gülden Sağol, *Harezm Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi*, 2 cilt, The Department of Near Eastern Languages&Civilizations, Harvard University,

daha sonraki dönemlerde Farsça-Türkçe sözlüklerin yazımına başlanmıştır".⁵ Ayrıca, Osmanlı devleti sınırlarının gelişmeye başladığı 14. ve 15. yüzyıllarda medrese eğitimi gören talebeye Farsçayı en güzel ve en doğru bir biçimde, örnekleriyle öğretmek için takip edilen usüllerden biri de Farsça-Türkçe lügat telifi olmuştur. Mesela yazdığı eseriyle araştırmamıza konu olan Münşî, *Ravzatü'l-Cinâs*'ı kaleme almasındaki amacı "nesir ve seci öğrenen talebeleri secili Farsça kelimeleri öğrenmeye teşvik etmek, gayretlendirmek" şeklinde açıklarken, bu sözlerinden lügatini eğitim amacıyla kaleme aldığı anlaşılmalıdır. Bu durum, dönemin diğer Farsça-Türkçe sözlükleri için de genel-geçer sebepler arasında gösterilebilir.

Araştırma konumuz olan *Ravzatü'l-Cinâs*, Abdurrahman Münşî (ö. 1592) tarafından kaleme alınmış Farsça-Türkçe bir lügattir. Abdurrahman Münşî, 16. yüzyılın meşhur müelliflerindedir. Asıl adı Muhyiddin Mehmed'dir. Bazı kaynaklarda ismi "Bedrüddîn" olarak geçer. Manisa'nın Akhisar kasabasında doğmuş⁶, devrinin önemli hocalarından (Ebu'l-leys Alîsî ve Cafer Efendi) ders alma yoluyla iyi bir tahsil görmüştür. Bir müddet Mısır'da kadılık yapmış, burada bulunduğu sırada telif ettiği *Tefsîrini* Sultan III. Murad'a takdim etmiştir. Bu sayede Şeyhü'l-Harem-i Nebevî hizmetiyle mükâfatlandırılmıştır. Medine'de bulunduğu sürece telifat işleriyle uğraşmaya devam eden Münşî, 1592'de vefat ederek aynı yerdeki Bakî mezarlığına defnedilmiştir.⁷ Dinî ilimlerde ve edebiyat sahasında

USA, 1995; Esra Karabacak, *Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi*, 2 cilt, The Department of Near Eastern Languages&Civilizations, Harvard University, USA, 1994). İlerleyen dönemlerde *Gülistân*, *Bostân* vb. Fars edebiyatına mal olmuş eserlerin tercüme ve şerhlerinde dahi bu sistemin var olduğu görülmektedir.

⁵ Hatice Şahin, *a.g.e.*, c. I, s. XXVI.

⁶ Münşî, *Ravzatü'l-Cinâs*'ta "Şerân" kelimesini açıklarken "Çağlañ su vasfidur. Akçağlañ vatanım Akhisar'da bir çay adıdır" der. (35^b)

⁷ Bursalı Mehmed Tâhir, "Muhammed bin Bedrüddin Münşî", *Osmanlı Müellifleri*, c. II, s. 20-21; Âdem Yerinde, "Münşî", *DİA*, c. 32, s. 22-23; Nev'izâde Atâyî, "el-Mevlâ Münşî Muhammed", *Hadâ'iku'l-Hadâ'ik fî-Tekmileti'ş-Şakâyk*, s. 321.

oldukça mütebahhir olan Münşî, Nakşibendî tarikatına müntesiptir.⁸ *Tenzilü't-Tenzîl* adlı tefsiriyle 16. yüzyılın meşhur müfessirleri arasında yer alır. Müellifin diğer eserleri şöyle sıralanabilir:

1. Tefsîr-i Şerîf (Tenzilü't-Tenzîl, Tefsîr-i Münşî)
2. Şerh-i Manzûme-i Cezerî
3. Risâle fi't-Ta'rib
4. Sevâbigü'n-Nevâbig
5. Risâletü'l-Azdâd
6. Risâle fi'l-Elfâz elletî Vazaat 'alâ-Sîgati'l-Cem'
7. Şerh-i Makâmât-ı Harîrî
8. Şerh-i Kasîde-i Bür'e
9. Usûlü Takrîb mine'l-Kırâ'at
10. Lügatçe-i Mu'rebât-ı 'Arabiyye
11. Müsennâ ve Müselles der-Lügat-i Fârisî
12. Kalemîyye
13. e'd-Dürrü'l-Manzûd fi'l-Haberi'l-Mevrûd
14. Ravzatü'l-Cinâs⁹

Eserlerinden de anlaşılacağı üzere Arap ve Fars dili gramerini oldukça iyi bilen, bu dillerin müşkil konuları üzerine mesai harcamış¹⁰

⁸ *Ravzatü'l-Cinâs*'ta “penâgâh” kelimesine örnek olarak verdiği “Penâgâh-ı merdân 'Ubeydullahest/ Vü virdem dem-â-dem du'âün lehest” (Mertlerin sığınağı Ubeydullah'tır ve dualarım her an onun içindir” ve “bend” örneğindeki “Meşreb ez-câm-ı Nakş-bendem şüd/ Neşve z'în bâde dil-pesendem şüd” (Meşrebim Nakşibendi kadehine bağlı olduğundan bu kadehin neşvesi gönlümü hoş kıldı) beyitleri Nakşibendi tarikatına bağlılığını gösteren örneklerdir.

⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 20-21.

¹⁰ Bursalı Mehmed Tahir kendisi için “elsine-i selâse edebiyâtına vâkıf ulemâ ve üdebâdan bir zât olup” ifadesini kullanırken bu özelliğini vurgulamıştır. (Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, s. 20). Münşî hakkında “...fezâ'il-i celîle ile meşhûr elsine-i selâsede şî'r ü inşâya kâdir be-tahsîs-i ulûm-ı edebiyede

Münşî'nin *Ravzatü'l-Cinâs* isimli eseri Farsça cinaslı kelimelerin Türkçe anlamları üzerine düzenlenmiş bir lügattir. El yazması kütüphanelerinde çeşitli nüshalarına rastlanan bu lügat, Türk ve Fars edebiyatlarının ortak söz varlığına ait birçok kelimeyi "cinâs" usûlü içerisinde ele almasıyla gelenek içerisindeki diğer lügatlerden farklı bir yol izlemiştir. Lügatin ismi bazı yazmalarda *Cinânü'l-Cinâs* olarak geçmektedir. Müstensihlerce bu ismin verilme sebebi "cinân" ve "cinâs" arasındaki uyum olsa gerektir. Eserin müellif hattı yahut müellif gözetiminde yazılmış nüshası olarak tespit ettiğimiz Süleymaniye Kütüphanesi Tırnovalı 1816'da kayıtlı nüshanın baş tarafındaki "Bûy-ı târîh âyedet fâyh / Neşr-i in *ravza-râ çü tayy nekünî*" beyti h. 992/ m. 1584/1585'i vermektedir.¹¹ Sondaki "temmet bi'l-Medîneti'l-Müşerreffe fi evveli'l-Cumâdeyn" kaydı ise eserin Medine'de, Rebiülahir ayında yazıldığını kanıtlamaktadır. Ayrıca nüshanın sonunda h. 998/ m. 1590 tarihi vardır. Eserin tamamlanma tarihi 998 olduğuna göre baştaki 992 tarihi eserin yazılmaya başladığı tarih olmalıdır. 95 varaktan oluşan Tırnovalı nüshasında bazı çıkmalar bulunmaktadır. *Ravzatü'l-Cinâs*'ın İstanbul kütüphanelerinde tespit edebildiğimiz diğer yazma nüshaları şöyledir:

Nuruosmaniye 4747

Tırnovalı nüshasından sonra en eski nüsha olarak tespit ettiğimiz bu nüsha 127 varaktan oluşmaktadır. Muharrem ayının sonlarında yazılmış nüshanın istinsah tarihi h. 1010/ m. 1601/1602'dir. Müstensihi belli değildir.

müstahzır-ı nevâdir idi..." tespitlerinde bulunarak edebiyattaki derinliğine ve üç dile hâkimiyetine işaret eder. Ayrıca onun Arapça yazdığı "Kasîde-i Rûhiyye"sinden üç beyit örnek verir. (Nev'izâde Atâyî, *a.g.e.*, s. 321).

¹¹ Metinde kırmızı mürekkeple yazılmış "ravza" ve "tayy" ibareleri kanaatimizce eserin yazılmaya başladığı tarihi vermektedir. Buna göre "bu *ravzanın* neşrini gerçekleştirmezsen (tayy etmezsen) tarih kokusu kendiliğinden yayılır" anlamındaki mısradaki "nekünî (yapmazsan)" ibaresi "tayy"ın "ravza"dan çıkarılması gerektiğine işaret etmektedir. "Ravza" ibaresi ebced hesabıyla 1011 karşılığını vermekte, bu ibareden "tayy" kelimesinin ebced karşılığı olan 19 çıkarılınca geriye 992 kalmaktadır.

Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 655: Müellife ait *Müsennâ*, *Müselles* ve *Ravzatü'l-Cinâs* isimli eserlerin her üçünün de yer aldığı bu nüsha 165 varaktan oluşmaktadır. Nüshanın 1^b-44^b varakları arasında *Müsennâ*, 45^b-57^b varakları arasında *Müselles* ve 58^b-163^b varakları arasında *Ravzatü'l-Cinâs* yer almaktadır. Nüshada kullanılan yazı tipi taliktir. Sondaki "Temmet el-kâtibü'l-müsteṭâb 'an-yedi'l-müznibi es-Seyyid İsmâ'îl bi-hâfizi'l-Ḳur'ân ğafarallâhu zünûbehû ve sûtira 'uyûbuhû (1181)" ibaresine bakılırsa nüsha, Kur'ân hafızı Seyyid İsmail Efendi tarafından h. 1181/ m. 1767/1768 tarihinde istinsah edilmiştir.

Süleymaniye Ktph. Şehid Ali Paşa 2617

Kısmen eksikleri olan bu nüshanın ser-levhası "Lügat-i Cinânu'l-Cinâs-ı Fârisî li-Mevlânâ Muhammed el-Münşî" şeklindedir. İstinsâh tarihi h. 1297/ m. 1879/1880'dir. Müstensihi belli değildir. Eser, tamamı 90 varak olan nüshanın 1^a-84^b varakları arasında yer almaktadır.

Hacı Selim Ağa 956

245 varaktan oluşan nüshanın 155^a-245^b arası *Ravzatü'l-Cinâs'a* ayrılmıştır. 86^b-140^a arasında *Müsennâ*, 140^b-154^b arasında *Müselles* (üç harekeyle yazılan kelimelerin lügati) yer almaktadır. Eserin sonunda "Yevmü'l-isneyn fî-şehri Zilhicce 'alâ-yedi Dervîş Mahmûd bende-i İbni Gülşenî kuddise rûhühümâ ve nüvvira merkaduhümâ fî-yevmi'l-'ıyd rahimallâhü te'âlâ li-men kara'a hâze'l-lügâte's-şerîfe ve du'â'ü'l-müellifihî ve kâtibihî. Âmin" ibaresi ve istinsâh tarihi olarak h. 1297/m. 1879/1880 tarihi bulunmaktadır.

Eseri incelerken yararlandığımız Süleymaniye Kütüphanesi Tırnovalı bölümü 1816 numarada kayıtlı nüshada, eserin isminin niçin *Ravzatü'l-Cinâs* olduğu şöyle anlatılır:

"Lügat-i 'Arabda taḥrîr olunan müşelleşâta nazîr zebân-ı Fârisîde daḥı sâbıḳ^{an} bir Müşelleş taşvîr olunup lâkin "şey'^{un} ḥaḳîr^{un} ke'n-naḳîrⁱⁿ" olmağın Müşennâ daḥı taḥrîr ü taḥrîr olunmuş idi. Ḥâlâ

tenvîr-i şecer-i ferâ'id ve tenvîr-i necm-i fevâ'id maşûd olup "e'ş-Şey'ü lâ-yüsenâ illâ ve kad yüşellişü (iki olan bir şey üç de olur)" fehvâsinca tullâb-ı neşr ü tescî'i fıkârât-ı escâ' taşşîline tenşîf ve teşcî' için Müsenâ ve Müsellesden hâric lügâtüñ tetebbu' ve cem'ine hasbe'l-makdûr sa'y-i mebrûr izmâ' olunup cinâs ri'âyeti üzere bu vaz'-ı ğarîb melhûz-ı hâfîr-ı kerîb olup her mâddede ser-i fihrist olan kelimenüñ hûrûfına iştîmâle i'tibâr olnup harekât da tevâfuğ-ı maṭmaḥ-ı nazar olmayup ve mücerred efrâda da i'tinâ olnmayup ma'n^{en} müfred olan mürekkebât daḥı müderrec kılınup işbu risâle-i bedî'u'l-icâle ber-vech-i 'icâle samṭ-ı irtisâmda simet-i intizâm buldukda "Lisânu ehli'l-Cenneti el-'Arabiyyetü ve'l-Fârisiyyetü'd-Deriyetü (Cennet ehlinin dili Arapça ve Farsça'dır)" hadîşine binâ^{en} *Ravzatü'l-Cinâs* ile be-nâm kılındı". (1^a)

Münşî'nin yukarıdaki ifadelerine göre müellif *Müsennâ* ve *Müselles* isimli lügatlerini yazdıktan sonra, Farsça öğrenme heveslisi talebenin bu dildeki secili kelimelere hâkim olmasını teşvik için cinaslı sözcükleri bir araya getiren bu eserini hazırlamış, her maddede madde başı olan kelimeye göre cinaslı kelimeleri belirleyip harekeleri hesaba katmadan sadece mana yönünden müfred kelimeleri bir araya getirmiştir. Ayrıca "Cennet ehlinin dili Arapça ve Farsçadır" hadisine istinaden eserinin ismini *Ravzatü'l-Cinâs* koymuştur.¹²

Başta da vurgulandığı üzere Münşî'nin *Ravzatü'l-Cinâs*'taki sözlükçülük tekniği Farsça cinaslı kelimelerin gruplar hâlinde bir araya getirilmesi, çeşitli anlamlarının verilmesini takiben ilgili örneklerin sunulması şeklindedir. Verilen örneklerin Arapça, Farsça ve Türkçe manzum parçalar olması göz önünde bulundurulursa eserde her üç dile ait unsurların yer aldığı görülmektedir. Alınan

¹² Müellifin sıhhati şüpheli bu hadisi iktibas etmesi, her ne kadar nüshada *Ravzatü'l-Cinâs* ismi açıkça belirtilmişse de, ilk bakışta eserin isminin diğer nüshalardaki gibi *Cinânü'l-Cinâs* olması gerektiğini düşündürmektedir. Ancak "ravza" sözcüğünün anlamlarından birinin de "Cennet" olması (ravdat: paradise; Frank Steingass, *The Student's Arabic-English Dictionary*, Crosby Lockwood and Son, London, 1884, s. 442; *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Librairie du Liban, Beirut, 1975, s. 595) her iki isim arasında paralellik sağlamaktadır.

örnekler bazen “ayın” harfiyle sembolize edilen bir mısra, bazen tek bir beyit, bazen de birden fazla beyit şeklinde kendisini gösterir. Örneklerin büyük kısmı Fars edebiyatı numunelerinden alınmadır. Ayrıca Türk edebiyatında şöhret kazanmış bazı şairlerin Farsça beyit yahut mısralarına da yer verilmiştir. Eserde Farsça-Arapça-Türkçe mısra yahut beyitlerine rastlanan şairler, alfabetik düzen içerisinde şöyle sıralanabilir:

Âbî, Âgehî, Âsafî, Assâr, Attâr, Bedahşî, Bû Âsım, Bû İshâk, Bû Şekûr, Bû Şu'ayb, Câmî, Cemâlî, Dakîkî, Deli Birâder (Gazâlî), Dihkî, Emrî, Enverî, Esedî, Evhadî, Fahrî, Fânî, Fârızî, Fettâhî, Firdevsî, Firketî, Gavvâsî, Hâcû-yı Kirmânî, Hâfız-ı Şîrâzî, Hâkânî-i Şîrvânî, Hasan Şâh, Hâtîfî, Hayretî, Hayrî, Hayyâm, Hurremî, Husrev, Husrevî, Hümâyûnî, İmre'ü'l-Kays, İsmet, Karî', Kadrî, Kâtîbî, Kemâl, Kutb Ahmed, Latîfî, Ma'rûfî, Mahremî, Mencîk, Mesîhî, Mevlânâ, Mihnetî, Mîr Gıyâs, Mîr Haydar-ı Meczûb, Mîr Husrev, Mîr Murtâz, Mu'izzî, Münşî, Necâtî, Nevâyî, Rûdekî, Sâatî, Sadî-i Şîrâzî, Sâlih-i Bedahşî, Selîmî, Selmân-ı Sa'vecî, Seyyid İmâd, Sultân Veled, Şâh Âdil, Şehîd, Şîrâzî, Ubeyd Hân, Ubeyd-i Zâkânî, Ulug Big, Unsurî, Yahyâ, Zahîr-i Fâryâbî, Zârî, Zâtî, Zemaşerî.

Yukarıdaki şairlerin büyük kısmı İran edebiyatında şöhret kazanmış isimlerdir. Bu isimler arasında İmre'ü'l-Kays, Zemaşerî gibi Arap edebiyatına ve Sultân Veled, Nevâyî, Necâtî, Emrî, Âgehî, Hayretî, Kadrî, Yahyâ, Zârî gibi Türk edebiyatına mensup isimler de bulunmaktadır. Bununla birlikte eserde örnek olarak seçilen her manzum parçanın kime ait olduğu bildirilmemiştir. Teşpitlerimize göre bu tür örneklerin büyük kısmı bizzat Münşî'ye ait manzum parçalardır. Bazıları ise yine Sadî, Hâfız, Câmî gibi İranlı müelliflere ait örneklerdir.

Münşî'yi diğer lügat müelliflerinden farklı kılan en önemli özelliği lügatinde şairlik gücünü göstermesi, birçok kelimenin örneğinde kendi yazdığı mısra/beyitlere yer vermesidir. Daha çok nasir özelliğiyle tanınan müellif, muhtemelen örnek bulmakta sıkıntı çektiği bazı kelimeler için kendisi mısra/beyit yazma yoluna gitmiş,

böylece lüğatinin muhtevasını zenginleştirmiştir. Lügate “hoş-âb” sözcüğüne örnek olarak verdiği “Nazm-ı Münşî büved çü dürr-i hoşâb/ Nesr-i vey âmedest sihr-i helâl (Münşî'nin nazmı saf ve parlak inci gibidir. Nesri ise sihrihelal olmuştur) (2^a)” beytinde dile getirdiği üzere hem nazım hem de nesir yazmada kendisini maharetli görmüş, eserine de bu özelliğini yansıtmuştur. Münşî'nin *Ravzatü'l-Cinâs*'ta uç dili de kullandığı manzum parçaları bulunmaktadır:

Türkçe: Fincân: ahve içilen kâse. Pehlev lüğatidir. Münşî: Câm-ı meyden olalı fincân bedel/ almadı zev u şafâ mihr ü vefâ. (22^a)

Farsça: Çeng: Ma'rûf sazdur âlât-ı arabdan. Münşî: Muğannî biyâsâ vü çengî nüvâz/ Nev-âyin naş u nevâyî bisâz (Ey şarkıcı! (Bizi) dinlendir ve çengi okşamaya başla (çal). (Böylece) yeni bir usul ve yeni bir nağme vücuda getir). (23^a)

Arapça: 'Abîr: Hoş oşulu mürekkebe nesnedür, meşhür, lahlaa gibi. Aşlı 'Arabîdür. Münşî: Selâm^{un} 'aleyküm enne neşra taiyyetî/ Yu'atırı enfâse'l-'abîri'l-müfettiti (Abirle karışık nefesiyle hoş kokular yayana ve güzellikler saçana selam olsun). (16^a)

Ravzatü'l-Cinâs'ın muhtevasıyla ilgili ayrıntıları eserden verilecek çeşitli örneklerle daha iyi ortaya koymak mümkündür. Müellif her kelimenin farklı lüğat anlamlarına değinmeye özen göstermiş, kelimeyle ilgili çok kullanılan terkiplere dikkat çekmiş, her anlam için en uygun örneği vermeye çalışmıştır:

Evreng: Ol tat-ı şâhîdür ki tatadan olmaya, serîr ma'nâsına. Beyt: Çü şâhenşâh-ı şub âmed ber-evreng/ Sipâh-ı Rûm zed ber-leşker-i Zeng. Tevessü'^{an} şâhib-i tata da ilâ olunur. Beyt: Be-âân-ı Çîn dâd ez-evreng-i Rûm/ Peyâmî ki pûlâd-râ kerd mûm. Evreng-i Rûmdan murâd İskenderdür. Ve übbühet ve revna ma'nâsınadır. Cemâlî: Dâver-i pâdişehân şâh Üveys ân ki büved/ al'at-i pâdişehî-râ zi-şüküheş evreng. (5^b)

Münşî'nin verdiği anlamlardan bazıları, günümüzde klasik şiiri yorumlarken sıkça karşımıza çıkan bazı kelimelerin değişik manalarına işaret etmektedir. Aşağıdaki örneklerden ilkinde "bahâr" kelimesinin "yaprak", ikincisinde ise "hurrem" sözcüğünün "iç açıcı mekân" anlamlarının verilmesi, bu kelimelerin klasik şiirdeki kullanımı üzerine yeniden düşünmeyi gerektirecek kadar ilginçtir:

Bahâr: Yaprak, varak ma'nâsına. Câmî: Gül-i bî-âfet-i bād-ı hâzânî/ Bahâr-ı tâze ber-şâh-ı cüvânî. Tâzece yaprağa nevbahâr denilür. Beyt: Biber cevşenî sebz çün nevbahâr/ Bizîr eblaķî tünd çün rûzgâr. Hengâm-ı bahâra da ıflâķ olunur. Mevlânâ: Hâlvet ez-agyâr bâyed nî zi-yâr/ Püstîn behr-i Dey âmed nî bahâr. Büt-hâneye istî'âre olunur. Mısra: Büt-i gül-ruhem çün nigâr-ı bahâr. (88^a-88^b)

Hurrem: Şâd ve hoş-dil. Ve nûzhetgâh-ı dil-küşâyâ da vaşf olur. Münşî: Bûstân dil-küşâ hurem ez-ânest/ Ki zi-lâle piyâle'î dâred. Ve tevessu'^{an} zamâna da vaşf olur. Mısra: Rûz-ı tû hemçü 'ıyd-ı hurrem bād. (38^a)

Aşağıdaki örnekte ise "hezâr" kelimesinin bülbülden başka bir kuş anlamına geldiğini söylemesi dikkate değerdir:

Hezâr: Bülbüle beñzer bir kuşdur. Bülbül bunuñ gayrıdur. (43^a)

Verdiği anlamı bazen kendi yorumlarıyla destekleyen Münşî, bu yönüyle sıradan bir lügat müellifi olmaktan çok daha farklı bir görünüm arz etmektedir:

Kerem: Ma'rûfdur. Zamânede mechûl. Rûzgâr-ı 'aks-eṭvâr istîşâr itmegin kerem nâ-çâr qadem-rence kılup terk-i diyâr itmişdür. Beyt: Kerem-dâr-ı merdüm nedâred direm/ Direm-dâr-ı dünyâ nedâred kerem (Âlemin cömerdinde para olmaz; para olanın da cömertlik olmaz). (38^a)

Müsennâ ve *Müselles* adlı lügatlerinde Fars edebiyatında yazılışı aynı anlamları farklı ikili ve üçlü kelimeleri ele alan müellif, *Ravzatü'l-*

*Cinâs'*ta yer yer bu eserlerine de gönderme yapmış, böylece tekrara düşmekten kaçınmıştır:

Bürz: Zamm ile yüce, 'ālī ma'nāsına. Ve ism-i maşdardur yücelik, 'ulüv ma'nāsına. Şāhidi *Müşennāda* mezkūrdur. (11^a)

Dār: Dikilü tūran ağac. Köklü olsun eşcār gibi, köksüz olsun mu'zīler pāyesi olan dār gibi. Tafşīli *Müşelleşde* müstevfīdür. (28^a)

Farsça kelimeleri lügat yönünden değerlendirirken Türkçe anlamlar vermeye özen gösteren müellifin bazen açıklama amaçlı Arapça parçalar kullandığı da görülmektedir:

Beşām: Bir ağacdur Hicāzda beter hoş-bū dühni olur. Nāfa'a dühne bi-lisānihī. Şebīh^{ün} fi'l-esāsi mā ehlü's-Şāmi illā ke-şeceri'l-beşāmi dühnüühü min-aṭyebi'l-efvāh ve 'ūduhü muṭayyibet^{ün} li'l-efvāh. (50^b)

Kelimelerin sadece anlamlarını vermekle yetinmemiş, yeri geldikçe etimolojik tahlillere de girişmiştir. Farsça bazı kelimelerin kökeni hakkındaki tespitleri dikkat çekicidir:

Fincān: Kaḫve içilen kāse. Pehlev lügatidür. (22^a)

Lānīs: Hindüstānda bir cezīrede bir tağdur ki Vaḫvaḫ ağacı anda biter. Lā-enīsden muḫaffedür. (5^a)

Sūzen: İgne, ḫıyāṭ ma'nāsına. Aşlı vaşf-ı terkībīdür. Sū, taraf; zen şığa-i fā'ildür zedenden. Her taraftan ḫıyāṭet āleti olmağın igneye 'alem kılnmışdur. (44^a)

Gülşen: Gülistān. Mürekkebdür gül ile şenden. Şen yağmādur. Gülistānuñ ḫāşılı bāğbān ve bād-ı ḫazān yağmāsından iymin olmağın gülşen denilmişdür. (52^b)

Leşger: Çeri, ceyš ma'nāsına. Leşger ḫarbde zafer bulup düşmeni kesr ü istīşāl iden 'asker-i şāhib-i kerr ü ferre ıtlāk olunmak ensebdür ki leşgeriñ aşlı lāşeger olmak muḫtemeldür. (63^a)

Hümāyūn: utlu, uceste ma'nāsına. Hümāya nisbet olunmuřdur. Cibillī sa'adet ukminde olmađın hindū gibi vāv-ı nisbet lāhık olup nūn-ı te'kīd de ziyāde olunmuřdur. Yāud vařf-ı terkībīdür, hūmā revnalu demek olur. (95^b)

Münřī'nin Farsça gramer kaideleriyle ilgili aıklamalarda bulunduğu kısımlar, lūgatini dil bilgisi yönünden zenginleştirmiştir. Müellif bu kısımlarda dil bilgisi terimlerine yer vermiş, bazı kuralları hatırlatarak anlam karışıklıklarını önlemeye alışmuştur:

Nikū: Gökcek, asen ma'nāsına. Nīkūdan muaffefdür. Āhirindeki vāv-ı alkī nisbet-i lāzimeye delālet ider. ā'ide: Vāv-ı nisbet ile yā-i nisbetūn farkı vāv-ı nisbet nisbet-i mařřūřaya delālet ider. Yā mulaā nisbet ifāde ider. *Mūřennāda* Hindū ile Hindī farkında beyān olunmuřdur. (66^a)

Normalde "h" harfi ile yazılması gereken "hīz" kelimesinin bazen "" ile yazılma nedenini aıkladıkten, kelimenin yazımında anlamın etkisine değinmiştir. Buna göre hīzler erkeklikten dōnmeliđe meyl ettikleri için onlardaki bu değişimi göstermek amacıyla "h" harfi de ""ye kalb edilmiştir:

Hīz: ammām řası. Pehlev lūgatidür. İsti'āre olunmuřdur ol ođlana ki ubř-i řabī'ati taannūse dā'ī olup ālūde-dāmānī itiyār idüp nevā vū nevāli andan ola. ā'-i uī ile yazıldıđının sırrı budur ki hīz ünkü ři'ār-ı recūliyyeti 'ār-ı unūřete tebdīl eyledi, delālet iden lafza tađyīr virilmek müteattim oldu. Ađlā-ı 'avāmdan 'add olunmađ bī-vechdür. (91^b-92^a)

Yeri geldikçe Farsça kelimelerin gramer yapısını değerlendirmeye özen gösteren müellif, bu kısımlarda bazen Arapça kelimelerden örnekler seçmiş, karışılaştırmalar yapmıştır:

Tārīk: atı arau, ayheb ma'nāsına. Aşlı tārduz muşlim ma'nāsına. Yā nisbet iündür, mübālađa ifāde ider imerrā gibi. Kāf te'kīd iündür imerrānī gibi. (41^b)

Ravzatü'l-Cinâs'ta, zengin Türk söz varlığından örnekler bulunmaktadır. *Tarama Sözlüğü'nün* hazırlanma aşamasında incelenen eserlerden biri olan¹³ *Ravzatü'l-Cinâs*, eski Türkçe dönemine ait pek çok kelimeyi barındırmaktadır. Örnek vermek açısından bazıları şöyle sıralanabilir: (2^a) düşâb-dipsi (tepsi), (3^a) dükard-şındı (makas), (9^a) ğırbâl-ğalbır (kalbur), (9^b) tâbân-yalabımağ (parlamak), (9^b) mîzbân-ķonuķcı (ev sahibi), (10^b) letenber-sümdük (açgözlü, pisboğaz), (11^a) bādpere-pırlağac (bostanlarda, rüzgârla dönerek ses çıkaran fırıldak), (18^b) kitâre-şuğlık (küçük bıçak), (19^a) berteng-bağırdağ (beşik bağı), (20^a) sitîz-öngülenme (inatlaşma), (29^a) dendâne-kertik (pürüzlü kenar), (32^a) aħkelendü-ķıñşağı (çocuk oyuncağı), (36^b) rişt-ķağşak (parçalanıp ufalanmış), (45^a) zeng-ķıñrağı (çingirak), (49^a) ħuseg-ķörcegiz (çer çöp kırıntısı), (83^b) kâsnî-güneyik (hindiba).¹⁴

Ravzatü'l-Cinâs, Farsçanın Türk edebiyatındaki zenginlik ve önemini kelime kadrosu açısından göstermesiyle dikkate değer bir eserdir. Özellikle klasik şairlerin Farsça kelime seçiminde oldukça cömert davrandıkları düşünülünce bu tür sözlüklerin ne denli önemli olduğu ortaya çıkar. Böylesi sözlükler, benzer nitelikte kelimeleri bir araya getirme özelliğiyle derli-toplu bilgi kaynağıdır. Türk edebiyatında meydana getirilmiş genel mahiyetli Farsça-Türkçe lügatler şöyle dursun, Farsçanın ayrıntı sayılabilecek kelimelerini inceleme amaçlı yazılan *Ravzatü'l-Cinâs* gibi eserler, Türk-Fars edebî geleneğinin son derece hareketli geçmişi hakkında fikir sahibi olmak için birer hazinedir. Hasılı, klasik şiirde yer alan bazı sözcüklerin bilinmeyen yahut gözden kaçmış anlamları, belki de bu tip sözlüklerin satır aralarında gizlenmiş bilgi kırıntılarının açığa çıkmasıyla hayat bulacaktır. Böylece hem sözlükbilim çalışmaları revaç kazanacak hem de klasik şiirin sözcük dünyasını anlama çabaları sağlıklı verilerle desteklenmiş olacaktır.

¹³ Atf Tüzüner tarafından eserin Şehid Ali Paşa 2617'deki nüshası taranmış, ismi *Cinânü'l-Cinâs* olarak kaydedilmiştir. bk. *Tarama Sözlüğü*, c. I, sy. X.

¹⁴ Anlamlar için bk. *Yeni Tarama Sözlüğü*, (haz.: Cem Dilçin), TDK Yay., Ankara, 1983.

EK: *Ravzatü'l-Cinâs*'ta anlamları verilen Farsça cinaslı kelimeler.

B ā b ü 'l - E l i f

āb, pāyāb, tīzāb, cevāb, hılab, hoşāb, hūnāb, hīzāb, dūşāb, dūlāb, zerdāb, sebzāb, sūtūrāb, sürhāb, serdāb, sīrāb, seylāb, şādāb, ğarķāb, girdāb, kiştāb, gülāb, gendāb, mūncūlāb, mihrāb / aḡter, bāḡter, bed-aḡter, duḡter / ār, dādār, kerdār / ard, kārd, dūkārd / erz, berz, verz / ārī, bārī / esb, feresb, Güşesb / ester, āster, bister, ḡākister, güster / āstīn, rāstīn / āsyāb, efrāsyāb / eşk, pizişk, pincişk, güncişk / āşūb, tenūr-āşūb / āferīn, nefrīn / ümīd, nā-ümīd / ān, gān / end, çend, dīrend / enīs, lānīs / āver, perend-āver, tekāver, dil-āver, künd-āver / evreng, heftevreng / āhen, pīrāhen, ḡamāhen, naġanḡāhen / āheng, pīş-āheng, ser-āheng, şeb-āheng / āyīn, pāyīn, şelāyīn / āyīne, her-āyīne / īst, bīst, çīst, kīst, nīst

B ā b ü 'l - B ā

bā, ebā, āhen-rübā, dībā, rübā, zībā, sebā, şabā, ğūrbā, ķabā, merḡabā, kehrübā / bād, ābād, tünd-bād, ḡarāb-ābād, zebād, gird-bād / bār, berdbār, tebār, zengbār, mubār / pār, sipār / bāz, enbāz, cānbāz, şāhedbāz / pās, sipās, serpās, nā-sipās / bāş, evbāş, dūrbāş, serbāş, şābāş / bāġ, sūbāġ / bāk, ḡabāk, hebāk / bāl, pālāpāl, tābāl, tūbāl, dümbāl, ğırbāl, kūpāl, nīpāl / bān, enbān, pāsbān, beyābān, tābān, ḡıyābān, dīdebān, zebān, zībān, segbān, şubān, şütürbān, ķaltabān, mihrībān, mīzbān, girībān / bāng, gülbāng / bed, sebed, sipehbed, günbed, kihbed, mūbed / ber, berāber, teber, ḡıtenber, dilber, demāber, zeber, zenber, keyber, letenber, nevber / bür, enbür / per, çār-per, sipar, şeşper / berd, neberd / bürz, elbürz, ferībürz / bere, āhūbere, tūbere, ğuşbere / pere, bādpere, şebpere / pes, sipes / best, kebest / pūş, şüpūş / pūşt, āb-pūşt, ḡār-pūşt, seng-pūşt, lāk-pūşt / baḡ, barbaḡ, ḡarbaḡ / peleng, üstürgāv-peleng / belīd, şenbelīd / penc, sipenc / bend, pā-bend, pünce-bend, pūz-bend, çeşm-bend, şehir-bend / pend, sipend / bende, tābende, cūnbende, şitābende, gelūbende / bū, sebū / būd, kebūd, 'ankebūd, nā-būd / bür, zenbür, ḡanbür, mendebür / pūr, bihpūr, şāpūr, sīpūr / būs, sūbūs, ķābūs,

kābūs / pūş, rū-pūş, ser-pūş / būk, kābūk / bül, istānbül, tenbül / be, enbe, penbe, hanbe, letenbe, lenbe / bih, şenbih, ferbih / behr, sipihr / bī, kebī, murğābī / bīd, nebīd / bīdār, sepīdār / bīr, debīr, 'abīr / bīre, tebīre, cebīre, nebīre / bīl, neşbīl / bīn, engübīn, çebīn, ruhbīn, şerbīn, kābīn, nehenbīn

B ā b ü ' t - T ā

tā, bitā, sitā, kebītā, nāşitā, hemtā / tāb, āteş-tāb, āftāb, pertāb, tīr-i pertāb, şeb-tāb, şitāb / tābe, āftābe, pāytābe, kitābe / tāh, küstāh / tār, pāstār, tātār, tengtār, h'āstār, reftār, güftār / tāre, sitāre, kitāre / tāz, türktāz / tāğ, setāğ / tāk, şetāk / ter, berter, hoşter, kebüter, kemter, mīter, nīşter / ters, meters / türk, setürg / tek, pütük, lu'betek / teng, berteng, zīrteng / tü, bahtū, piristū, pistū, piyāstū, hatū, kebestū, kebītū, mītū / tüde, sütüde / tūn, hātūn, kerestūn / teh, tehteh, kūteh / tī, āştī, rāstī, keştī, gītī / tīz, sitīz, sertīz, nebtīz / tīg, setīg / tīm, setīm / tīmār, bütīmār

B ā b ü ' l - C ī m

cā, tancā, kücā, küncā, heycā / çār, āçār, dūçār, nā-çār / çāk, çāk çāk, çākāçāk / cāl, hārcāl, deccāl, mecāl / cām, encām, cām cām, fercām / cān, eḡşīcān, şavlecān, fincān, mercān / çerde, siyehçerde / cest, hucest / çek, hançek, şebçek, keçek, leçek / cülāb, mūncülāb / çem, biçem, perçem / çeng, pāçeng, hārceng, mecāçeng / cūş, heftcūş / çe, ākçe, āverçe, bāzīçe, beçe, peçe, ġarçe, ġonçe, mūsīçe / çī, ġārçī, kāçī, ketelçī / çīr, incīr, hāncīr, zencīr, şāh incīr, keşkencīr, mencīr, naḡcīr / çīn, lāçīn, māçīn

B ā b ü ' l - H ā

hā, jāj-hā, zeliḡhā, ferāhā / hār, hārḡhār, ferḡhār / h'āb, bī-h'āb, cāme-h'āb / h'ār, üstüh'ān- h'ār, deşh'ār, mūş-h'ār, neşh'ār / h'ān, üstüh'ān, hoş-h'ān, felāh'ān / hāst, bāz-hāst / hām, ruḡhām / hāme, ruḡhāme / hatū, bahtū, sahtū / hūred, baḡred, bī-hūred / huşt, huşt huşt, çarhuşt, şīrhuşt / ham, pūfham, pelham, taḡham, faḡham, vaḡham / ḡod, felḡod, neḡod / hūr, ābhūr, āḡhūr, derḡhūr / hūş, ḡalāhūş, serḡhūş /

hûn, şebîhûn, şabarhûn / hîz, begâh-hîz, rüste-hîz, germ-hîz, nahîz,
nev-hîz / hîm, dejhîm, vaḥîm

B ā b ü ' d - D ā l

dā, peydā, cüdā, Ḥudā, zedā, şadā, ferdā, gedā, kedḥudā,
kündā, yeldā / dād, bīdād, Ḥudā-dād / dār, berdār, bürdār, pindār,
cihān-dār, ḥirīdār, serdār, murdār, nādār / dāş, pādāş / dām, endām,
bādām, kūdām, müdām / dān, ābādān, berfendān, cāvidān, ḥandān,
rindān, zindān, zihdān, sūtūdān, sindān, şādān, nādān, nāv-dān,
yezdān / dāne, dāne dāne, dendāne, rindāne, levendāne, merdāne /
ded, meded / der, ejder, iskender, efder, eyder, peder, birāder, çāder,
ciger-der, semender, қalender, kebūder, māder / derz, kūderz /
direng, bādreng, fedreng / dere, bādere, gūdere / dest, āb-dest, teng-
dest, çāpük-dest, çīre-dest / deşt, zerdeşt / düşünām, bā-düşnām / def,
şendef, şadef, hedef / dek, emrdek, endek, rūdek, kūdek, merdek /
dil, bed-dil, pūr-dil, bī-dil, ḥar-dil / dem, bāfdem, demādem, sepīde-
dem, hemdem / deme, endeme / düm, pār-düm, gāv-düm, kej-düm,
kendüm, merdüm / den, cenden, 'aden, gerden, gevden, lāden /
deng, ḥadeng, ğadeng, medeng / dü, aḥkelendū, ordū, tendū, cādū,
çerendū, ḥabazdū, kedū, kendū, her dü, hindū / dūr, tendūr, ḥudā-
dūr, müzdūr / dūk, ḥabazdūk, ḥadūk / dūn, īdūn, ferīdūn, gerdūn,
hemīdūn / dī, ğīdī / dīk, dīk ber-dīk, nezdīk / dīv, ḥīdīv

B ā b ü ' r - R ā

rā, ārā, īrā, pīrā, çirā, ḥārā, ḥūrā, dārā, derā, dīrā, sārā, serā, kīrā,
yārā / rāḥ, sūrāḥ, ferāḥ / rād, murād / rāz, bürāz, dırāz, şīrāz, tırāz,
kerāz / rāĝ, çerāĝ, sūrāĝ, şeb-çerāĝ, ferāĝ / rām, ārām, bedrām,
pedrām, behrām, ḥūrām / rān, īrān, bārān, perrān, pīrān, tūrān, çerrān,
ḥīzrān, derrān, dügerān, şerān, ğarān, kerān, meges-rān, vīrān / rāne,
pīrāne, terāne, gerāne, vīrāne / rāh, bādefrāh, gümrāh / raḥ, tāraḥ /
ruḥ, ferruḥ / raḥt, dıraḥt / raḥş, dıraḥş / rez, duḥter-i rez, rengrez /
res, eres / rest, perest / rist, fihrist / rüst, dūrüst / rişt, sirişt / rişte,
sirişte, ferişte / rüş, dūrüş / reşk, sireşk / refş, direfş / rek, perek,
zīrek / rem, irem, ḥurrem, kerem, mübrem / renc, ārenc, efrenc,

zerenc, kerenc / renc̄ide, terenc̄ide / rend, evrend, perend, terend / rind, perind / reng, āzreng, āreng, estereng, ğureng, tereng, çereng, dūreng, ūtreng, ūreng, gāvreng, ğureng, nīreng / rev, peyrev, tīzrev, ḥusrev, direv, ḳalemrev, kerev, girev / revā, ūhrevā / rūd, emrūd, dūrūd, bedrūd, sūrūd, esferūd, ūmrūd, fūrūd / rūz, imrūz, firūz, fūrūz, kūrūz, nīmrūz / rūn, bīrūn, ḥārūn, derūn / rūy, nīrūy / rūye, ūrūye / reh, ebre, behre, çehre, ḥamre, dehre, zehre, zīre, ūhrev, turre, gül-çehre, na're / rīz, berg-rīz, kārīz, girīz, leb-rīz / rīū, serīū / rīĝ, dirīĝ, serīĝ, girīĝ / rīk, bārīk, tārīk, mūrderīk / rīv, ğirīv / rīve, terīve, girīve

B ā b ü ' z - Z ā

zā, efzā, sezā / zād, āzād, bihzād, ğarzād, hemzād / zār, āzār, bāzār, bīzār, kārzār, ğüzār, ğülzār, nizār, nemekzār, hezār / zāk, sāzāk, hezāk / zāl, ğazāl / zebān, merzbān / jaḥ, ejaḥ, berzaḥ, dūzaḥ / zer, āzer, gezer / zereng, bāzreng / zem, zemzem, dūjem, hiyzem / zamān, pezmān, dizmān, hezmān / zen, bāb-zen, bād-peyzen, berzen, pervīzen, regzen, revzen, rehzen, sūzen, kerzen, ğūyezen, murĝzen / zend, bāzend, ferzend, gezend / jend, ājend, pejend, ḥajend, dejend, nejend / zeng, felerzeng / jeng, ājeng, ğajeng / zūd, füzūd / zih, nezih / zehr, pādzehr, ḥarzehr / zīc, vāzīc / zīr, gezīr, hezīr / zīn, berzīn, ferzīn, ğüzīn

B ā b ü ' s - S ī n

sā, āsā, pārsā, tersā, sipūsā, ūnāsā, fersā, nā-resā / sār, bārsār, ruḥsār, segsār, sengsār, ūrmsār, kesār / sām, bersām, sersām, kemānsām / sān, āsān, efsān, ānīsān, hirāsān / setār, pāstār, perestār, destār, rustār / sitān, āstān, pāstān, pistān, būsātān, tābistān, dāstān, debistān, destān, zemistān / sitāne, āstāne, mestāne / sūtūn, bī-sūtūn / sūtūr, destūr / saḥt, rāsāḥt / ser, efser, serāser, serbeser, sertāser, feser, neser, heser, hemser, yekser / sere, nāsere, yeksere / seg, ḥuseg, segseg / sel, kesel / sened, besend, pesend, ḥursend / seng, ferseng, ḳalmāseng / sū, testū, rāsū, ğīsū / sī, besī, tesī / sīb, āsīb / sīr, esīr, germsīr

B ā b ü ' ş - Ş ĩ n

şā, pāşā, baḥşā, ḥāşā, raḥşā, küşā, mefūşā / şād, şimsād, küşād, nāşād / şār, beşār, fişār / şām, āşām, beşām, meşām / şān, perīşān, tābişān, dirāşşān, kehkeşān, nişān / şāne, kāşāne, nişāne / şeb, çāderşeb, naḥşeb / şikār, āşikār / şimāl, tūşmāl, gūşmāl / şemen, düşmen / şen, pādāşen, peşen, cevşen, rüşen, keşen, gülşen, leşen / şinā, āşinā, rüşenā / şinās, rū-şinās / şend, ferşend / şeng, pāşeng, peşeng, gāvşeng, keşeng, kelef-ḥuşeng, meşeng, hūşeng / şūr, silah-şūr / şeh, eşnūşe, āfrūşe, endīşe, īşe, peşşe, bīşe, pīşe, tūşe, tīşe, rīşe, ğarvāşe, kūşe, bīşe, hemīşe / şiyār, āhenşiyār, çübşiyār, hūşyār / şīd, ḥurşīd, neşīd / şīde, kerāşīde / şīr, erdeşīr, şemşīr, kefşīr / şīz, peşīz

B ā b ü ' ş - Ş ā d

şāf, inşāf, şafşāf, meşāf, vaşşāf / şaf, āşaf / şıfat, neşaft

B ā b ü ' l - ' A y n

'umān, nu'mān / 'anā, ra'nā

B ā b ü ' l - Ğ a y n

ğāz, üştürğāz, āğāz, ser-āğāz, ğāzğāz / ğāl, jeğāl, şuğāl / ğar, bādğar, sāğar, şāvğar, ferğar, kāşğar, lāğar / ğarrā, buğrā, tuğrā / ğard, bādğard / ğam, siperğam, şalgam, neğam / ğan, rūğan, zağan, zerāğan, merzğan / ğand, pāğand, zeğand, şemğand, ferğand, fejğand, kejāğand / ğunk, çuğunk, jerāğunk / ğūze, çelğūze / ğūş, āğūş, pīlğūş, derāğūş, nāğūş / ğül, değül, ferğül, merğül, moğül, neğül

B ā b ü ' l - F ā

fā, kaḫfā, keḫfā / fāl, sifāl, sūfāl, kīfāl, kīfāl / fer, zafer, ferfer, keyfer, miğfer, nīlūfer / firāz, efrāz, ser-efrāz/ freng, efreng / fend, pejfend, terfend, gūsfend / fīl, ecfīl

B ā b ü ' 1 - K ā f

ķār, ŧunķār, mūsīķār, neķār / ķad, ğarkad / ķadem, büzķadem / ķūt, yāķūt

B ā b ü ' 1 - K ā f

kāb, rikāb, zükāb / kāk, kinkāk / kād, çekād / kār, bīkār, pīŧkār, çekār, destkār, restkār, sitemkār, ŧākār / gār, engār, pergār, jengār, figār, nigār / kāse, siyeh-kāse, hem-kāse / kāf, ŧikāf / kāl, çenkāl, sikāl / gāle, pergāle, bengāle / kām, ğod-kām, düstkām, nā-kām / gām, tīzgām, ligām, hengām / kān, peykān, dükān, kirdkān / gān, çevgān, rāygān, ŧādğān, ŧāygān, ligān, lengān, müjdegān, müjğān, mihrğān / kāv, āteŧkāv, tekāv, rīŧkāv, kerkāv / gāv, māddegāv / gāh, ābistengāh, āğāh, penāğāh, būngāh, pīŧğāh, tehīğāh, çerāğāh, ğargāh, ğ'ābgāh, sitāyiŧğāh, nāğāh, niğāh / kebūs, eŧkbūs / kec, ākec / ked, leked / ker, peyker, çāker, dü peyker, ŧeker, ŧiker, ğülŧeker, neyŧeker / ger, āhenger, rāmiŧger, leŧger, lenger, meger, niger / girān, nigerān / gerd, tīzgerd, cihāngerd / gird, ŧāğird, gird-ā-gird, kügürd / gerg, tegerg / gez, ğargez, meŧgez / kes, tekes, çerkes, kerkes, mekes, nākes, nergis / ğüster, ğākister / geŧt, ğülgeŧt / küŧesb, āzerküŧesb / ğüft, ŧüküft / ğil, kihğil, tegil, çigil / kel, heykel / ğül, ŧengül, kākül / ğile, engile, ğargile, zengile / kelīd, būskelīd / kem, berkem, ŧikem, kerkem / ken, elken, peyken, cāme-ken, ŧiken, feken, leken / kend, pākend, biŧmākend, sekend, keğākend / gend, pergend, sevgend / kū, bākū, tebenkū, kükū, nikū / ğüvār, ğoŧ-ğüvār, dīr-ğüvār, nā-ğüvār / kūt, kālākūt / kūr, jekūr, ŧebkūr / ğūr, engūr, segengūr, sengūr, ŧengūr / ğüş, bināğüş, merzengüş, mengüş, vergüş / kül, peŧkül / ğün, tergün, ŧevğün, nigün / ğüne, ālğüne, bāzğüne, çigüne, ŧādğüne, ğülgüne / küh, siyeh-küh, ŧüküh / kūy, meŧküy / ğüy, regüy / ğiyā, ebrkāğiyā, turuŧğiyā, zehrgiyā, merdümgiyā, mihrğiyā / kiyān, mākīyān / ğīr, dārūğīr, ŧebğīr, dil-ğīr / kīl, ezkīl, zerd-kīl / ğīn, āğīn, tigīn, reŧğīn, rengīn, sebüktigin, serğīn, sengīn, gergīn, keŧğīn, niğīn

B ā b ü 'l - L ā m

lā, ālā, bālā, pālā, 'alālā, kālā, lālā, lā-ber-lā, münkalā, vālā, helā / lābe, külābe / lāt, seḡarlāt, kelāt / lāḡ, kelāḡ / lād, pālād / lār, pālār, sālār / lāḡ, ḡallāḡ, kelāḡ, kündlāḡ / lāḡ, ulāḡ, kelāḡ / lāk, ḡālāk, miflāk / lāl, zülāl, külāl, hilāl / lāle, dellāle, ḡalāle, külāle / lān, pālān, tālān, seylān, ḡeylān, kelān, nālān / leb, celeb, ḡaleb / let, seblet / luḡ, ḡalluḡ / laḡt, hemlaḡt / lek, kezlek, leklek / leke, feleke / lenc, ūlenc, ḡalenc, ḡalaḡlenc / lend, bülend, kelend / leng, bālang, ḡeleng, küleḡ, nīm-leng / lū, ālū, pehlū, zālū, zeylū, gelū, lūlū / lūs, cāblūs, kālūs, kīlūs / lūc, bülūc, kelūc / lūḡ, külūḡ / lūk, belūk, ḡengelūk, ḡālūk / levend, elvend / līpā, ḡelīpā / līz, pālīz, dehlīz / līḡa, selīḡa / līk, kelīk

B ā b ü 'l - M ī m

mā, āzmā, peymā, ḡurmā, sermā, germā, nümā, yaḡmā / māc, āmāc, tīmāc, kemāc / māḡ, ḡimāḡ / mādē, āmādē / mār, āmār, bīmār, tarmār, tīmār, ḡuḡkāmār, demār, sinimmār, sūsmār, ḡumār / māz, büḡmāz, namāz / mās, tīmās, dīmās / māḡ, cemmāḡ, zaḡrīmāḡ, ḡalmāḡ, ḡumāḡ / māḡ, dimāḡ / māl, māl-ā-māl, hemāl / mān, ermān, āsmān, pejmān, peḡīmān, behremān, behmān, ḡemān, ḡurāmān, dāmān, demān, dūdmān, rīsmān, zemān, zihmān, sāmān, ḡādmān, ḡemān, kerjemān, kemān, müselmān, hemān / māy, hümāy / māye, fürümāye, girānmāye / mec, semec / mer, semer, ḡemer, kemer / mürde, pejmürde / merz, ferāmürz / müzd, urmüzd, ūdmüzd, pīḡmüzd / mest, cemest, kemest / muḡ, semuḡ / mek, bermek, siyāmek, lāmek, nemek / mül, āmül / men, encümen, ehrimen, berhemen, behmen, pīrāmen, ḡemen, dāmen, rīmen, semen, ḡemen, niḡīmen / menāt, sūmenāt / mend, semend, ḡamend, germend, yārmend / mende, temende, demende, remende, ḡermende, ḡamende / mūr, semmūr / mūs, ḡamūs, ferāmūs, ḡürmūs / müy, āmüy, kāsmüy / meh, ḡerme, reme, sürme, germe, heme, hīme, yelme / mihr, büzürcmihr / mīr, ḡamīr, ḡümīr / mīz, kemīz / mīḡ, āmīḡ / mīhen, keḡmīhen

B ā b ü ' n - N ū n

nā, bernā, bīnā, tengnā, tüvānā, dānā, rūhīnā, sīnā, gendnā / nāc, kenāc / nār, çenār, senār, gülnār, kenār / nāz, kenāz / nāk, tebānāk, nemnāk / nām, künām, gihinnām / nān, sinān, 'inān, lübnān / naḥ, zenaḥ, kenaḥ, naḥnaḥ / ner, hüner / nūs, қақnūs / nişt, künişt / nem, şebnem, şanem / nev, şinev, fenev / nū, bānū, zānū, semnū, minū, hem-zānū / nevā, şinevā / nevber, şanevber / nūd, ḥoşnūd, ğanūd / nūs, ābnūs, fānūs / nūş, nūşānūş / nūk, defnūk / nūn, erġanūn, künūn / ne, büne, tefne, tene, raḥne, revzene, sekne, gürisne, gencīne, köhne, mehne, heyzene / nī, bīnī, çāşnī, kāsni / nīz, penīz, dānīz, şūnīz, kenīz

B ā b ü ' l - V ā v

ve, vā, endervā, āvā, pervā, pīşvā, dervā, düġvā, servā, güvā, menġevā, nānvā, hezār-āvā / vāde, nevāde / vār, üstüvār, āvār, ḥarvār, zevār, sezāvār, süvār, sūkvār, hemvār / vāre, āvāre, peyvāre, tevāre, ġevvāre, hemvāre / vāz, āvāz, bīvāz, kevāz / vāse, telvāse / vān, erġuvān, bergüstevān, tāvān, şādervān, 'avān, ġirīvān, firāvān, kārīvān, nūşīrevān / ver, āver, bāver, perver, pīlver, tenāver, ḥāver, dānişver, dāver, reng-āver, zīver, sūḥanver, server, şināver, kedīver, kişver, hünerver, yāver / verd, āverd, şādāverd, lājverd, māverd, nāverd, neverd / verz, kişāverz / vezn, ġevzen / vişt, nüvişt / veġā, ġavġā / vend, ervend, peyvend, ḥ'īşāvend, setāvend, nevend / vīd, cāvīd, ḥ'īd, nüvīd / veydā, hüveydā / vīr, teşvīr, kevīr / vīs, nüvīs / vīl, tevīl, nevīl

B ā b ü ' l - H ā

hā, behā, tenhā, rehā, sūhā / hār, āhār, behār, çehār, zehār, zīnhār, mehār, nāhār / hāz, dehāz, nehāz / hāl, nehāl / hān, pinhān, cehān, dehān, rehān, sūhān, kūhān, keyhān, nihān / hebā, şaḥbā / hūde, bīhūde / her, ḥ'āher, şevher, 'abher, ġevher / hest, ferhest / hişt, ürdibehişt, behişt / hefte, nühüfte / hil, çihil, ḥūhel, dühül / hem, berhem, tehem, derhem, merhem, verhem / henc, āhenc, bādāhenc, şeftāhenc, ferhenc / heng, bāleheng, şāleheng, ferheng,

neheng / hū, āhū, bāhū, behū, tīhū, dihū, kāhū / hūr, kelāhūr /
heves, bū'l-heves / hūş, tīzhūş, medhūş / hīd, şehīd, nāhīd / hīz,
perhīz, cehīz / hīn, bihīn, şāhīn, kihīn, mihīn, hīnāhīn

B ā b ü ' l - Y ā

yā, ūniyā, āyā, İliyā, būriyā, būyā, pūyā, biyā, tūtiyā, cūyā,
ḥunyā, deryā, riyā, sībyā, fāvāniyā, gūyā, keyā, kiyā, kīmyā, mūmiyā,
niyā / yāb, der-yāb, dest-yāb, kām-yāb, girizende-yāb, kem-yāb, nā-
yāb / yād, būnyād, ziştyād, feryād / yār, ābyār, bisyār, biyār, pīşyār,
şebyār, şeyār, feyār, keyār / yārā, keyārā / yāz, eyāz, piyāz, niyāz,
nevnīyāz / yās, kiriyās / yāl, ḥayāl / yām, peyām, çeşm-niyām, siyām,
niyām / yaḥ, sīḥ / yel, ḥiyel / yūz, çāhyūz, ḥaryūz / yūn, āzeryūn,
āgilyūn, engilyūn, peryūn, pejmāyūn, hūmāyūn / yūnān, heyūnān

KAYNAKÇA

- BURSALI MEHMED TÂHİR, "Muhammed bin Bedrüddin Münşî",
Osmanlı Müellifleri, (haz.: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Bizim
Büro Yay., Ankara, 2000.
- ERKAN, Mustafa, "Bahrü'l-Garâib", *DİA*, c. 4, TDV Yay., İstanbul,
1991, s. 513-514.
- KARABACAK, Esra, *Eski Anadolu Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi*, 2
cilt, The Department of Near Eastern Languages&Civilizations,
Harvard University, USA, 1994.
- NEV'İZÂDE ATÂYÎ, "el-Mevlâ Münşî Muhammed", *Hadâ'iku'l-Hadâ'ik
fî-Tekmiletî'ş-Şakâyık* (haz.: Abdülkadir Özcan), İstanbul, Çağrı
Yay., 1989.
- SAĞOL, Gülden, *Harezmi Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi*, 2 cilt, The
Department of Near Eastern Languages&Civilizations, Harvard
University, USA, 1995.
- STEINGASS, Frank, *The Student's Arabic-English Dictionary*, Crosby
Lockwood and Son, London/UK, 1884.

-, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*,
Librairie du Liban, Beirut/LEBANON, 1975.
- ŞAHİN, Hatice, *Câmi' u'l-Fürs*, 2 cilt, The Department of Near Eastern
Languages&Civilizations, Harvard University, USA, 2006.
- TARAMA SÖZLÜĞÜ, 8 cilt, TDK Yay., Ankara, 1963-1977.
- YENİ TARAMA SÖZLÜĞÜ, (haz.: Cem Dilçin), TDK Yay., Ankara, 1983.
- YERİNDE, Âdem, "Münşî", *DİA*, c. 32, TDV Yay., İstanbul, 2007, s. 22-
23.
- YILMAZ, Ozan, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *TALİD*, c. 5, sy. 9,
2007, s. 271-304.

A PERSIAN-TURKISH DICTIONARY BASED ON PUN STYLE
RAVZATÜ'L-CİNÂS

ABSTRACT

Persian words have a crucial place in the thesaurus of classical Turkish poem. Dictionaries were written in verse and prose in the Ottoman period to describe these words, which had been used during centuries, since the 15th century. Ravzatü'l-Cinâs (The Heaven of Pun), which was written by Abdurrahman Münşi, a 16th century author, is among these dictionaries. Ravzatü'l-Cinâs is different from other dictionaries because it only brings together Persian pun words. In the work, meanings of Persian pun words are given and these words are illustrated with verse pieces chosen from Turkish, Arabic, and Persian Literatures. Author's copy (manuscript) of the work is found in Tirnovalı Collection (number 1816) in the Suleymaniye Library. In this article, at first, Persian-Turkish dictionary tradition in the Ottoman period is elaborated, after that, the life of Abdurrahman Münşi and his works are described. Author's copy of Ravzatü'l-Cinâs and other copies are introduced and its content is analyzed by virtue of author's copy. In the final section, dictionary entries, meanings of which are given in the dictionary, are listed.

Key Words

Dictionary, dictionary tradition, Münşi, Ravzatü'l-Cinâs

Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi'nin Yayın İlkeleri

Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Türk dili ve edebiyatı alanında yapılan akademik çalışmaların yayımlandığı hakemli bir dergidir.

Makaleler daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış, akademik standartlara uygun ve orijinal olmalıdır.

Derginin dili Türkçe'dir. Ancak ana dili Türkçe olmayan araştırmacıların yaygın Doğu ve Batı dillerinden biriyle hazırladıkları yazılar ve Türk lehçelerinde yazılmış yazılar da yayımlanabilir. Yayımlanacak her yazının başında Türkçe ve İngilizce zet ve bunların yanı sıra Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler verilir. İngilizce zetin başına İngilizce başlık da konulmalıdır. Diğer dillerde yayımlanacak makaleler için o dillerde zet ve anahtar kelime eklenebilir. zetler 100 ile 150 kelime arasında, anahtar kelimeler ise en fazla 8 kelime olmalıdır.

Dergi, Kış ve Yaz döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Gerekli hllerde Yayın Kurulunun kararıyla zel Sayı olarak da yayımlanabilir. Bir yazarın bir sayıda birden çok yazısı yayımlanamaz.

Dergi, hakemli bir yayındır. Gönderilen yazılar önce konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın kurulunca incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar konunun uzmanı iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hlinde yayımlanır. Raporlardan birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hlinde ise makele üçüncü bir hakeme gönderilir ve onun kararına göre hareket edilir. Hakemler raporlarında bazı hususların dzetilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Yazar, hakem kararlarına katılmıyor ise sebebini yazılı olarak açıklamalıdır. Yazıların değerlendirilmesi esnasında gizlilik esastır. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar 5 yıl süreyle saklı tutulur.

Yazılarda Türk Dil Kurumunun imla kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Ancak, sonuç olarak imladan yazarlar sorumludur.

Yazılar basılı 1 kopya hlinde ve disketiyle ya da Word dosyası olarak e-posta yoluyla gönderilmelidir. Yazıda metin okuma varsa metnin orijinalinin fotokopisi de dosyaya konmalıdır. Aynı durum tercümeler için de geçerli olup tercüme metnin orijinali de gönderilmelidir, çünkü tercüme çalışmaları da hakemlere gönderilir.

Yazılar IBM uyumlu bilgisayarda MS Word adlı programla, normal metin için Times New Roman fontuyla yazılmış olmalıdır. Normal metinde 11, dipnotta 9 punto ölçüsü kullanılmalıdır. Makalede çeviri yazılı metin bulunuyorsa dizgi aşamasında Dergi editörlüğünden temin edilecek font kullanılmalıdır. Arap harfleriyle dizilmiş metin için kullanılan font CD veya diskette makaleyle birlikte verilmelidir.

Yazar adı başlığın altına yazılmalı, unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta yıldız (*) işaretiyle belirtilmelidir.

Kaynak göstermede takip edilecek usuller

Dergide, paragraf içi başvuru sistemi (yazarın soyadı tarih: sayfa) ya da sayfa altı başvuru sistemi (klasik yöntem) yazarın isteğine bağlı olarak kullanılabilir.

Yazarsız çalışmalar başlıklarıyla kaynak gösterilirler. Bunun için *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi)*nin eser kısaltmaları kullanılabilmesi gibi yazarın tercih edeceği anlamlı kısaltmalar da kullanılabilir.

Metinde gösterilen başvuru kaynaklarının tümü makalenin sonunda bibliyografya/kaynakçada verilmelidir. Yararlanıldığı hâlde metinde yer verilmeyen kaynaklar kaynakçada gösterilmez. Kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

Arşiv malzemelerinin kullanımında defter isimleri *yatık*, belge tasnifleri ise normal dizilmelidir.

İnternet adreslerine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve mutlaka indirme tarihi yay araç içinde belirtilmelidir.

Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yazar, adı ve soyadı ile birlikte akademik unvanını ve görev yaptığı kurum adını tam olarak belirtmelidir. Ayrıca, kendisiyle irtibat sağlanabilmesi için sürekli adresini, telefon numarasını, varsa belgegeçer numarasını ve elektronik posta adresini vermelidir.

Makale, tercüme veya eleştirisi yayımlananlara 20 adet ayrı basım ile bir adet dergi verilir.

Yazarlara ücret ödenir.

Basılmayan yazılar iade edilmez.